

LOUISE BUNDGAARD

Speciale i selvvalgt specialisering.
Historie. Aalborg Universitet

Foråret 2024

FRA VILD KØTER TIL CIVILISERET MEDBORGER

Om civilisering og udryddelse af den danske købstadshund,
1600-1907

Abstract - The rise of the disciplinary dog

This paper investigates the rise of the disciplinary society from a dog's perspective. With inspiration from animal history and the research field of the Danish market towns, I investigate how changing requirements for disciplined citizens affected the dog's presence in the urban space and how local and national anti-canine measures affect the co-existence of humans and animals in the public city-space. With the market town of Holstebro in Denmark as the local framework, this paper shows the long evolution of the human-dog relation from the problematic co-existence in the early modern period to a more peaceful one in the early 20th. century based on strong legal, spatial and emotional bonds. The paper also shows how anti-canine measures aimed at the population of the wild and undomesticated dogs in Denmark shape the human-dog relation in general and how the local authorities of the market town Holstebro tried to adapt these measures without conflicting local customs of dog keeping. The research is based on a wide variation of historical records including national legislations, local police records and tax list for dog taxes which all together shows how the local authorities adapted to national legislation but also sought to accommodate to local demands for order. Besides, the paper is also a pre study for the local research project *det mangeartede museum* (the multi-species museum) at the cultural museum of Holstebro. The present paper reflects the projects attempts to create new perspectives of the old market town's history by changing the perspective from human life to nature and the animals that also inhabited the streets of the city.

Tak til

En stor tak til mine kollegaer for et spændende og lærerigt samarbejde omkring vores fælles projekt i *det mangeartede museum*. I den forbindelse skal ligeledes lyde en stor tak til alle medarbejderne på Holstebro Kulturhistoriske Museer for deres enorme gæstfrihed under mit praktikforløb i efteråret 2023. Jeg vil desuden sende en personlig tak til Mirja Piorr for altid at stå til rådighed med hjælp og konstruktiv sparring og til Bo Ejstrud for introduktion og kyndig vejledning i at bruge QGIS. En stor tak til projektleder Lotte Isager for inspirerende samtaler og for at dele ud af sin store viden.

En særlig tak skal også lyde til min vejleder gennem utallige projekter, Bo Poulsen, for sin bistand og venlige opmuntring til at gå nye og uprøvede veje. Ligeledes en stor tak for dit store personlige engagement og vilje til at hjælpe en forsigtig nordjyde på vej i den akademiske verden. Den er jeg taknemlig for.

Til sidst skal rettes en stor og hjertelig tak til min dejlige familie for den enorme støtte i stort og småt gennem hele min uddannelse og til min kæreste Ebbe Michelsen for trofast støtte og uvurderlig hjælp - uden jer var det aldrig lykkedes!

Forsideillustration: *En Gadescene i Hundedagene*. Wilhelm Marstrand, 1832.

Foto: Statens Museum for Kunst.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning: Hundens byhistorie.....	5
2. Teori- og forskningsoversigt	5
2.1 At skrive om dyr	6
2.2 Social disciplinering eller borgerligt regimente?	15
2.3 Købstaden som case: Holstebro	18
4.2 Bidrag til forskningen.....	21
3. Problemformulering	22
3.1 Problemstillinger.....	22
4. Metode og fremstilling	23
5. Kildepræsentation.....	25
5.1 Avismateriale.....	25
5.2 Fotografier	26
6. Datasæt og databehandling.....	27
6.1 Krydstabel over hunde i politisager	27
6.2 Hundeprotokollerne	28
7. Mod moderne tider	30
7.1 Købstadens samlivsrytmer i den tidlige enevælde.....	30
7.2 En problematisk samfundspagt	35
7.3 En trussel mod bekvemmelighedspolitiet.....	39
8. Udryddelsen af den vilde hund	41
8.1 Som hund, så ejer	41
8.2 Sygdom og smitte.....	42
8.3. Foranstaltninger mod hunde i Holstebro	47
9. Tiden efter Hundeloven 1889	52
9.1 Hundeloven af 1889	52
9.2 Klassificeringen.....	53
9.3 Social profil af købstadens hundeejere.....	57
9.4 Hundelovens effekt på racernes udbredelse	62
9.5 Delkonklusion.....	68
10. Den moderne købstad	69
11. Konklusion	75

Litteraturliste.....	77
<i>Internetartikler</i>	<i>81</i>
<i>Kort</i>	<i>82</i>
<i>Lovskrifter</i>	<i>82</i>
<i>Upubliceret kildemateriale.....</i>	<i>82</i>
<i>Avismateriale</i>	<i>83</i>
<i>Bilagsgliste.....</i>	<i>83</i>

1. Indledning: Hundens byhistorie

Hunden er ikke blot menneskets bedste ven, den er også menneskets ældste ven i dyreriget.¹ Men menneskers tolerance overfor hunde og andre dyr er kontekstbestemt. Menneskets og hundens fælles historie i den vestlige verden er derfor ikke kun en fortælling om venskab, det er også en fortælling om konflikter, problematiske samlivsformer og ikke mindst om menneskets forsøg på at regulere og hundens for at tilpasse den til menneskenes ordenskrav. I dette projekt forsøger jeg at skrive hunden ind i menneskenes samfundskontrakt og hvordan den har ændret sig over tid. Med andre ord, forsøger jeg at besvare spørgsmålet om, hvad man stillede op med hunden i den civiliseringsproces, som vi i den danske forskning kun kender forløbet af, når vi ser på samfundets mennesker. Med inspiration fra forskning om politiadministrationens opbygning i de danske købstæder, vil jeg forsøge at indplacere hunden som art i det, der kaldes "rise of the disciplinary society".² Hvad stiller man op med hundene, og hvordan ændres reguleringen af deres antal og adfærd i takt med, at de generelle krav til orden og disciplin øges? Jeg vælger hundene som genstandsfelt, fordi jeg gerne vil dykke dybere ned i det paradoks, at hunden på den ene side er blevet brugt af mennesker til at opretholde civil lov og orden ved eks. at forhindre tyveri og hjælpe til med byens renholdelse, mens mennesker på den anden side lavede love, der skulle forhindre at hunden selv stjal, smittede og ødelagde den offentlige orden. Specialet er et bidrag til studiet af *dyrehistorie*, der endnu ikke er særlig rodfæstet i den danske forskningstradition, men vil samtidig bidrage med originale perspektiver på dansk købstadshistorie.³

2. Teori- og forskningsoversigt

Den internationale forskning i dyrehistorie har i årtier beskæftiget sig med byhundenes historie og deres relationer til byens mennesker. Alligevel har hverken købstaden eller provinsbyen endnu dannet ramme om nogen større systematisk undersøgelse. Dette speciale sætter hundens byhistorie i provinsielt købstadsperspektiv med udgangspunkt i Holstebro i Vestjylland. Specialet er først og fremmest

¹ Raab, Thomas Thaulov (2022) *Menneskedyret: Hvordan vi tæmmede os selv og blev jordens mest utrolige dyreart* (1. e-bogsudgave. udg.). Lindhardt og Ringhof. s. 105

² Taylor, Charles (2007) *The Rise of the Disciplinary Society*. I: Charles. Taylor (Red.), *A Secular Age* (s. 90-145). Harvard University Press, Belknap Press.

³ Der findes ingen lignende eksempler på dyreperspektivet i dansk købstadshistorie. Se bl.a.: Christensen, Søren Bitsch et al. (2005). *Den klassiske købstad: Danske Bystudier 2*. Aarhus Universitetsforlag & Dansk Center for Byhistorie; Stoumann, Ingrid., et.al (1996) *Esbjergs Historie* (Bd. 1-3). Rosendahl Bogtrykkeri; Gregersen, Hans (1977) *Købstadsliv i det gamle Sæby*. Henrik Bygholm, Vagn Clemmensen, Hans Gregersen og Peter Haagen.

et forsøg på at forene de to selvstændige forskningsfelter, dyrehistorie og dansk købstadsforskning, men det bliver også løbende underbygget af forskning om den danske politimyndigheds oprindelse og udvikling samt lokalhistorisk forskning om Holstebro købstads udvikling. Årsagen er, at hunde og andre dyrs plads i bysamfundet er kontekstbestemt og derfor tæt forbundet med byens øvrige udviklingshistorie. Temaer som lokal administration, industrialisering, byplanlægning og ikke mindst civilisering, sygdom og kriminalitet, er uundgåelige, når vi skal forstå hundens byhistorie i Holstebro.

2.1 At skrive om dyr

Hvordan bedriver man historisk forskning om dyr, hvis levede liv udelukkende formidles gennem menneskers fremstillinger? Og hvordan finder dyrene deres relevans i historieskrivningen? Disse spørgsmål har drevet forskningen i historical animal studies i årtier. Dyrehistorie adskiller sig som disciplin fra andre faglige nybrud i historieskrivningen, hvor historiske marginaler tilskrives plads i den historiske bevidsthed, fordi dyr per definition er umælende væsener ude af stand til at fremstille deres egen historie. Disciplinen udsprang af en revisionistisk bevægelse i starten af 1970'erne, men dyrehistorie er mere end blot et politisk motiveret forsøg på at inkludere endnu en marginaliseret gruppe i den videnskabelige historieskrivning.⁴ Dyr har til alle tider været en uadskillelig del af menneskers liv - praktisk såvel som symbolsk. "Animals hence not only cross over into human history, they are inseparably intertwined with human history and present exceptionally strong prisms for the study of history and its complexities. History matters to animals as animals matter to history."⁵

Dyrehistorien finder sin faglige relevans i forsøget på at skabe balance mellem den rolle som dyrene havde i den faktiske historiske fortid og den plads vi siden har givet dem i videnskaben. Der er imidlertid stor forskel på hvordan man vægter dyrenes historiske værdi og faget præges fortsat af forskellige måder at anerkende deres agens. I introduktionen til Den Jyske Historikers temanummer fra 2009, *Folk og Fæ: Mennesker og Dyr i Historien*, identificerer den danske historiker Anne Katrine Gjerløff tre forskningstraditioner, som den moderne dyreforskning er vokset ud af: animal studies (også kaldet human-animal studies), antropologien og så de traditionelle social- og kulturhistoriske fagtraditioner.⁶ Den historiske dyreforskning er langt mere mangfoldig og grænserne mere flydende

⁴ Fudge, Erica (2002) A left-Handed Blow: Writing the History of Animals. I: Nigel. Rothfels (Red.), *Representing Animals* (s. 3-18). Indiana University Press. s. 3-4; Gjerløff, Anne Katrine (2009H) Historien – nu med dyr!. *Den jyske historiker*. 123. s. 6-10

⁵ Roscher, Mieke et.al. (2021) Writing History after the Animal Turn? An Introduction to Historical Animal Studies. I: Mieke. Roscher, André. Krebber & Brett. Mizelle (Red.), *Handbook of Historical Animal Studies*. De Gruyter Oldenbourg. s. 3

⁶ Gjerløff (2009H) s. 13

end kategoriseringen umiddelbart antyder, og flere nye discipliner er kommet til siden 2009.⁷ Kategoriseringen danner ikke desto mindre et godt udgangspunkt for at forstå de grundlæggende forskelle i synet på dyrs agens og hvad de kan bidrage med i den historiske forskning.

2.1.1 *At the top of the past*

Human-animal studies er en selvstændig disciplin, som adskiller sig fra de øvrige retninger, dels ved sit tværfaglige udgangspunkt dels ved sin kulturkritik, der udspringer af en nær forbindelse til dyre-rettighedsbevægelsen.⁸ Dyrs agens og relationen til de mennesker de omgås er et vigtigt tema i human-animal studies. Historiker Éric Baratay er en stærk fortaler for at bryde med den antropocentriske tilgang, som den antropologiske retning især repræsenterer. Baratay mener desuden, at der hersker en allerede fastlagt diskurs, der bygger på en etableret grundantagelse, at dyr ikke kan være historiske subjekter.⁹ Mange dyrehistorikere arbejder ellers ud fra den grundlæggende antagelse, at mennesker, *homo sapiens* også er dyr og derfor må betragtes som ligeværdige.¹⁰ Men ifølge Baratay står dyrehistorien i skyggen af, at den historiske fagtradition har et filosofisk bagtæppe, der placerer mennesket som den absolutte referenceramme, på samme måde som den vestlige verden placerer sig selv som historiens omdrejningspunkt.¹¹ Problemet er, ifølge Baratay, at dyrene ofte reduceres til objekter eller til repræsentationer af menneskelige ontologier. Han mener at vi med det antropocentriske udgangspunkt overser, kompleksiteten og det rige erfaringsliv dyrene selv havde, hvis vi studerer den historiske virkelighed fra deres egen synsvinkel som levende, følede og undertiden lidende, subjektive væsener. Kort sagt som individer med agens.¹²

Fordi dyrene skal betragtes som subjekter, mener Baratay at dyrenes egne levede erfaringer har langt større værdi for den historiske forskning end menneskers forestillinger om dem og giver eksempler på det han kalder ”history as lived animal experience”. Et af studierne tager udgangspunkt i minehestenes levede erfaringer, som et alternativt blik på den industrielle revolution i England. Kilder fra eks. dyrlæger, minearbejdere og ingeniører er, ifølge Baratay, blot nogle af de kilder, som beretter om minehestenes tilpasning og modstandsevne og vidner om den agens som hestene havde i

⁷ For en oversigt se bl.a.: Mieke. Roscher et. al. (2021).

⁸ Gjerløff (2009H) s. 12

⁹ Baratay, Éric (2015) Building an Animal History. I: Louisa. Mackenzie & Stephanie. Posthumus (Red.), *French thinking about animals* (s. 3-14). Michigan State University Press. s. 2

¹⁰ Ritvo, Harriet (2007) On the animal turn. *Daedalus*, 136 (4), 118-122. s. 119

¹¹ Baratay (2015) s. 2

¹² Baratay (2015) s. 10; Baratay, Éric. (2017). Constructing an Animal History. I: Aurélie. Choné, Isabelle. Hajek & Philippe. Hamman (Red.), *Rethinking Nature: Challenging Disciplinary Boundaries* (s. 232-242). Routledge. s. 1

forbindelse med ruteplanlægning, arbejdsrytmer og lignende.¹³ På trods af det stærke fokus på de enkelte individers agens i relationen til mennesker beskriver de eksempler, han drager frem, ofte relationer hvor dyrene er ofre for menneskelige krav om tilpasning. Tilgangen vidner om fagets rødder i dyrerettighedsbevægelsen, men det kan også skyldes, at det er i disse fortællinger, at den revisionistiske tilgang til faget viser sin styrke. For selvom domesticerede dyr som eksempelvis mineheste blev tvunget til at udføre arbejde af mennesker, betyder det ikke, at de ikke havde agens. Ingeniørerne tog hensyn til hestene i planlægningen af minernes udbygning, veterinærerne tog sig af hestenes fysiske helbred og minearbejdernes arbejdsdag var til en vis grad tilrettelagt efter hestenes naturlige adfærd og behov. Det er netop Baratays vigtigste pointe. Godt nok har menneskene placeret sig selv ”at the top of the past”, men dyrene har og har altid haft agens i relationen til mennesker.¹⁴

2.1.2 Liminalitet og social status

I den antropologiske tradition har dyrene ikke nødvendigvis historisk relevans i sig selv, men bruges derimod til at blive klogere på menneskers historiske virkelighed. De bruges blandt andet til at give kulturel indsigt og identificere brudflader mellem forskellige socialgrupper. Det mest berømte eksempel på denne form for antropologisk dyrehistorie er Robert Darntons ”The Great Cat Massacre”, om de parisiske trykkeriarbejdere der systematisk indfangede og retsforfulgte kvarterets katte for at dømme dem til døden.¹⁵ Darnton bruger kattens forskellige symbolske ladninger som en form for ontologisk dåseåbner, der letter låget til en kompleks social forestillingsverden og skaber både mening til den absurde fortælling om de systematiske kattermord, og giver et sjældent indblik i 1700-tallets franske arbejderkultur.

Dyrene bruges altså til at lære noget om mennesket på en ny måde. Førnævnte Anne Katrine Gjerløff bekender sig også til denne tradition, men påpeger også dens relevans for andre historiske forskningstraditioner. ”En analyse af dyrs og menneskers relationer eller menneskers repræsentationer af dyr er ikke nødvendigvis et politisk projekt, men også en ny vinkel til at berige den bredere kultur-, social- og videnshistorie.”¹⁶ Det politiske projekt, som Gjerløff refererer til, er forsøget på at skrive dyrene frem som subjektivt handlende aktører, der ofte præger animal studies.

¹³ Baratay (2015) s. 6-7

¹⁴ Baratay (2015) s. 2

¹⁵ Darnton, Robert (1984) *Workers Revolt. The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History*, Penguin Books. s. 79-104

¹⁶ Gjerløff, Anne Katrine (2009D) s. 189

Antropologien har dog også bidraget utilsigtet til netop denne udvikling i faget med en begrebsudvikling inden for human-animal studies, hvor den antropologiske teori om *liminalitet* er blevet udvidet til også at omfatte dyr. Teorien om liminalitet blev introduceret af Arnold van Gennep i 1909 og beskriver den sociale statusændring, som et individ undergår i simple overgangsritualer som bryllupper og begravelser. Van Gennep identificerede tre faser i overgangsritualerne: Først *separationsfasen*, hvor individet træder ud af en kendt sociale orden, dernæst *den liminale fase* (også kaldet konverteringsfasen), hvor individet træder over tærsklen og undergår en symbolsk forvandling for til sidst at træde ind i *integrationsfasen*, hvor individet indtræder på ny i den sociale orden.¹⁷

Liminalitetsteorien har over årene også fundet anvendelse uden for den religiøse verden, hvor det bruges til at identificere brud på symbolske eller kulturelle grænser og kategorier. Det er i tråd med denne videreudvikling, at en forskergruppe i 2019 introducerede liminalitetsteorien i den dyrehistoriske forskning. Det gjorde de med antologien *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality*. Projektet udforsker relationer mellem mennesker og dyr i byens rum, som de betragter som et mangeartet levested. Præmissen er, at dyr også indgår i byens sociale orden sammen med menneskene. Målet er at udviske den kunstige adskillelse mellem natur og kultur, som mennesker antager i deres syn på byens rum, for dyr deler slet ikke denne distinktion. Huse, haver, veje og infrastruktur, kort sagt alt hvad mennesker bygger, og som i vores øjne adskiller byen fra naturen, det ser dyr på med samme øjne som andre "naturlige" ubebyggede områder. For dem er byen som ethvert andet sted et potentielt habitat.¹⁸ Byrummet forvandles således til en arena hvor fysiske grænser og menneskers ideer om domæne konstant udfordres af dyrs naturlige *domesticering*, hvilket fører til en forhandling om pladsen. Helt konkret kan det være den moderne forestilling om, at en rotte hører til i kloakken eller at en hund på gaden bør være ført i snor. Så længe de er det betegnes de som *matters in place*. Bevæger rotten sig derimod op af kloakken og går hunden løs uden opsyn betragter vi dem som malplacerede, som *matters out of place*. Liminalitetsbegrebet tilføjer dermed agens til byens dyr, når de bryder menneskers fysiske og forestillede grænser med deres naturlige adfærd eller deres blotte tilstedeværelse. De bliver ganske enkelt aktører i forhandlingen med menneskene om byens rum. Dermed adskiller mennesket sig heller ikke fra dyrene ved at være den eneste "urbane art". Dyr har altid og vil til alle tider tage del i bylivet sammen med menneskene.

¹⁷ Wischermann & Howell (2019) s. 2

¹⁸ Jørgensen, Dolly (2018) Backyard Birds and Human-Made Bat Houses: Domiciles of the Wild in Nineteenth- and Twentieth-Century Cities. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steibrecher & Philip. Howell (Red.), *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality* (s. 221-238). Bloomsbury Academic. s. 231

Kulturgeograf Tim Cresswell har et lignende perspektiv på denne forhandling. Han mener at denne forhandling i høj grad knytter sig til det fysiske rum. Ifølge Cresswell knytter der sig nogle bestemte forventninger til hvordan man opfører sig på bestemte fysiske steder. Det kunne være i hjemmet, på, gaden, på kontoret eller på biblioteket. Nogle af disse forventninger er nedfældet i love og regler, men langt de fleste af dem eksisterer som indforståede sociale normer mellem mennesker. "(...) they are *expectations* about behavior that relate a position in a social structure to actions in space. In this sense 'place' combines the spatial with the social – it is 'social space'"¹⁹ Ud over at han ser en klar kobling mellem det fysiske sted og det sociale rum (social space), mener han også, at der eksisterer en dynamisk binær relation, hvor "society produces space and space reproduces society."²⁰ På den ene side er samfundet ideer om *matters in place* med til at definere og forme måden vi indretter os på i det fysiske rum, mens det fysiske rum på den anden side påvirker vores ideer om hvornår noget er et *matter in place* eller et *matter out of place*.

Menneskene selv kunne altså også udfordre byens orden. Fra 1500-tallet og frem blev menneskers grænseoverskridende og uregulerede adfærd i form af vold, sex, hasardspil mv. hovedfokus for det moderne civiliseringsprojekt, mens følelsen af frygt, angst og skepsis blev drivkraften til forandring.²¹ Lignende liminal adfærd blandt de nonhumane indbyggere blev også imødekommet med stigende regulering. Anette Leider giver et konkret eksempel på hvordan denne civiliseringsproces også kom til at påvirke hunden som art i artiklen "The Elimination of the German Butcher Dog and the Rise of the Modern Slaughterhouse". I artiklen viser hun hvordan industrialiseringen af slagterfaget i midten af 1800-tallet, og de deraf følgende krav om renlighed, betød, at slagterhunde praktisk talt blev gjort arbejdsløse. Slagterhundene var en gruppe af forskellige store hunderacer, der var fremavlet til at bistå slagteren i sit arbejde som hyrde og trækdyr. Men udviklingen havde gjort dem overflødige i den moderne slagteindustri, og de udgjorde en sundhedsrisiko i de moderne slagtehaller.²² Tidligere havde slagterhunden været en vigtig del af slagterens offentlige fremtræden, men afviklingen af slagterhundens erhverv betød, at denne gruppe af hunde mistede deres identitet og sociale funktion i samfundet.²³

¹⁹ Cresswell, Tim (1996) *In Place/Out of Place: Geography, Ideology and Transgression*. University of Minnesota Press. s. 3

²⁰ Cresswell (1996) s. 12

²¹ Wischermann & Howell. (2019). s. 3

²² Leider (2018) The Elimination of the German Butcher Dog and the Rise of the Modern Slaughterhouse. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steinbrecher & Philip. Howell (Red.), *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality*. s. 113

²³ Leider (2018) s. 110-111

Socialhistoriker Thomas Almeroth-Williams har også fokus på hundes agens og sociale status i sin analyse af vagthunde i London i bogen *City of Beasts*. Undersøgelsen er baseret på konkrete eksempler på hunde, der har været brugt som vagthunde beskrevet i forskellige aviser og *The Old Bailey Proceedings*.²⁴ Meningen er at illustrere, at grænsen mellem nyttehund og selskabshund ikke er så skarp, som det ofte portrætteres, da den samme hund kunne tjene flere formål for sin ejer. Hyrdehund, jagthund og trækhund var åbenlyse beskæftigelser, men Londons domesticerede hunde - store som små - havde også den vigtig opgave som vogtere, der beskyttede herrens ejendom mod indbrud og brand.²⁵ Undersøgelsen er relevant for by- og socialhistorikere, fordi man gennem vagthundene, får indsigt i brug og kontrol af byrummet, helt ude fra gaden og ind i den private sfære i hjemmene. Almeroth-Williams mener, at historikere generelt har været for ensporede i undersøgelser af hundens socialitet, for eksempel ved kun at fokusere på victoriansk tid. Han påpeger også det problematiske i at hundene ofte reduceres til fiktioner eller metaforer i diskussioner om middelklasse, humanitetsbegreber, luksuriøst konsum og sociale problemer. Tendensen har ifølge ham ført til to arketyper; den plagsomme køter på gaden og den forkælede skødehund i borgerhjemmet. Sondringen er problematisk, fordi den har betydet, at man har ledt til den forsimplede konklusion, at hundens tilstedeværelse enten var en hindring for god ro og orden eller en afledning af velstand.²⁶

Før 1829 påhvilede lovens håndhævelse officielt sognet og individet, fordi den udøvende magt, i form af vægttere og den nye politiinstans, var svag og utilstrækkelig i millionbyen London. Vagthundene fungerede som lovens forlængede arm, og demonstrerede agens på tre forskellige niveauer: For det første fungerede vagthundene som "guardians of space" sammen med byens mennesker ved at forhindre og forebygge tyverier. De påvirkede med deres tilstedeværelse menneskelig adfærd og byens indbrudstyre havde et utal af strategier til at omgå de vagtsomme dyr.²⁷ For det andet udviste de ikke bare kløgt, men også en grad af intentionalitet og selvkontrol i deres strategier imod indbrudstyre. Det tredje niveau af agens han identificerer, er i tråd med Èric Baratays ide om dyrenes iboende agens som subjektivt handlende individer. Hunde var allestedsnærværende i 1700-tallets London. Der levede op mod én hund per tiende indbygger, derfor har hundene utvivlsomt præget det urbane byliv med deres tilstedeværelse.²⁸

²⁴ Almeroth-Williams, Thomas (2019) Watchdogs. I: *City of Beasts: How animals shaped Georgian London*. Manchester University Press. s. 187-188

²⁵ Almeroth-Williams (2019) s. 199

²⁶ Almeroth-Williams (2019) s. 187-188

²⁷ Almeroth-Williams (2019) s. 188, 204, 207

²⁸ Almeroth-Williams (2019) s. 188-189

Almeroth-Williams skitserer samtidig et interessant paradoks, som han ikke italesætter direkte. På den ene side illustrerer han ganske tydeligt hvordan hunde af alle størrelser var ”instrumental in the protection of property, commerce and police”, og helt uundværlige i kampen for at opretholde civil lov og orden i byen.²⁹ På den anden side beskriver han en sideløbende politisk debat i England om indførelsen af hundeskatt, der skulle minimere antallet af vilde hunde som stjal og ødelagde den offentlige orden. Lovgivningen imod hundenes adfærd er et mindst lige så klart eksempel på hundenes agens, men er også et spejl af den borgerlige bevægelses forsøg på at forbedre pøblens moral, hvilket også omfattede deres hunde.³⁰ Disse modstridende tendenser er beskrevet uafhængigt af hinanden i flere vestlige samfund, men der er endnu ikke lavet nogen samlende syntese.³¹

2.1.3 Kampen om territoriet

Den sidste forskningstradition Gjerløff har valgt at fremhæve er social- og kulturhistorie, som er blevet skubbet i en ny og mere mangfoldig retning siden dyreperspektivet gjorde sit indtog. Gjerløffs adskiller social- og kulturhistorien fra animal studies, fordi dyreperspektiverne indenfor disse klassiske forskningstraditioner ikke er drevet af kulturkritik eller dyreetik. Det betyder dog ikke, at kulturkritik og dyreetiske overvejelser ikke er til stede, men relevansen består primært i at dyreperspektivet kan berige de klassiske discipliners traditionelle emnefelter med nye perspektiver og nye metodiske overvejelser.³²

Ligesom i den antropologiske historie, bærer dyrehistorien inden for de social- og kulturhistoriske genrer også præg af et antropocentrisk udgangspunkt og det kan være svært at adskille kulturhistoriens syn på dyrenes relevans fra historisk antropologi, da menneskers repræsentationer af, og diskurser om, dyr også fylder meget i den kulturhistoriske tradition. Vi ser dog en udvikling i den nyere forskning mod større fokus på relationerne mellem mennesker og dyr.

Den tidlige danske kulturhistorie har dog en enkelt undtagelse, hvor den relationelle tilgang er bærende og hvor dyrenes agens står lysende klart. I 1879 påbegyndte Troels Troels-Lund det store kulturhistoriske 14-bindsværk *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. Værket er det tidligste danske eksempel på at dyr skrives ind i kulturhistorien. I stort set alle aspekter af

²⁹ Almeroth-Williams (2019) s. 211

³⁰ Almeroth-Williams (2019) s. 209-211

³¹ Paradokset er beskrevet i; Bundgaard, Louise (2023) Hundenes By, Holstebro: Et Studie af Hundenes Byhistorie 1769-1907. Upubliceret.

³² Gjerløff, Anne Katrine (2009D) Dine fjenders fjende: Skadedyr, landbrug og naturens kredsløb i 1800-tallets Danmark. *Fortid og Nutid*, (3). s.189

renæssancemenneskets liv, har Troels-Lund øje for dyrenes nærværelse og hans fremstillinger betoner i høj grad det relationelle, idet han beskriver menneskelige domæner som byen og hjemmet som sammenfiltrede levesteder (også kaldet entangled habitats³³). "Bylivet i renæssancen fremstår med en sanselig kompleksitet hvor Troels-Lund forbinder mennesker, materialitet og dyr. Ved å trekke plante- og dyreliv inn i byen, viser han at grensene mellom det urbane og det rurale og mellom det kultiverte og det naturlige, var flytende."³⁴ Troels-Lunds tilgang var usædvanlig for den kulturhistoriske forskning i hans samtid, værket blev derfor heftigt kritiseret af især tyske kulturhistorikere.³⁵ Kritikken bundede i forskellige kulturbegreber. I den tyske tradition anså man samfundets organisering og statsdannelsen som kulturhistoriens egentlige niveau, men for Troels-Lund havde almuens, dagliglivet og den kulturelle egenart imidlertid stor værdi i sig selv. Hans historieskrivning var dermed et af de tidligste danske eksempler på historisk etnografi.³⁶

Vi skal imidlertid ikke tage fejl af Troels-Lunds motiver, når han vælger at portrættere relationer mellem mennesker og dyr i renæssancen. Værket bærer nemlig præg af en stærk bevidsthed om kulturhistoriens dannende effekt på læseren og udtrykker en civilisationskritik, som afslører at værket er skrevet i en tid, hvor sagen for dyrebeskyttelse fik stor opmærksomhed.³⁷ Ved at fremhæve renæssancens nære dyre-menneskerelationer og menneskers tolerance over for dyrenes adfærd, kritiserer han implicit sin egen samtid, hvor mange arter efterhånden var fortrængt fra gadebilledet og levede mindre frie liv andetsteds. Denne gradvise adskillelse af menneskers og dyrs domæner beskriver Troels-Lund som en kontinuerlig kamp. I 1500-tallet havde mennesket allerede sejret i Danmark, men i Norge var dyreriget mere mangfoldigt, og her viste de vilde dyr sig stadig som værdige modstandere. "Medens i Danmark dets Modstand for længst var brudt, og dets vedblivende Rigdom for en stor Del beroede paa en velvillig Indrømmelse fra Menneskets Side, var det i Norge endnu i Stand til at udfolde en trodsig Modstand, føre en sidste Kamp om Besiddelsen af Landet."³⁸ Kampen handler om liminalitet, fordi renæssancens mennesker, såvel som i senere tider, havde særlige ideer om hvor og hvordan dyrene må være, mens dyrene på den anden side har en naturlig adfærd, der sjældent tager

³³ Roscher, Mieke, Krebber, André & Mizelle, Brett (2021). Writing History after the Animal Turn? An Introduction to Historical Animal Studies. I: Mieke. Roscher, André. Krebber & Brett. Mizelle (Red.), *Handbook of Historical Animal Studies* (s. 1-18). De Gruyter Oldenbourg. s. 6

³⁴ Thorsen, Liv Emma (2009D). "...disse tamme Ulves Tuden" - toleranse overfor dyr. *Den jyske historiker* (123). s. 36

³⁵ Christiansen, Palle Ove. (2000). *Kulturhistorie som opposition: Træk af forskellige fagtraditioner*. Samleren s. 38-59; Troels-Lund, Troels. (1914). *Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Aarhundrede: Om Kulturhistorie – Land og Folk*, (4. udg., Bd. I). Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag. s. II-XL

³⁶ Christiansen (2000) s. 47

³⁷ Ligeledes kan valget af renæssancen, hvor Danmark var i fremgang, tolkes som et bidrag til at styrke den danske selvfølelse i samtiden efter nederlaget i 1864; Christiansen (2000) s. 44-47; Thorsen, Liv Emma (2006). Kampen om territoriet - Å skrive dyrene inn i kulturhistorien. *Tidsskrift for kulturforskning*. s. 27

³⁸ Troels-Lund, Troels (1914) s. 71

hensyn til menneskets ideer. Denne udvikling drevet af liminale konflikter omsætter den norske kulturhistoriker, Professor Emerita Liv Emma Thorsen, til en teori, hun kalder *Kampen om territoriet*. Teorien kobler de liminale konflikter som Troels-Lund identificerer i renæssancesamfundet, til strukturelle magtforhold mellem mennesker og dyr. Teorien har, i mine øjne, også en iboende tidslig dimension, fordi konflikten også kobles til de langstrakte civiliseringsprocesser, som Troels-Lund indirekte kritiserer.

Liv Emma Thorsen diskuterer Troels-Lunds arbejde og efterprøver teorien i tre artikler med afsæt i hunde der lever i byen i 1800-tallet. Thorsen kobler *kampen om territoriet* til begreberne *matters in place / out of place*.³⁹ Hun mener, ligesom Troels-Lund, at civilisationsbegrebet er styrende for den historiske udvikling af dyre-menneskerelationen, og påviser blandt andet en sammenhæng mellem territorielle overlap og spændingen i relationen mellem menneske og dyr i byen.⁴⁰ ”Å bo i by er følgelig også å delta i et ordensprojekt”.⁴¹ Men byerne bebos også af nogen som hverken kender til højrekørsel, nattero efter vægtergang kl. 22.00 eller nogle af de mange andre regler der regulerer menneskers adfærd i byen, og det har med tiden presset de mindst tilpasningsdygtige dyr ud af bybillede.

Hundens civilisationsproces adskiller sig, ifølge Thorsen, fra andre dyr ved dens gode tilpasningsevne. Denne forskel kommer tydeligst til udtryk ved to radikale ændringer, som fandt sted i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet. Hun sammenfatter ændringerne i et paradoks: På den ene side øges den fysiske afstand mellem bondestanden og deres husdyr. Borgerskabet havde længe set med væmmelse på den uhygiejniske sameksistens mellem bønderne og deres husdyr. Alligevel vinder det synspunkt frem hos selvsamme borgerskab, at visse favoritdyr, hunden og katten især, hører til i boligens privatsfære. De gøres til familiedyr. Paradokset viser også en dobbelthed i udviklingen, fordi behovet for orden og strengere hygiejneforskrifter i det offentlige rum ikke nødvendigvis fulgte med hjem i den private sfære.⁴²

Teorien *kampen om territoriet* er enormt interessant, men Troels-Lunds og Thorsens fokus på henholdsvis renæssancen og 1800-tallet efterlader det naturlige spørgsmål; hvordan tog kampen om territoriet form i den mellemliggende periode, og hvad har drevet den? Thorsen tillægger især manglende tolerance fra menneskets side stor forklaringskraft, og jeg mener, at der ligger stort potentiale i, at undersøge hvordan den manglende tolerance blev udtrykt og hvilke konsekvenser det

³⁹ Thorsen (2009D) s. 44

⁴⁰ Thorsen (2009D) s. 37

⁴¹ Thorsen (2009T) En tumleplass for (skam)løse hunder - ranglebikkjer og andre dyr i byen. *Byminner*. s. 39

⁴² Thorsen (2009D) s. 38-39

havde, ikke blot for hundens domæne, men også for andre af byens domesticerede arter, som levede tæt på mennesket. Bliver vi i stand til at identificere forskelle og ligheder, bliver hundens særstilling endnu mere tydelig. En sådan undersøgelse kræver nærmere kendskab til den danske civiliseringsproces og hvad der drev den.

2.2 Social disciplinering eller borgerligt regimente?

Skal vi danne os en forståelse af hvordan byen er blevet formet som menneskets domæne, må vi også have indsigt i de offentlige instanser, som gennem tiden har defineret dyrenes plads og står bag nogle af de vigtigste kilder om konflikter mellem fortidens mennesker og dyr. Forskning i politimyndighedens historie åbner for forståelsen af hvornår forskellige dyr blev betragtet som *out of place* og hvordan disse forestillinger ændrede sig på baggrund af gradvist strengere idealer om civiliseret orden. Politilovgivningen er i kontinuerlige fremdrift mod et mere civiliseret og kultiveret bymiljø og forskningen i oprettelsen af nationale politimyndigheder giver et indblik i, hvad der drev udviklingen.

Ordet politi har oprindelse i det græske ord *polis*, der er betegnelsen for by eller et velordnet samfund. Ordet politi har været kendt i det meste af Europa siden slutningen af 1400-tallet som betegnelse for en grundtilstand, hvor god skik og orden var herskende. Begrebet havde en normativ klang og henviste i sin oprindelige form ikke til nogen selvstændig myndighed, det var ganske enkelt de offentlige myndigheders indre logik: At skabe og bevare *god politie*.⁴³ En af de tidligste danske definitioner af ordet politi i Danmark er fra 1641, hvor det defineres som ”gemeen Borgerlig Regimente i Kiøbstæderne.”⁴⁴ Det *borgerlige regimente* henviser til idealet for det gode bystyre, hvis overordnede mål var, at sikre den almindelige velfærd for byens indbyggere.⁴⁵ Byens styrelse skulle bygge på konsensus og borgerinddragelsen var et vigtigt element. Borgere kunne blandt andet ytre deres mening på rådstuemøder eller blive valgt ind i magistraten eller forskellige andre udvalg. Politien var i 1600-tallet også betegnelsen for hele retsområdet. Christian V. mente i 1681, at det trængte til en revision, fordi det var blevet for stort og ugennemskueligt. Han nedsatte derfor den såkaldte politikommission, som skulle komme med praktiske løsningsforslag. En af løsningerne blev, at hyre en politimester, så arbejdet med at holde god skik og orden i hovedstaden blev adskilt fra andre

⁴³ Stevnsborg, Henrik. (2010). *Politi 1682-2007*. Samfundslitteratur. ProQuest Ebook Central. s. 13; Mührmann-Lund, Jørgen. (2019). *Borgerligt regimente: Politiforvaltningen i købstæderne og på landet under den danske enevælde*. Museum Tusulanums Forlag. s. 24

⁴⁴ Mührmann-Lund (2019) s. 11

⁴⁵ Mührmann-Lund (2019) s. 11, 97

retslige områder såsom militæret og finans- og udenrigsforhold.⁴⁶ Oprettelsen af en selvstændig national politimyndighed i Danmark var et led i en generel udvikling i Europa i slutningen af 1600-tallet.

Grundlæggende kan man dele den europæiske forskning om etableringen af selvstændige politimyndigheder i to traditioner. I den ældre tyske forskning har der været tendens til at anskue etableringen som et socialt disciplineringsprojekt drevet af kræfter "fra oven", fordi de første områder, som havde brug for bedre *politie* navnlig var luksusforbruget og kontrollen med byens lav. Den nyere centraleuropæiske forskningstradition lægger i stedet vægt på perspektivet "fra neden" og ser lokale og kommunale interesser som den primære drivkraft for udviklingen eksempelvis behovet for ro og renlighed i byens gader.⁴⁷

En af de stærkeste stemmer i den ældre forskningstradition om disciplinering "fra oven" er tyske Gerhard Oestreich, der i 1968 fremsatte en teori om socialdisciplinering. Ifølge Oestreich var det stigende antal forordninger med national rækkevidde, som europæiske stater udstedte og oprettelserne af de nationale politimyndigheder i slutningen af 1600-tallet et symptom på de enevældige herskeres forsøg på at konsolidere deres magt gennem disciplinering.⁴⁸ Oestreichs teori er inspireret af den tyske sociolog Norbert Elias' teori om den elitært styrede civilisationsproces. I 1939 fremsatte Elias en teori om den vestlige verdens civilisationsproces i værket *On the Proces of civilisation*. Teorien går ud på at det moderne selvregulerende menneske er resultatet af en lang og evolutionær civiliseringsproces. Han sporer processen tilbage til middelalderen, hvor kravet om større selvkontrol vandt udbredelse. Dette krav kom til udtryk i en række etikettebøger, som foreskrev en selvbehersket adfærd, som for eftertidens mennesker syntes selvfølgelige. På den baggrund mente Elias, at middelalderens mennesker stillede færre krav til den sociale omgangsform, hvilket betød, at den var mere fri og impulsstyret end den var for det moderne menneske. Ifølge Elias' teori steg kravet til social kontrol eksplosivt i renæssancen, for derefter at mildnes igen, fordi effekten langsomt begyndte at sive ned til borgerskabet og de lavere klasser. Årsagen til at kravene slækkedes var, at de ydre krav, som var et naturligt led i statsdannelsesprocessen, med tiden blev så indgroede, at de manifesterede sig som en indre selvkontrol hos mennesket. Denne selvkontrol kom blandt andet til udtryk i skam og væmmelse over alt der blev forbundet med menneskets iboende impulser.⁴⁹

⁴⁶ Stevnsborg, Henrik (2010) s. 13-14

⁴⁷ Stevnsborg, Henrik (2010) s. 16

⁴⁸ Mührmann-Lund (2019) s.12

⁴⁹ Mührmann-Lund (2019) s. 12, 34

Mentalitetshistorikeren Robert Munchembled skriver sig i forlængelse af Elias' civilisationsproces, men mener imidlertid at drivkraften er en anden. Han mener at lovgivningen blev drevet af elitens akkulturation og kriminalisering af almuen:

"Som elitens manerer forfinedes, steg dens ubehag ved folkekulturens mere afslappede forhold til vold, sex og lort. De jævne almues "usædelighed" blev forsøgt bekæmpet med kirketugt i 1500-tallet og siden ved strafferet og politi i 16-1700-tallet. Denne asynkrone proces skabte ikke en ensartet masse af velopdragne statsborgere, men dybe kulturelle skel mellem forskellige dele af samfundet, eksempelvis mellem land og by."⁵⁰

Den centraleuropæiske tradition ser etableringen af myndigheder der skulle håndhæve god politi som en naturlig videreførelse af den lokale selvforvaltning, som havde hersket i de europæiske byer siden middelalderen. Kritikken af teorien om socialdisciplinering går især på, at de enevældige stater slet ikke var gearede til faktisk at håndhæve de nationale love på lokalt plan. Håndhævelsen beroede derfor på lokale forvaltningsmyndigheder, der udvalgte og tilpassede lovene efter lokale forhold.⁵¹ Teorien om statsdannelse "fra neden" blev fremsat af historiker Peter Blickle, som en kritik af socialdisciplineringstanken. Ifølge Blickle var det kommunale selvstyre og de lokale aktører, de vigtigste drivkræfter for indførelsen af god politi. Statsmagts initiativer var således blot resultatet af, at de eksisterende lokale myndigheder ikke længere var i stand til at imødekomme stigende lokale krav om orden.⁵² Andre tilhængere af kommunalismen mener, at forbedringen af politien skete i et samspil mellem lokale aktører og statsmagten, hvor de lokale interessenter fik støtte af ordenshåndhæverne til at gennemføre lokale ændringer, mens disse myndigheder til gengæld fik større social accept og gennemslagskraft ved at give deres støtte.⁵³

Hidtil er den danske forskning i det tidligt moderne politi, både som begreb og myndighed, blevet bearbejdet med den tyske forskningstradition som forbillede. Historiker Jørgen Mührmann-Lund er den første i Norden til at beskæftige sig med den offentlige politimyndigheds kommunale rødder.⁵⁴ Med afhandlingen *Borgerligt regimente: Politiforvaltningen i købstæderne og på landet under den danske enevælde* belyser Mührmann-Lund den danske politimyndigheds etablering i tre nordjyske lokalsamfund; købstaden Aalborg, den noget mindre købstad Sæby og Børglum-Jerslev Herreder. Årsagen til at Mührmann-Lund har valgt købstaden og provinsen som sine genstandsfelter er mangel på repræsentativitet og regionalt udsyn i den eksisterende danske forskning om emnet.

⁵⁰ Mührmann-Lund (2019) s. 36-37

⁵¹ Mührmann-Lund (2019) s. 11-12

⁵² Mührmann-Lund (2019) s. 45-47

⁵³ Mührmann-Lund (2019) s. 49

⁵⁴ Mührmann-Lund (2019) s. 13

Mührmann-Lund er ikke blot den første i Norden til at undersøge politimyndighedens udvikling på kommunalt plan, han er også den første til at lave en systematisk undersøgelse af politimyndighedens etablering uden for København. Han begrundet sit valg med residensstadens særstilling hos statsmagten.⁵⁵ En undersøgelse der har København som udgangspunkt er derfor ikke repræsentativ for udviklingen i resten af landet. Selvom den danske enevælde ofte regnes som den strengeste i Europa, argumenterer Mührmann-Lund for at indførelsen af politiforvaltning havde karakter af *borgerligt regime* snarere end at det var et udtryk for enevældens socialdisciplinering.⁵⁶ Købstæderne havde nemlig stadig en høj grad af kommunalt selvstyre efter etableringen af det nationale politiembede.⁵⁷ Læser man dybere ned i de første nationale politiforordninger, er det også tydeligt, at de tidlige politiforordninger først og fremmest skulle imødekomme lokale problemer i København. Derfor finder han det logisk også at vende blikket ud mod andre områder af det danske rige.

Mührmann-Lunds tilgang er interessant, fordi den blotlægger lokal divergens og giver svar man hverken ville få ved at undersøge residensstaden eller den overordnede nationale udvikling. Det borgerlige regime og købstædernes autonomi giver det værdi at lave selvstændige undersøgelser af specifikke udviklingstræk i Holstebro købstad. Han argumenterer også for, at der var tale om et samspil mellem lokale og nationale myndigheder, begge perspektiver har derfor forklaringskraft og bør tages i betragtning, ligesom kildemateriale fra begge niveauer bør undersøges.⁵⁸ Denne afhandling skriver sig ind i den eksisterende debat, idet jeg, med hundelovgivningen som eksempel, afsøger hvordan de to ”niveauer” supplerede hinanden i begrænsningen af hunde og andre dyrs færden i Holstebro byrum.

2.3 Købstaden som case: Holstebro

Dette kandidatspeciale er udarbejdet i samarbejde med forskningsprojektet *Det mangeartede museum* på Holstebro Kulturhistoriske Museum i anledning af Holstebros 750-års jubilæum i 2024. Projektet forsøger at nuancere fortællingen om byens historie ved at ændre perspektivet fra menneskets liv til naturen og til dyrene.⁵⁹ Undersøgelserne af dyr som historiske medskabere centrerer sig om begreberne; rum, relationer og rytmer. Ud fra begrebet *rum*, arbejder vi ud fra den teoretiske præmis, at

⁵⁵ Mührmann-Lund (2019) s. 16

⁵⁶ Mührmann-Lund (2019) s. 13

⁵⁷ Mührmann-Lund (2019) s. 98

⁵⁸ Mührmann-Lund (2019) s. 50

⁵⁹ De Kulturhistoriske Museer i Holstebro, Aalborg Universitet & Københavns Universitet. (2022). *Velkommen til det mangeartede museum: En by og et museum ved et vadedsted: Ansøgning til Velux Fondens museumsprogram 2022*. De Kulturhistoriske Museer i Holstebro. s. 2

købstadens dyr var historiske medskabere af byens. Mit fokus er i den sammenhæng på hvordan menneskenes forestillinger om byen som et kultiveret stykke ikke-natur, både var afgørende for udviklingen af byrummet, men også for hvordan dyr som naturens repræsentanter i stigende grad blev betragtet som fremmede elementer i byen. Projektet er udarbejdet i et tværfagligt fællesskab mellem historie, arkæologi, antropologi og biologi. Med begrebet *rytmer* forstås sameksistensen mellem mennesker og dyr. Vi ønsker konkret at "(...) synliggøre dyrs bevægelser som særlige rytmer i byens/ åens/ menneskers liv i forskellige historiske perioder (...)". Mit fokus er i den forbindelse samlivs-rytmerne mellem købstadens mennesker og dyr, idet jeg undersøger hvordan civiliseringen af mennesket smittede af på deres forhold til de dyr de omgik og hvordan det formede deres sameksistens. Med afsæt i forskellige dyre-menneske-*relationer* i fortid og nutid, vil vi i projektet følge de tidligste "(...) spor af domesticeret samliv til nutidens (og måske fremtidens?) postdomesticerede adskillelse, hvor dyr er *de-animaliserede* i form af tingsliggjorte industriprodukter, personificerede *companion species* eller *unloved others* såsom rotter og lus."⁶⁰ Mit bidrag i denne sammenhæng er at følge det domesticerede samliv mellem Holstebros mennesker og hunde fra renæssancen til det moderne industrisamfund.

Mit valg af købstaden som emnefelt afspejler også en klar mangel i den historiske forskning om relationen mellem mennesker og dyr. Langt den overvejende del af forskningen om historiske dyre-menneskerelationer har nemlig deres geografiske udgangspunkt i europæiske og vestlige hovedstæder. Et intuitivt valg, fordi det er i hovedstæderne at interessekonflikter typisk er mest tydelige. Hovedstaden har typisk også den største koncentration af kildemateriale, fordi det er her de stærkeste nationale aktører findes og her der er den største koncentration af mennesker og dyr samlet på ét sted. Dette gør dog ikke relevansen af mindre byer og landdistrikter mindre relevant. En undersøgelse af forholdene i købstaden Holstebro, vil vise andre drivkræfter og lokale dynamikker end i de europæiske residensstæder. Jeg mener derfor det har stor værdi, også at se ud over hovedstaden og undersøge forholdene i et bymiljø i provinsen, der ikke som udgangspunkt havde nogen særlig prioritet hos statsmagten.

Specialet skriver sig ind i en rig tradition for at skrive lokalhistoriske værker om Holstebro af både populærvidenskabelig karakter, men også egentlig grundforskning. Denne tradition er især båret frem af de tre ildsjæle, der på forskellig vis har bidraget til fortællingen byen. Et af de ældste og mest udførlige værker er skrevet af overlærer J. Aldal i 1939. Værket *Holstebros Historie gennem Tiderne* er et pragteksempel på den politik- og fakta-orienterede begivenhedshistorie, som prægede

⁶⁰ De Kulturhistoriske Museer i Holstebro (2022) s. 4

kulturhistorien før 2. verdenskrig. Fremstillingsformen er deskriptiv og har fem fokusområder; økonomiske og demografiske forhold, byens styrelse og forvaltning og de lokale institutioner. Han starter indledningsvis med en kort beskrivelse af det geologiske landskab som det så ud før byen opstod og bevæger sig minutiøst og kronologisk gennem de vigtigste begivenheder og personer, der har formet byen frem til hans egen samtid. Bogen har en tematisk og stærkt systematisk opbygning, hvilket understreges med en titel som ”Fogeder, Borgmestre, Raadmænd og andre Holstebro Borgere, forekommende i middelalderlige Aktstykker.”⁶¹ Han forholder sig generelt nøgternt til de oplysninger han finder i sit enorme kildemateriale. Måske derfor synes han ofte at fortabe sig i embedsmændenes familie- og slægtsforhold. Værket har dog også flere anekdotiske passager, der leder tilbage til byens gamle guldsmed Linds erindringer fra sin barndom i byen. *Holstebros Historie gennem Tiderne* har bidraget med et udførligt indblik i den offentlige forvaltning af byen og de personer som forvaltede de vigtigste embeder. Den betragtes derfor med rette som et standardværk om byens historie. Derfor har det også været et vigtigt referenceværk for en lang række senere udgivelser om Holstebros historie.

En af disse udgivelser er seksbindsværket *Det gamle Holstebro fortalt i Billeder*. De første fire bøger er skrevet af den lokale ildsjæl og stifter af Lokalhistorisk Arkiv i Holstebro, Bent Torben Holm, mens de sidste to er forfattet i fællesskab med tidligere museumsinspektør dr.phil. Esben Graugaard. Værket er populærvidenskabeligt med et biografisk præg og har ikke til formål at give nogen særlig udførlig eller dybdegående analyse af byens udviklingstræk. Den tager i stedet udgangspunkt i lokalarkivets fotografier, der skildrer byens liv og levned fra midten af 1800-tallet, hvor det første billede blev taget, og godt 100 år frem.

Den sidste af de tre ildsjæle, som skal nævnes er Esben Graugaard, hvis forfatterskab tæller mere end 20 bøger om lokalhistoriske forhold. Hovedværket er hans doktordisputats fra 2006 *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet: Studie i netværket omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914*. Graugaard beskriver selv dette værk som ”en stor fortælling” om studehandelen og den nære forbindelse mellem de mænd der drev denne handel i Nordsøområdet. Han undersøger blandt andet handlens betydning for udviklingen af den nordvestjyske mentalitet og kultur som til stadighed præger regionens historiebevidsthed.⁶² Fremstillingsformen er problemstyret, men må endnu en gang siges at være båret af de personlige fortællinger. Med disputatsen løsriver Graugaard sig dog fra den faktisk orienterede positivistiske tradition, som eksempelvis Aldal

⁶¹ Aldal, J. (1939) *Holstebros historie gennem tiderne: 1274-1939*. Hilmer Thomsens Boghandel. s. 28

⁶² Graugaard, Esben (2006) *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet: Studie i netværk omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914*. Syddansk Universitetsforlag. s. 23

repræsenterer, og træder ud over de statistiske opgørelser og lovskrifter, idet han ønsker ”at blotlægge uformelle strukturer indenfor handelsmiljøet.”⁶³ Med sit studie gør Graugaard også op med den økonomisk fokuserede forskning i dansk kreaturhandel ved at vende perspektivet mod den særegne kultur omkring egnens kvægbrug og netværket imellem kreaturhandlerne i Nordvestjylland. Han tegner et portræt af handelssamfundets særegne udvikling på vestsiden af den jyske højderyg, hvor agerbruget for en stor del var erstattet af animalsk produktion på grund af egnens barske natur. Graugaard tilskriver dermed brugsdyrene stor betydning, men skildrer dem i sagens natur ikke som subjekter. Graugaard undersøger studehandlernes regionale udsyn, men han har også blik for, hvordan egnens mentalitet blev præget af nationale og internationale strømninger. Ligeledes ønsker jeg at undersøge, hvorvidt den lokale mentalitet omkring fritgående hunde i Holstebro blev præget af nationale og internationale strømninger, men også hvordan den lokale mentalitet spillede ind på Holstebroboernes relation til deres hunde og måden deres adfærd blev reguleret.

4.2 Bidrag til forskningen

Specialets er først og fremmest et bidrag til den internationale forskning i dyrehistorie, der ikke er særlig repræsenteret i Danmark. Med afsæt i Anne Katrine Gjerløffs identificering af dyrehistoriens rødder, har jeg dannet mig et teoretisk fundament. Med specialet tilslutter jeg mig det relationelle fokus, og med inspiration fra liminalitetsteorien undersøger jeg hvordan hundens sociale status har udviklet sig i Holstebro. Udgangspunktet er det førømtalte paradoks, der hersker i den internationale forskning om, at mennesker på den ene side har hunde for at opretholde civil lov og orden, mens man på den anden side laver love, der skal forhindre at andre hunde er en trussel mod den offentlige orden med deres naturlige dyreadfærd. Jeg vil desuden bidrage med ny viden om hunden som urban art idet jeg undersøger liminale konflikter med mennesker om dyrets ret til at domesticere byens rum. På trods af Troels-Lunds pionerarbejde for dyreperspektivet i den danske kulturhistorie, er dyrehistorie endnu ikke særlig etableret i den danske forskningstradition. Thorsen var den første til at få øjnene op for denne arv fra Troels-Lund, og med udgangspunkt i hans hypotese har hun skabt teorien *kampen om territoriet*. Teorien har en faglig tyngde og resonerer med den internationale forskning, hvilket også gør den værd at efterprøve i større skala. Jeg mener også at teorien kan kobles til det civiliseringsprojekt, som gik ind i en ny fase med etableringen af den nationale politimyndighed i København i 1682. Jeg skriver mig i den forbindelse ind i den nyere forskningstradition om statsdannelse ”fra

⁶³ Graugaard (2006) s. 21

neden”, fordi jeg, ligesom Mührmann-Lund, lægger hovedvægten på lokaleadministrationens tiltag i den lokale civiliseringsproces og lovgivningens faktiske virkning. Specialet adskiller sig dog væsentligt fra Mührmann-Lund ved at tage sin start ved indførelsen af den nationale politimyndighed i 1682 og ved også at have et vist internationalt udsyn, fordi hundelovgivning er et internationalt fænomen. Jeg mener det har stor værdi, at undersøge hvordan udviklingen på købstadsniveau afspejler den europæiske udvikling i perioden.

Specialet er desuden et bidrag til den danske købstadsforskning, som endnu ikke har set værdien af dyreperspektivet. Undersøgelsen af Holstebro købstad bidrager væsentligt til vores viden om det danske købstadssystem i almindelighed, fordi Holstebro så at sige er ”en variation over det samme tema, købstaden som type.”⁶⁴ Det lokale civiliseringsprojekt kan derfor give os et praj om hvordan de kommunale selvstyrelser generelt har søgt at regulere hunden og andre af byens dyr og om dynamikken mellem lokaleadministration og staten som national aktør. Af samme grund vil jeg løbende inddrage eksempler på hvordan andre købstæder, har håndteret konflikter med dyr, der ikke levede op til menneskenes forventninger. Sidst men ikke mindst afspejler specialet en specifik interesse for Holstebro købstad, da det indgår i forskningsprojektet *det mangeartede museum*, som har til formål at nuancere den velkendte fortælling om Holstebro som handels- og kulturby med nye mangeartede perspektiver.⁶⁵

3. Problemformulering

Hvordan påvirkede menneskets civiliseringsproces forholdet mellem Holstebros hunde og mennesker fra det tidligt moderne samfund til det moderne industrisamfund omkring år 1900, og i hvilken grad afspejlede den lokale regulering nationale og internationale udviklingstræk i perioden?

3.1 Problemstillinger

- Hvordan ændredes hundens sociale stilling og ret til at domesticere byrummet i Holstebro?
- I forskningen eksisterer et paradoks om hierarkisering af hundes sociale status, hvor hunde i nogle sammenhænge deltog aktivt i opretholdelsen af byens social orden, mens de i andre

⁶⁴ Christensen et.al. (2005) s. 9

⁶⁵ De Kulturhistoriske Museer i Holstebro (2022) s. 2

sammenhænge blev søgt begrænset på grund af manglende tilpasning. Hvorvidt optræder dette paradoks i Holstebro?

- Hvordan adskiller hundens civiliseringsproces sig, fra den som andre domesticerede arter gennemgik i samme periode?
- Hvordan har frykten for smitsomme sygdomme og ideer om rent/urent påvirket civiliseringsprojektet?

4. Metode og fremstilling

Udgangspunktet for undersøgelsen er hunden, der, som en af få arter har, ”overlevet” menneskets udskillelsesproces af byens dyr i civiliseringens navn. Troels-Lund og Thorsen mener begge, at dyrene i langt højere grad var mennesket en værdig modstander i kampen om territoriet som den udfoldede sig i renæssancen, end det er tilfældet i senere tider. Denne undersøgelse udtrykker mit ønske om, at vise, at dette også var tilfældet i kampen om købstadens rum. Historien om dyr er langt hen ad vejen også en fortælling om dyrenes forsvinden fra menneskets sfære.⁶⁶ Men hunden skilte sig ud fra andre dyr i denne proces. Jeg vil derfor undersøge hvori hundens privilegier som menneskets ældste og bedste ven bestod og samtidig vise, hvilke indrømmelser arten selv måtte give for at tilpasse sig byens orden i takt med at råderummet til at handle frit blev mindre. For at kunne vise denne udskillelsesproces klart, er det nødvendigt også at forholde sig overfladisk til hvordan udskillelsen af andre arter forløb.

Den tidlige horisont er det lange stræk på godt 300 år i den mellemliggende periode mellem renæssancesamfundet, som Troels-Lund beskriver og op til de radikale ændringer, som Thorsen mener fandt sted omkring 1900. Et så bredt perspektiv vil naturligvis blive på bekostning af detaljegraden. Specialet skal derfor ikke betragtes som et detailstudie, men er derimod et forsøg på at trække nogle overordnede linjer. Det overordnede blik betyder også, at jeg ikke kommer ikke til at beskæftige mig særlig indgående med det utal af funktioner, som købstadshundene tjente. Det ville ganske enkelt kræve mere end specialets tidsmæssige ramme tillader at kvalificere sådan en analyse. I den forbindelse er det også vigtigt at få slået fast, at jeg i de første kapitler arbejder med den både snævre og

⁶⁶ Thorsen (2006). s. 34

svært definerbare kategori gadehund. Købstaden har formentlig også været hjemsted for lænkehunde, stuehunde og hunde med specifikke erhvervsmæssige formål som jagt- og hyrdehunde, men fortællingen om sameksistensen mellem købstadens mennesker og hunde tager sit afsæt hos gadehunden, fordi det er her vi ser udviklingstrækkene klarest.

Ifølge Troels Troels-Lund er 1500-tallet det århundrede, hvor vi både kan se kampen om territoriet for alvor begyndte at udfolde sig i andre mindre civiliserede lande, men samtidig også det århundrede, hvor vi ser kampens udfald i Danmark. Troels-Lund uddyber ikke nærmere hvori resultatet består, men giver en lang række eksempler på hvordan slag mellem mennesket og forskellige vilde dyr udfoldede sig. At se relationen mellem mennesker og dyr som en pågående kamp om et fælles habitat er enormt interessant, men jeg mener ikke at den civiliseringsproces, som Troels-Lund beskriver, er et udviklingsforløb med et klar start- og sluttidspunkt, tvært imod ser jeg den som en pågående proces, der i princippet vil fortsætte så længe mennesker og hunde fortsat lever sammen. I det følgende argumentere for, at udviklingen nærmere gennemgik forskellige faser, hvor mennesket gradvist strammede kontrollen om byrummet og forsøgte at begrænse hundenes naturlige adfærd.

Analysens overordnede ramme er fortællingen om civiliseringen af Holstebros byrum ud fra hundens perspektiv fortalt i tre faser. Analysens første del, "Mod moderne tider" beskriver byhundens domæner og undersøger hvorfor der tilsyneladende herskede accept af den vilde hund i nogle sammenhænge, mens den var out of place i andre. Afsnittet giver et indblik i Holstebro købstad som den så ud i 1600-tallet og starten af 1700-tallet og de samlivsrytmer, der formede livet i den lille by. Senere undersøges den sociale kontrakt som herskede mellem købstadens mennesker og de vilde gadehunde. Med nedslag i forskellige arenaer undersøges forskellige konflikter som de udfoldede sig før større civiliseringstiltag og national lovgivning ændrede dyrenes muligheder for naturlig udfoldelse i det urbane domæne.

I analysens anden del, *Udryddelsen af den vilde hund*, stilles skarpt på de første politiforordninger og deres virkning de første cirka 100 år efter politimesterembedet blev oprettet i 1682. Politiets ideologiske fundament skiftede karakter i løbet af 1700-tallet og det undersøges i dette kapitel hvilken grad det havde indflydelse på hvordan lokaladministrationen i de danske købstæder håndterede konflikter mellem dyr og mennesker. Der stilles ligeledes skarpt på det sociale hierarki som prægede de første større lovgivningstiltag for at udrydde den vilde hundebestand i Danmark og reelt var styrende for den senere udvikling. Mens sidste del af afsnittet undersøger konkrete tiltag imod hundegalskab og hvordan epidemien i 1876 påvirkede menneskenes tolerance overfor hundenes adfærd. I afsnittet

følger desuden en analyse lokale politisager, hvor hunde spillede hovedrollen og en diskussion af forbrydelsernes art og hvordan de afspejler hundenes nye plads i købstadssamfundet.

Det tredje og sidste analyseafsnit tager udgangspunkt i den nye samfundspagt som hundeloven af 1889 cementerede. Med afsæt i fire hundeprotokoller (skattelister) fra 1901, 1903, 1904 og 1907 analyseres hvordan hundeloven af 1889 ændrede den sociale profil for Holstebros hundeejere og hvorvidt en social segregering også afspejlede sig i hvor i byen hundene boede.

5. Kildepræsentation

”Dyrehistorie er på mange måder en øvelse i at finde det store i det små.”⁶⁷ Dette gør sig i særdeleshed gældende jo længere vi går tilbage i tid. Specialets kildegrundlag består derfor af en bred vifte af forskellige typer kildemateriale, skriftlige som visuelle. De to største kildegrupper er en række politisager om hunde fra Holstebro Købstads Politiret begået i perioden 1875 til 1896 samt fire hundeskattelister skrevet i perioden 1901 til 1907. Begge vil blive præsenteret yderligere i de følgende afsnit 6 om datasæt og databehandling.

5.1 Avismateriale

En anden stor kildegruppe, jeg har benyttet i undersøgelsen, er avismateriale fra Holstebro. Inspireret af Almeroth-Williams søgemetode i *The Old Bailey Proceedings* og forskellige aviser, har jeg lavet en specifik søgning i Det Kongelige Biblioteks digitale arkiv Mediestream på den højreorienterede *Holstebro Avis*, der udkom i fem forskellige udgaver fra 1851 til 1947 og den liberale avis *Holstebro Dagblad*, der udkom fra 1881 til 1983. Søgningen strakte sig helt tilbage til den første udgivelse i 1851, men jeg havde brug for en øvre tidsmæssig grænse, da begge aviser løb til et godt stykke op i 1900-tallet. Her fandt jeg det naturligt at indsnævre søgningen til år 1907, hvor den sidste hundeprotokol blev skrevet. Avissøgningens formål var todelt. Ligesom Almeroth-Williams håbede jeg på, at finde eksempler på hunde, der agerede i sager om kriminalitet eller viste sig at være til gene for byens mennesker med deres naturlige hundeadfærd. På den anden side, så jeg netop avismaterialet som et oplagt sted at søge viden om hvordan man forholdte sig i Holstebro til den sundhedsrisiko, som var forbundet med at dele hjemmet og byen med hunde, særligt når det kom til risikoen for at blive smittet med hundegalskab. På baggrund af disse overvejelser fandt jeg frem til følgende ni søgeord: hund*,

⁶⁷ Gjerløff (2009D) s. 206

køter*, hundeday*, gøe*, glamme*, galpe*, rabies, hundegalskab* og vandskræk*. Mediestreams OCR-scanning, viste sig at have den fejlkilde, at søgefunktionen i nogle tilfælde havde svært ved at søge i tekster skrevet på trykt gotisk. Konsekvensen er at ord nogle gange forveksles med nogle andre sådan at eksempelvis ”glamme*” bliver forvekslet med ”græmme” eller ”flamme” eller at ”galpe*” bliver forvekslet med ”Falster” eller ”gældende”. Det er derfor heller ikke utænkeligt, at den samme fejl sker vice versa, så nogle rigtige hits aldrig dukker op, fordi de forveksles med forkerte ord.

Avismaterialet har den grundlæggende fordel, at de følger visse nyhedskriterier, så de primært skriver om ting der har relevans i samtiden og for deres lokale læsere. De specifikke søgninger på konkrete ord, kan derfor give en fornemmelse af hvornår et emne var oppe i tiden.⁶⁸ Min gennemgang med hunden som søgeord i Mediestream afslørede eksempelvis, at frygten for hundegalskab steg eksplosivt i 1876, hvor Holstebro aviser delte grupvækkende historier om sygdommen og fulgte smittespredningen tæt gennem andre lokalaviser. Den afslørede også at spørgsmålet om hundebestandens størrelse i byerne og den enkelte hunds frihed, var til heftig debat i Danmark i 1888, da Rigsdagen behandlede det lovforslag om hævelsen af hundeskatten, som hundeprotokollerne fra 1901-1907 er resultatet af.

For at få et så politisk bredt og nuanceret blik på sagen, valgte jeg desuden at gennemlæse den sidste avis, som blev udgivet i Holstebro i perioden, nemlig det radikale *Holstebro Folkeblad* for 1876 og 1888. Valget skyldes, at denne avis ikke er blevet digitaliseret i Mediestream, men var tilgængelige i fysisk form på Holstebro kulturhistoriske Museums arkiv. Læsningen er derfor foregået manuelt. De ni søgeord i Mediestream og den manuelle gennemlæsning gav til sammen 130 relevante artikler over den 50 år lange periode fra 1857 til 1907.⁶⁹

5.2 Fotografier

Visuelle kilder som fotografier, malerier, postkort og genstande finder ofte nytte indenfor den dyrehistoriske forskning. Det er et værdifuldt supplement til de skriftlige kilder, da de formidler andre aspekter af historisk dyreliv end de skriftlige kilder typisk gør.⁷⁰ Uanset om et fotografi er opstillet eller ej, kan det vise nye sider af en relation mellem mennesker og dyr og ikke mindst deres agens,

⁶⁸ Almeroth-Williams (2019) s. 191

⁶⁹ Da søgningen har været rettet mod konkrete hunde og debatten om deres udbredelse, har jeg bevidst fravalgt fiktive repræsentationer i skønlitterære artikler.

⁷⁰ Se bl.a.: Cihangir Gündoğdu (2018) The state and the stray dogs in late Ottoman Istanbul: from unruly subjects to servile friends, *Middle Eastern Studies*, 54:4, 555-574; Gündoğdu, Cihangir. (2023). Dogs Feared and Dogs Loved: Human-Dog Relations in the Late Ottoman Empire, *Society & Animals*, 31, 25-46.; Thorsen, Liv Emma. (2001). *Hund!: fornøft og følelser*. Pax Forlag.

eller mangel på samme. Opstillet fortæller det noget om menneskets selvopfattelse gennem dyrets praktiske eller symbolske værdi. Derimod kan særligt de uopstillede gadescener give et autentisk indblik i hverdagslivet blandt byens indbyggere. Løsgående dyr i gaderne har været en almindelig del af bymenneskers hverdag i århundreder. De enkelte dyrs "hverdagsliv" bliver derfor sjældent skildret, ganske enkelt fordi det sjældent har vækket nogens interesse at skrive om det. Det er derfor af stor værdi, at lade fotografierne supplere skriftlige kilder fra byens offentlige instanser, der ofte er foranlediget af en konflikt hvor mennesker er indblandet. Eksempelvis når et dyr gør noget utilsigtet, befinder sig på et uacceptabelt sted eller gør skade mod mennesker og deres ejendele. Billeder af uopstillede gadescener giver et øjebliksbillede af hverdagslivet, men viser også normalitetens grænser.

Det førømtalte seksbindsværk *Det gamle Holstebro fortalt i Billeder* skrevet af Bent Torben Holm, er baseret på Holstebro Lokalhistoriske Arkivs enorme samling af billeder fra Holstebro og omegn. Bind 1 *En vandring gennem de gamle gader*, er en samling af billeder fra sidste halvdel af 1800-tallet til omkring 1920 og gengiver Holstebros byrum sådan som byens første fotograf A. H. Vorbeck har skildret det med sit kamera. Bogen har været nyttig, fordi den giver et indblik i det levede liv i byens gader og veje, og dermed også i gadehundens hverdagsliv i Holstebro. Vorbecks fotografier af både tilfældige og opstillede byscener i Holstebro er en god kildegruppe at søge til, når vi forsøger at danne os et indtryk af det almindelige dagligliv for gadens frie hunde og andre dyr i Holstebro, mens de opstillede billeder af hundene med deres ejere hjælper os til at danne et indtryk af ejernes sociale status.

6. Datasæt og databehandling

6.1 Krydstabel over hunde i politisager

Det første datasæt er sammensat af to arkivserier. Den første del består af arkivserien *Strafferegister for politisager, bøder (1790-1896)*, skabt af Holstebro Byfoged.⁷¹ (se *bilag 1*) Arkivserien består af fire protokoller, hvor straffene er noteret i de overlappende perioder; 1790-1844, 1823-1866, 1834-1863 og 1867-1896. Strafferegistrene beskriver forbrydelser begået i hele Hjerm-Ginding Herreder og altså ikke kun Holstebro by. Der er i alt fundet 77 registrerede sager om hunde, der begår lovovertrædelser, af dem er 22 med sikkerhed begået af hunde, som boede i Holstebro. I 15 af sagerne er

⁷¹ Rigsarkivet. "Strafferegister for politisager, bøder (1790-1896)". Holstebro Byfoged. Løbenr. (B-078 – 7078), (B078 – 7079), (B078 – 7080), (B078 – 7081).

hjemstedet ukendt. Protokollernes opbygning varierer, men indeholder alle navn (i dette tilfælde navnet på hundens ejer), folio eller sagsnummer, forseelsens art og dato for sagens start eller den dag der faldt dom. I protokollen fra 1867-1896 står desuden en kort beskrivelse af straffen. Foruden disse kolonner er by, erhverv, og lovgrundlag tilføjet i de tilfælde, hvor det er fremgået af protokollen.

Datasættets anden del er trukket ud af Holstebro Byfogeds *Politiprotokol (1812-1919)*.⁷² Politiprotokollen er udfærdiget af en skriver ved Holstebro Købstads Politiret. Politiretten blev ført offentligt og mundtligt og tog sig af mindre sager med en strafferamme på op til 20 rigsdaler, 8 dages fængsel eller tvangsarbejde på op til 30 dage.⁷³ For at finde frem til de pågældende sager, har jeg anvendt sagsnummeret i strafferegistret til at finde yderligere informationer om sagernes forløb ved Politiretten. Det var muligt at opspore 20 af de begåede forseelser i politiprotokollen. Fra protokollen har jeg noteret dato, lovgrundlag og anklager i de tilfælde hvor det har fremgået samt en rubrik, hvor referatet af partsmødet er gengivet, en rubrik med sagens afslutning og i et enkelt tilfælde en rubrik med partsmøde 2, hvor det ikke var muligt at opnå forlig ved første partsmøde.

6.2 Hundeprotokollerne

Det andet datasæt er baseret på fire hundeprotokoller fra Holstebro købstad ført i årene 1901, 1903, 1904 og 1907. Datasættet bruges både til at give en rumlig fornemmelse af hundenes tilstedeværelse i byen ved hjælp af visualiseringsprogrammet QGIS, men skal derudover danne rammen om en diskussion af hvordan hundeejerskaberne tog form i byen efter indførelsen af hundeloven af 1889. De årlige opgørelser af købstadens hundehold giver os et særdeles godt overblik over hvor mange lovlige hunde, der levede i købstaden i perioden. Protokollerne, som er de eneste vi har bevaret fra købstaden, var skattelister over hvor meget byens hundeejere skulle betale i årlig skat af deres hunde. Når skatten var betalt, fik ejeren udleveret et hundetegn som bevis for at skatten var betalt. Hundeprotokollerne blev ført i henhold til *Lov af 12te April 1889 om Hundeforhøret samt om Straf og Erstatning for Skade forårsaget af Hunde*.⁷⁴ Protokollerne var præfabrikeret til formålet og er stort set udformet ens. De indeholder både viden om ejeren og en detaljeret beskrivelse af hundens udseende, så den var let at identificere. Om ejeren er noteret ”Navn og Stilling”, ”Hundeejerens Bopæl” og ”Om Hundeejeren har egen Bopæl” eller ”Om Hundeejeren er Medlem af en anden Husstand”. Dette spørgsmål havde

⁷² Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Løbenummer: (B-078 – 5261), (B-078 – 5261), (B-078 – 5265), (B-078 – 5266).

⁷³ Stevnsborg, Henrik (1996) Politiet i 1800-tallet: Forsøg på en syntese. Politihistorisk Selskabs årsskrift. Politihistorisk Forening, s. 14

⁷⁴ Rigsdagstidende 1888-1889. Tillæg C, sp. 1025-1030.

betydning, fordi en hundeejer der er medlem af en andens husstand skulle betale dobbelt afgift.⁷⁵ Om hunden blev angivet skulderhøjden målt i tommer, dens art (type eller race), køn, navn og øvrige kendetegn. Til sidst står angivet ejerens årlige afgift. Afgiftens størrelse afhang af hundens størrelse, så en hund under 16 tommer kostede 5 kr. i årlig afgift i 1901 og 6 kr. i de følgende protokoller. For hunde over 16 tommer var prisen det dobbelte. Købstadens byråd forvaltede opkrævningen af hundeskatten og afgiften gik til kommunekassen.⁷⁶

Den grundlæggende databehandling af protokollerne bestod af tre faser: Transskribering af materialet i Excel, georeferering af hundeejerne ved hjælp af folketællinger og visualisering af data på kortmateriale i programmet QGIS.

Transskriberingen består af i alt 606 registrerede hundeejerskaber i de fire år. Der er dog ikke tale om 606 unikke ejerskaber, da ejeren, ifølge loven, skulle forny hundetegnet årligt. For at få et retvisende billede af antallet, har jeg gennemgået alle registreringer manuelt og givet hver hund sit eget individuelle ID-nummer, så det blev muligt at foretage analysen på baggrund af de enkelte individer i stedet for de årligt registrerede ejerskaber. På baggrund af den manuelle optælling, har jeg identificeret 370 forskellige individer.⁷⁷ ID-nummeret fremgår af *bilag 2* under kolonnen "Hund_ID".

Selvom hundeejerne, ifølge protokollen, skulle oplyse deres bopæl, er der kun 33 hundeejere, som har oplyst deres specifikke adresse. For resten af hundeejerne har protokolføreren kun noteret vejnavnet. Det har imidlertid været nødvendigt at kende ejernes specifikke adresser, for at kunne lave en nøjagtig visualisering af hvor de mange hunde havde hjemme. Det har derfor været nødvendigt også at identificere ejernes specifikke adresser i Holstebros folketællinger fra 1901 og 1906. Foruden at oplyse de pågældende matrikelnumre, har folketællingerne som kildetype også den fordel, at det ofte fremgår hvor på matriklen vedkommende ejer boede. Af de 373 unikke ejerskaber, har det været muligt, at angive et specifikt matrikelnummer på 73%. Tilføjelserne af de specifikke matrikelnumre og eventuelle oplysninger om hvor på ejendommen vedkommende ejere boede, er ligeledes noteret i *bilag 2* under kolonnerne "Matr.Nr." og "Anmærkning".

Den tredje og sidste fase af databehandlingen er foregået i visualiseringsprogrammet QGIS. Dette program anvendes typisk af arkæologer og geologer til at georeferere fund i udgravninger og lignende, men finder også anvendelse blandt historikere til blandt andet at visualisere data på historisk kortmateriale. Til at visualisere de indsamlede data om Holstebros hunde og deres ejere, har jeg valgt

⁷⁵ Rigsdagstidende 1888-1889. Tillæg C, sp. 1025-1030. §5

⁷⁶ Rigsdagstidende 1888-1889. Tillæg C, sp. 1025-1030. §§1-2

⁷⁷ Den manuelle optælling tager dog ikke højde for, at en hund kan have skiftet ejer imellem de årlige registreringer og derfor potentielt har mere end ét ID-nummer.

at bruge matrikelkortet *Holstebro Købstads Bygrunde*, der var gældende i perioden 1901-1967.⁷⁸ Matrikelkortet er inddelt i fem såkaldte ø-kort og var umiddelbart ideelt, fordi det havde påtegnet alle veje, som stod nævnt i protokollerne. Det viste sig dog problematisk, at indtegne en del af matriklerne fordi numrene, som var opgivet i folketællingerne refererede til det ældre matrikelkort *Holstebro markjorder fra Hjerm* gældende fra 1872-1900.⁷⁹ Mellem 1872 og 1902 havde en del matrikler i byens udkant fået nye numre, og jeg har derfor måttet krydstjekke matrikelnumrene på kortet fra 1902, med dem fra 1872. Dette var især et problem på *Plan 3* over Lægaard Mark i byens østlige ende og på *Plan 4* over det gamle Bisgaard Mark i den vestlige del af byen, men det har kun været muligt at udskifte matrikelnumrene på *Plan 3*, hvorfor jeg har valgt helt at udelade *Plan 4* fra det sammensatte visualiseringskort. Til sidst var der de tidligere omtalte 33 adresser i hundeprotokollen fra 1907. De har heller ikke været mulige at identificere på matrikelkortet fra 1902, hvilket formentlig skyldes, at der er tale om gadenumre.

Databehandlingen har altså omfattet tre forskellige numre; numrene på matrikelkortet fra 1902, matrikelnumrene fra den gamle matrikuleringsordning og de 33 gadenumre. Især problemet med de gamle matrikelnumre, har haft indflydelse på det færdige visualiseringskort, fordi de fleste af de adresser, som mangler en markering på kortet, er fra udkanten af byen. Denne mangel betyder at man ved første øjekast kan forledes til den fejlslutning, at der stort set ikke bor hunde uden for midtbyen. Af samme årsag har jeg valgt at udelade både *Plan 4* og *Plan 5* fra kortet, hvor der stort set ikke er identificeret nogen matrikelnumre. Visualiseringskortet er således sammensat af *Plan 1* over byens centrum, *Plan 2* over Sønderland syd for åen, og *Plan 3* over det tidligere Lægaard Mark mod øst. På trods af de forskellige mangler er det lykkedes at markere 231 af de 606 registrerede hundeejerskaber på kortet.

7. Mod moderne tider

7.1 Købstadens samlivsrytmer i den tidlige enevælde

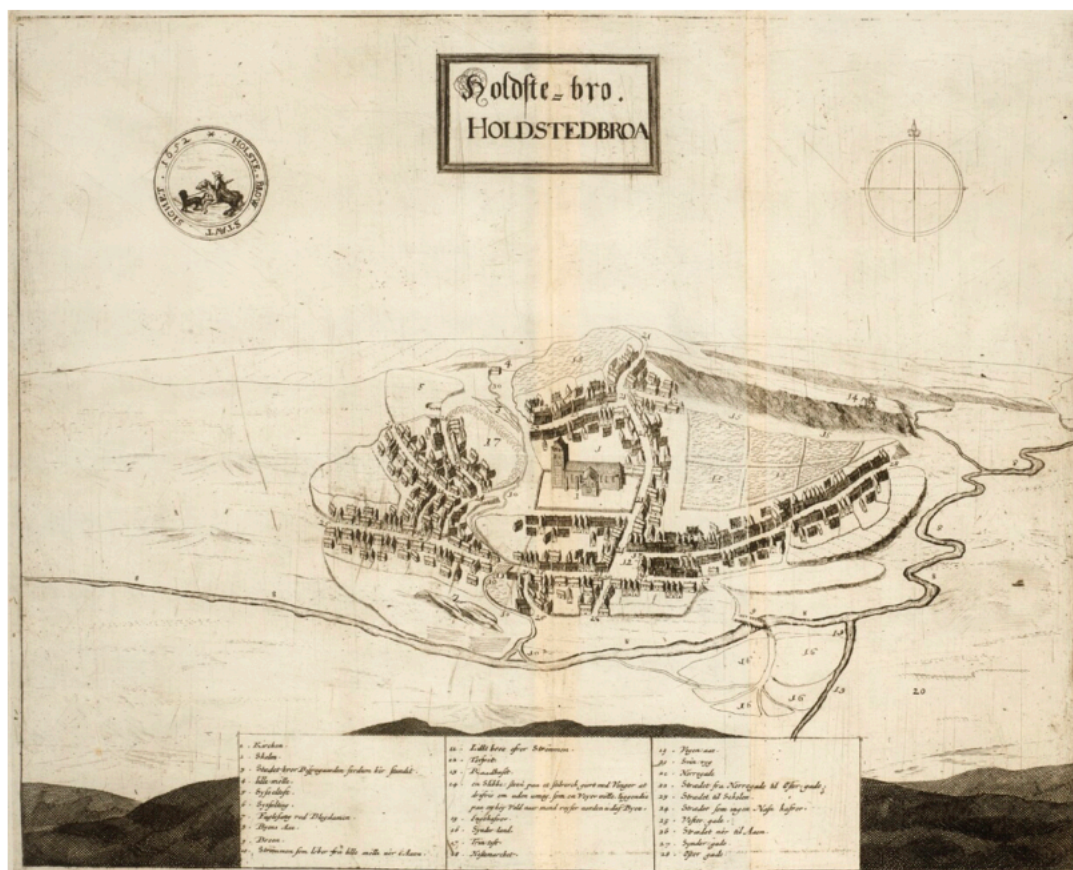
Holstebro opstod formentlig i den tidlige middelalder omkring et naturligt vadested over Storåen. Vadestedet udviklede sig siden til et naturligt centrum for handel på den ellers tyndtbefolkede egn. Langs den slyngende Storå kom Holstebro til at ligge som en korsvej, der forbandt de fire største

⁷⁸ Geodatastyrelsen. "Historiske kort på nettet". Holstebro Bygrunde (2007151). Originalt ø-kort.

⁷⁹ Geodatastyrelsen. "Historiske kort på nettet". Holstebro Markjorder fra Hjerm (2007152). Original 1. ø-kort.

hovedveje på den vestlige side af den jyske højderyg. Som et let forskudt kompas mødtes disse fire veje på byens Store Torv, der var byens markedsplads og stedet for købstadens rådssamlinger.⁸⁰

Holstebro var en fattig by i stagnation i 1600-tallet. Århundredet igennem har byen skiftevis været hærget af en pestepidemi i 1602-1603, svenskekrigene (1657-1660) og flere store ildebrande.

Topografisk kort over Holstebro 1677: Holstebro var ikke som de store købstæder befæstet med volde, palisader, vagttårne eller lignende, men blot omringet af stakitter, der skulle lede handlende og andre udefrakommende frem mod toldstederne. Foto: Det kongelige Bibliotek

En brand i 1604, tog ”den bedste del af byen” mens en anden ildløs i 1651 stort set lagde bydelen syd for åen øde. Det er formentlig også årsagen til, at Sønderland ikke er tegnet med på byens ældste kort fra 1677. Af samme årsag var byens indbyggertal også faldet markant siden reformationen. Der anes dog en forsigtig fremgang i 1600-tallets anden halvdel. Af folketællingen fra 1672 fremgår det, at der boede 430 indbyggere fordelt på 94 familier, hvoraf godt 16% var børn under fem år.⁸¹ Af en taksation

⁸⁰ Aldal (1939) s. 132; Lillelund, Rigmor, ”Liv og Levned” i Joachim Weller: *Guldsmed i Holstebro 1754-92*, s. 11-13

⁸¹ Statistikken fremgår af en liste gengivet fra Rigsarkivet på en billedside mellem side 32 og 33. Der boede desuden 45 heste i byen; Lassen, Aksel (1958) *Skæbneåret 1659: Hungersnød og pest over Sydvestdanmark*. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. V. Universitetsforlaget i Aarhus.

ti år senere i 1682 fremgår det at der var 171 ejendomme, hvilket svarer til knap 500 mennesker ved udgangen af 1600-tallet.⁸²

For i en lille købstad som Holstebro var både kálhaven og avlen på købstadsjordene vigtige supplementter til handelsindtægterne og i denne tid, før udskiftningen fandt sted, græssede brugsdyrene på byjordernes brakmarker, enge og fællesheder.⁸³ Særligt kvæghold var af stor betydning da oplandet for de handlende var ganske tyndtbefolket og boniteten på byens jorde var meget ringe. Markjorderne der omkransede byen var opdelt i forskellige formål. Af taksationen fra 1682 ved, vi at de braklagte agermarker blev overgræsset af knap 50 kvæg. Dertil kom flere engarealer hvor der primært blev slået hø, mens engarealet mellem Storåen og Vegen å, kaldet Svinevigen, blev benyttet af byens fattige til svinehold.⁸⁴ I udkanten af markjorderne lå byens fællesheder, hvor får og geder kunne græsse. Driften på fælleshederne blev varetaget af en fårehyrde beskikket af byen, mens opsyn med andre græssende dyr var ejernes eget ansvar.⁸⁵ På dette tidspunkt fandtes ikke racehunde som vi kender dem i dag, men vi ved fra blandt andet Norge og Sverige, at nogle store robuste racer af fæhunde, havde vundet udbredelse, fordi de var velegnede til at vogte de græssende dyr på markerne og uvurderlige, når flokken skulle forsvares mod ulve og andre rovdyr.⁸⁶ Vi kender dog ingen beretninger om at de skulle have levet i Holstebro.

For menneskene var skellet mellem land og by tydeligt. Købstaden var en juridisk enhed, men også i fysisk forstand, var byens rum klart defineret. Holstebro har aldrig været befæstet, men byens ydre grænse var fysisk manifesteret ved stakitter og bybomme, hvorfra færdsel ind og ud af byen blev kontrolleret.⁸⁷ I byen betalte man byskat, man havde egen lovgivning og fremmede handlende, der ville passere broen måtte betale bropenge.⁸⁸ For byens dyr var det imidlertid anderledes. For dem var skellet mellem det rurale og det urbane usynligt, så i deres øjne var den menneskeskabte by i lige så høj grad et habitat som verden uden for byen.⁸⁹ Byen og de omkringliggende marker og enge var derfor ikke kun menneskets domæne, det var også et naturligt samlingspunkt for både vilde og tamme dyr af forskellig art. Hunde, katte, geder, høns og vilde dyr som rotter, mus og fugle

⁸² Aldal (1939) s. 132, 173

⁸³ Aldal (1939) s. 20, 176

⁸⁴ Aldal (1939) s. 177

⁸⁵ Aldal (1939) s. 174; Kierckebye, J. ”Noget om vor Fortids jydsk Geder og om Hedefaar”, *Samlinger til jydsk historie og topografi IV*, 1882-1883. s. 250

⁸⁶ Thorsen (2001) s. 80-82

⁸⁷ Ejstrud, Bo (2023) *Det ældste Holstebro*. Holstebro Museums Forlag. s. 10

⁸⁸ Aldal (1936). s. 271

⁸⁹ Thorsen, Liv Emma (2009D) s. 36

passerede mere eller mindre frit på tværs af markskel, matrikler, hegn og andre, for mennesket synlige grænseskel, som mennesket havde opsat, mens de cirka 50 kvæg og andre græssende dyr blev vogtet af mennesker, der kendte den orden som var bestemt og ledte dem ud på de udvalgte steder, hvor det var besluttet, at de måtte græsse. Naturens plante- og dyreliv trivedes i det hele taget langt bedre i de tidlige moderne bymiljøer end i senere tider. Troels-Lund fremstiller renæssancens købstad som et idyllisk og endnu uspoleret sted. Han påstår ligefrem, at de danske byer var mere domesticeret af planter og dyr end af de mennesker, som havde bygget dem:

”De var i Virkeligheden et gunstigere Opholdssted for Dyr og Planter end for Mennesker. Deres Dyreliv har vi alle haft Lejlighed til at betragte i store Træk, og enhver vil kunne slutte, hvilken Vrimmel af Smaadyr der maatte kunne udklækkes under saa heldige Betingelser. Det samme gjaldt Plantelivet. Træer og Urter trivedes i Byhaverne i en sjælden Grad. (...) Her var ingen Gasledning til at forgifte dem, Nedlægning af Kloakrør afskar ikke med ét Halvdelen af deres Rødder, Brolægningen nægtede dem ikke deres Væde. Byen var som en uhyre Drivkasse, afdelt i Rum af de skærmende Huse, næret og varmet af Gadernes Gødning.”⁹⁰

Placeringen af domesticerede dyr i bymiljøet var i høj grad bestemt af både årets og døgnets rytme. Årets gang bar præg af, at datidens domesticerede dyr i biologisk forstand var meget mere vilde og hårdføre overfor vejr og vind. De havde endnu ikke gennemgået den hårde forædlingsproces, der i løbet af 1800-tallet transformerede dem til ideelle produktionsdyr, der fordrede mere tid inden døre. De levede derfor størstedelen af deres liv udendørs. Kun i vinterens koldeste uger stod de opstaldet hele døgnet. I nogle landsdele gik grisene ude helt til slagtetid. Køerne var de mest sarte, men gik også mere ude end i senere tider. Dyrenes naturlige adfærd havde også stor indflydelse på hvor de befandt sig. Det kan synes indlysende, men der var stor forskel arterne imellem. Et kendetegn for Holstebro-egnen var den forholdsmæssigt store besætning af geder.⁹¹ De havde angiveligt havde større handlefrihed end de andre græssende husdyr. De trivedes nemlig umådeligt dårligt med at blive tøjret inde og opfodret sådan som heste, grise og kvæg gjorde, når det blev for koldt. Så snart vejret tillod det strejfede de i stedet frit omkring på byens gader og stræder, for at finde føde under sneen og i nabolagets kålhaver og sågar på de lave stråtede hustage - til stor gene for ejere af både have og hustag naturligvis.⁹² Men de hårdføre geder var udbredte brugsdyr på den fattige hedeegn ved Holstebro et stykke tid endnu. De fordrede nemlig ikke meget, men gav til gengæld et rigt udbytte af alt

⁹⁰ Troels-Lund (1914) Bd. II s. 123-124

⁹¹ Pontoppidan, Erik (1763) *Den Danske Atlas*. Det Kongelige Universitets Bogtrykker. Bind II. s. 602

⁹² Kierckebye (1873) s. 249-250

fra mælk, kød, tælle, skind og hår, der ligesom hundehår kunne blandes i ulden til strømper og vanter eller fungere som pryde på en fattig borgerfrues fontange.⁹³

Dyreholdet var et uvurderligt aktiv for de fleste husstande. Derfor herskede en næsten rituel overgang fra dag til nat, hvor husfaderen samlede alle husstandens mennesker og dyr og lukkede forsvarligt af for natten.⁹⁴ På samme måde som byens grænse værnede mod fremmede indtrængende i dagtimerne, værnede hjemmets fire vægge mod kulden og gav en vis sikkerhed mod nattens farer. Nattens mørke gav nemlig anledning til at ræve, mårer, ulve og andre rovdyr søgte ind til byen og truede husdyrenes sikkerhed. I Troels-Lunds *Dagligt Liv i Norden* får vi en kaotisk beskrivelse af stuen ved sengetid, hvor dyr og mennesker deler den sparsomme plads for at holde varmen:

”Husets lovlige Beboere indskrænkede sig sjældent til Mennesker alene. Foruden Hønsene, der sneg sig ind fra Forstuen, hørte endnu til Stuens fulde Besætning Gæssene under Gaasebænken, en Hund, stundom en Kat, Ænder og Duer, og i de fleste Tilfælde vistnok Vinteren igennem Gaardens firbenede Ungdom: Kalve, Lam, Kid og Grise.”⁹⁵

Købstadsboerne så uden tvivl med større naturlighed og overbærenhed på dyrenes nærværelse og naturlige adfærd. Ikke som Troels-Lund påstår, fordi man nødvendigvis ønskede dyrs nærhed, det var ganske enkelt resultatet af nødvendighed. Selvom vi ved at det langt op i 1800-tallet stadig var almindelig praksis blandt lavere sociale lag, at stuen også var soveplads for en del af hjemmets dyr, var det i de fleste tilfælde et udtryk for manglen på gode og sikre udhuse.⁹⁶ Der var nemlig langt fra tale om en symbiotisk tilstand mellem købstadens mennesker og dyr.

Ud over at være godt selskab i aftenmørket, var hundens vagtsomme natur en god sikkerhed om natten, når husets øvrige beboere sov. Selv en lille hund var bedre end ingen hund, når freden skulle sikres. De var ganske vist mindre frygtindgydende og kunne ikke stille meget op over for indtrængende, til gengæld sover den lille hund generelt lettere og i kortere intervaller end den store hund, og var i mange tilfælde et mere effektivt våben til at sikre den private ejendomsret end låse og kæder.⁹⁷

Vi har ingen beskrivelser af denne praksis i Holstebro i tidlig moderne tid, men et par vidnesbyrd fra en trolddomssag imod Maren Olufskone i 1631 vidner om, at gaden for nogle dyr var det primære hjem. Marens barnebarn Anna Jensdatter beskrev eksempelvis hvordan hendes bedstemor havde lokket hende ud på byens kirkegård om natten. Her var hun senere vågnet op omringet af en flok af katte og hunde. En mand ved navn Jep Christensen Gall kunne desuden berette om at to store

⁹³ Kierckebye (1873) s. 251; Aldal (1939) s. 349

⁹⁴ Duedahl, Poul. & Langen, Ulrik. (Red.). (2015). *Nattens gerninger*. Gads Forlag. s. 284; Aldal (1939) s. 412

⁹⁵ Troels-Lund (1914) bd. II s. 63-64

⁹⁶ Thorsen (2009D) s. 41

⁹⁷ Almeroth-Williams (2019) s. 190, 196

svin tilhørende Maren Olufskones mand, en nat var gået til rådhusets kælderdoor, hvor hendes søn sad fængslet. Jep Christensen havde slået svinene og gennet dem hjem, hvorefter Maren Olufskone ”lovede ham ondt og Ulykke.”⁹⁸

Der er ingen belæg for, at disse vidnesbyrd om dyrenes natlige aktiviteter er sandfærdige, men de er alle med til at tegne konturerne af den historiske virkelighed i 1600-tallets Holstebro, hvor nogle dyr også har levet på gaden om natten. Dette billede bekræftes også fra andre købstæder hvor det har været almindeligt, at hunde og andre dyr, løb frit omkring i gaderne om natten - ofte til gene for byens øvrige beboere.⁹⁹

7.2 En problematisk samfundspagt

Vi har stort set ingen konkret viden om udbredelsen af hunde i Holstebro i 1600-tallet, men da Holstebro har lignet andre købstæder i perioden, er det rimeligt at antage, at byen både har haft en mindre bestand af tamme brugshunde og en større bestand af vilde gadehunde. Ligesom købstadens mennesker, har hundene også haft forskellige funktioner, der var definerende for deres plads i byens sociale orden. For den vilde bestands vedkommende, hang accepten af deres tilstedeværelse tæt sammen med byens fysiske og sociale indretning.

I begyndelsen af århundredet var gaderne formentlig stadig belagt med såkaldt brofjæle, som var træstammer eller planker, der i ret bogstavelig forstand dannede bro fra husene tværs over gaden, for at man kunne gå nogenlunde tørskoet over alskens skarn og uhumskheder. I slutningen af århundredet blev træbelægningen erstattet af en stenbro med rendestene på hver side af vejen.¹⁰⁰ Men uanset om der var tale om den ene eller den anden type belægning, så havde den oprindelige skik med at lægge brofjæle ud for sit hus medført, at dette stykke ”Fortaa”, blev betragtet som privat ejendom.¹⁰¹ Disse private stykker blev lige så vel som rendestene, åløb og andre mere eller mindre tilfældige steder, brugt til at henkaste affald.¹⁰² Adskillige lokale og nationale love og forordninger forsøgte at

⁹⁸ Aldal (1939) s. 147-148

⁹⁹ Henningsen, Peter. & Langen, Ulrik. (2010). Hundemordet i Vimmelskaftet: Noget om Vandskræk og skidne forretninger. *Hundemordet i Vimmelskaftet: og andre fortællinger fra 1700-tallets København*. Jyllands-Postens Forlag.

¹⁰⁰ Overgangen fra træbro til stenbro sker nogenlunde samtidig i de nordiske købstæder i løbet af 1600-tallet; Troels-Lund (1914) bd. II. s. 94-95; I 1880'erne fandt man rester af en belægning med runde brosten omkring 1 meter under Østergade i Holstebro; Aldal (1939) s. 13

¹⁰¹ Troels-Lund (1914) s. 92, 95

¹⁰² Data fra Holstebro indikerer, at forskellige naturlige lavninger omkring byen og langs Storåens nordlige brink, gennem tiden er blevet fyldt op af kulturlag fra byen; Ejstrud (2023) s. 52-55

komme urenheden i de danske byer til livs, men uden meget held, og det var der, ifølge Troels-Lund én særlig grund til.¹⁰³

”I sit Hjerte gik man endnu ud fra, at alle offentlige Anordninger sigtende til Renlighed og Orden var ligesaa mange Indgreb i Enkeltmands Rettigheder og derfor burde overtrædes, saa snart man saa sit Snit. Samtidig arbejdedes der fra oven troligt paa at afhjælpe de mange herhen hørende Onder.”¹⁰⁴

Citatet beskriver den herskende ånd i 1500-tallet, men må lige så vel have gjort sig gældende i 1600-tallet. Ud over den nye belægningsform var gadernes tilstand ikke sænderligt forbedrede i de danske købstæder, og det vidner de mange nye love og genoptryk om. Mührmann-Lund beskriver talrige eksempler på sådanne konflikter om hævdelsen af den personlige ejendomsret versus offentlig gadeorden i Aalborg, og ikke mindst om en tilsyneladende udbredt praksis med at ”udkaste Hunde, Katte [og] andet Aadsel, Tarme, Feyeskarn, gammel Halm” og andet affald i byens åløb og i slotsgravene.¹⁰⁵ Som indskudt bemærkning, skal det dog også nævnes, at arkæologiske data, viser at mængden af kulturjord under købstæderne derimod aftager kraftigt efter senmiddelalderen, hvilket implicit må have betydet, at mængden af efterladenskaber i gaderne er blevet mindre.¹⁰⁶ Det generaliserende billede, som Troels-Lund tegner af gaderne som både var og lignede ”svinestier” skal derfor tages med visse forbehold. Nogen renlighed har der været til. Og det er hér de vilde tamhunde kommer ind i billedet, for sammen med fritgående svin tog de sig af den daglige renovation af slagteriaffald og andet skarn, der lå smidt i rendestene og skarnkister – og i Holstebros tilfælde formentlig også omkring Storåen og Blødens bæk. Købstæderne havde ganske vist også natmænd og rakkere til at tømme latriner og fjerne selvdøde dyr, men renovationssystemerne kunne langt fra imødekomme indbyggernes utilstrækkelighed eller direkte modvilje mod at renholde det offentlige rum.

Den stærkt vægrenende holdning til ordensmagts forsøg på at forbedre renligheden, stred ikke kun mod gammel sædvane, men også imod socialt grundfæstede ideer om rent og urent. At håndtere menneskelig afføring og selvdøde dyr, var eksempelvis forbundet med stor skam. Skulle et latrin flyttes, skete det altid i ly af natten. Håndteringen med det urene, var forbeholdt rakkere og andre uærlige folk, og kunne for en ærlig borger ligefrem føre til eksklusion fra samfundet.¹⁰⁷ Hundene og de løsgående svin reddede til dels borgerne fra denne berøringsangst med det urene, hvilket

¹⁰³ Mührmann-Lund (2019) s. 93; Troels-Lund (1914) bd. II. s. 99-102

¹⁰⁴ Troels-Lund (1914) bd. II. s. 91

¹⁰⁵ Problemet med henkastning af ådsler og affald er nævnt i en politivedtægt fra Aalborg i 1760; Mührmann-Lund (2018) s. 93; Problemet kendes også fra bl.a. Paris; Thorsen (2009T) s. 42

¹⁰⁶ Ejstrud (2023) s. 54

¹⁰⁷ Troels-Lund (1914) bd. II. s. 108-109

gjorde dem selv til urene dyr.¹⁰⁸ Paradoksalt nok, var de altså en del af det problem, som de selv var med til at løse. Ordningen gjorde at der herskede en særlig samfundspagt mellem byens mennesker og de urene gadehunde, som var bundet op på hundens økologiske tilpasning til bymiljøet. Det betød, at man et langt stykke ad vejen tolererede deres voldsomme og larmende adfærd.¹⁰⁹ ”Hunden var byens ordenspoliti og sørget for et langt bedre renhold enn de ”sorgløse borgerfolk”.¹¹⁰ De herreløse hunde udgjorde således en slags laveste stand på lige fod med de uærlige mennesker som også tog sig af byens renholdelse.

Selvom der i princippet herskede en fredelig orden mellem mennesker og vilde hunde, var det alligevel forbundet med stor frygt og irritation at have dem gående. I Helsingør var hundenes antal blevet så stort i 1580’erne, at de begyndte at skambide kvæget og forstyrre andagten om søndagen, når der opstod slåskampe ude på kirkegården. Mestermænd blev sat på sagen og blev i en årrække betalt for at indfange dem. På cirka tre år lykkedes det ham, ifølge tingbogen, at dræbe hele 520 vilde hunde. Hans arbejde blev hjulpet på vej af, at der blev vedtaget en mulkt på 4 kroner og to nætter i stadens kælder, hvis man husede en af de vilde bæster.¹¹¹

Også i købstaden Skagen havde man i en længere årrække haft problemer med løsgående hunde. Det førte i første omgang til et forbud mod at holde løse hunde i 1631. Problemerne var dog langt fra løst, for i 1643 beskrives det, hvordan byen stadig var plaget af løsgående hunde, som ikke alene væltede og skambed får og lam til døde, men også gik til angreb på børn. Det førte til endnu et forbud og otte hundeejere fik påbudt at holde deres hunde bundet. Problemerne fortsatte så forbuddet blev genoptrykt i 1678.¹¹² Der findes et utal af lignende sager fra andre danske købstæder.¹¹³ Og særligt ét sted i købstaden synes at have været kamplads for konflikterne; kirkegården. Troels-Lund beskriver dette sted som en ”Legeplads for Byens Ungdom, fristed for Svin og Hunde, Alfærvej for kørende og drivende.”¹¹⁴ De var ganske vist helt eller delvist indhegnede, men blev flittigt brugt som smutvej for byens trafik, så der var også let passage for dyrene. På Nikolaj Kirkegård i København holdt svin og kvæg til - på trods af strenge forbud mod at holde svin i byen - og i Helsingør blev kirkegårdens høje græs et samlingspunkt for både får, geder, hunde og svin.¹¹⁵ At Holstebros

¹⁰⁸ Mührmann-Lund (2018) s. 200-202

¹⁰⁹ Thorsen (2006) s. 31

¹¹⁰ Thorsen (2006) s. 31

¹¹¹ Troels-Lund (1908) s. 105-106

¹¹² Forbuddene omfattede desuden løsgående svin, som bl.a. opgravede markerne; Klitgaard, C. (1928) *Skagen Bys Historie: indtil ca. 1870*. Skagen Bogtrykkeri. s. 87-88

¹¹³ Mührmann-Lund (2018) s. 200

¹¹⁴ Troels-Lund (1914) bd. II s. 110

¹¹⁵ Troels-Lund (1914) bd. II s. 110

Kirkegård også har tjent som sådan et fristed, fremgår af et brev fra byens sognepræst Ebbe Kynde til byfogeden i 1755. Selvom færdselsårene gennem kirkegården var lukket med riste, forhindrede det ikke kvæg i at græsse her. Værst var det dog, at løse svin ”skammeligt omrodede kirkegården og de dødes grave.”¹¹⁶ Kynde omtaler ikke specifikt hunde i sit klagebrev til Holstebros Byfoged, men det er ikke usandsynligt, at de også har fundet sig til rette her. Hvor end der var noget på færde i byen, var hundene at finde og de to dyr beskrives ofte som to sider af samme plage.

En sand plage var de vilde hunde også i året 1659, hvor Jylland blev hærget af polske, brandenburgske og kejserlige lejetropper, som skulle uddrive svenskerne under 2. Carl Gustav-Krig. Foruden den katastrofale hungersnød blev særligt den sydlige del af Jylland hærget af epidemier af pest og plettyfus i en sådan grad, at dødeligheden i visse sogne omkring Kongeåen lå på omkring 90%. Den høje dødelighed betød, at der ikke var

Paulus van Hillegaert (II): Tre hunde med et ådsel, 1654. Statens Museum for Kunst

overlevende nok til, at de kunne nå at begrave hinanden og konsekvensen blev ifølge flere samtidige beretninger, at flere lig blev ædt op af hunde, før man nåede at begrave dem.¹¹⁷

I en præsteindberetning fra Fole sogn øst for Ribe er der blandt andet en beretning om to mænd, der trådte ind i et hus i landsbyen Ganderup. Her så de to mænd som sad og vippede sagte frem og tilbage ved et bord i tavshed. De fremmede mænd trådte nærmere og kunne med gru konstatere, at mændene ved bordet var døde, og at bevægelserne skyldtes, at der stod hunde under bordet, som var i gang med at æde dem!¹¹⁸ Værre gik det den stille og gudfrygtige 20-årige Mette fra Jels-Oksenvad sogn, der angiveligt ikke engang nåede at ånde ud, før hunde begyndte at æde af hendes krop. Hun ”døde elendigen som hundene åd hende op.”¹¹⁹

De uhyrlige beretninger om dette annus horribilis 1659 er først og fremmest et vidnesbyrd om den ekstreme brutalitet og råhed der hersker, når et samfund kolliderer, og der ikke længere er

¹¹⁶ Danmarks Kirker (1999) Holstebro Kirke. Danmarks Kirker XVIII. Hæfte 3-4. 161-316. Nationalmuseet. s. 167-168

¹¹⁷ Lassen (1958) s. 14, 126, 129

¹¹⁸ Lassen (1958) s. 129

¹¹⁹ Lassen (1958) s. 14

kapacitet til at foretage basal dødeomsorg. Men i alt dette kaos er det bemærkelsesværdigt, hvordan det tydeligvis har gjort indtryk, at det var hunde, der havde taget ligene. Disse eksempler på dyr, der modarbejder et af de mest fundamentale civilisationstræk, begravelsen, sætter behovet for at regulere deres adfærd og antal på spidsen. Samtidig illustrerer fortællingerne, at menneskers forhold til den vilde hundebestand i Danmark var mere nuanceret end som så. Den samfundspagt, der herskede mellem menneske og hund i byen hvilede på et spinkelt grundlag, og var langt fra udtryk for nogen symbiose. Den var en kontrakt, der konstant var til forhandling.

7.3 En trussel mod bekvemmelighedspolitiet

I marts 1682 blev det proklameret i alle landets kirker, at kongen agtede at oprette en national politimyndighed. Politimesterens arbejdsområde omfattede hele landet, men hans primære arbejdsopgaver var i begyndelsen at forbedre forholdene i hovedstaden. Logikken var, at man ved at adskille de offentlige sager fra privat- og straffesager, kunne forbedre håndhævelsen af den offentlige orden – at sikre god politi. Det var dog ikke klart defineret i begyndelsen, hvad der kunne betegnes som egentlige politisager, og der skete en gennemgribende nyfortolkning af politiets rolle op gennem 1700-tallet.¹²⁰

Af de tidlige politiforordninger fremgår det tydeligt, at en af politiets hovedopgaver var at slå ned på borgernes luksusforbrug, som man anså som en trussel mod økonomien, men politiet overtog også en allerede eksisterende kommunal politiforvaltning, som var efterspurgt af borgerne. Denne forvaltning handlede blandt andet om opsyn med brandvæsenet og at sikre renholdelsen af byens torve og gader.¹²¹ I Holstebro bestod ordensmagten af byens tjener, der var politifuldmægtig og arrestforvarer samt to vægtere.¹²² Senere kom flere betjente til. I anden halvdel af 1700-tallet skete et skifte i politimyndighedens moralske motiv. Politiarbejdet gik fra at være religiøst motiveret til at få et klarere socialdisciplinerende motiv om at sikre livets bekvemmelighed i byen, hvilket især indebar håndhævelse af natteroen, så de arbejdende borgere kunne sove trygt i fred og ro. Såkaldt bekvemmelighedspoliti.¹²³ Politiets arbejde blev også i stigende grad rettet mod underklassens ”liderlige” og uciviliserede livsførelse, der forargede det honnorte borgerskab.

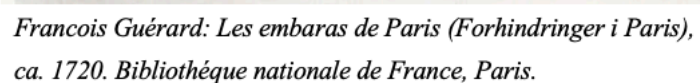
¹²⁰ Stevnsborg (2010) s. 17; Duedahl & Langen (2015) s. 113

¹²¹ Mührmann-Lund (2018) s. 13-14

¹²² Aldal (1939) s. 277

¹²³ Duedahl & Langen (2015) s. 112-113

Men hvad betød denne udvikling konkret for hunde og andre dyrs tilstedeværelse i købstaden? For det første var bekvemmelighedspolitiet et stort skridt på vejen til at bryde den eksisterende samfundspagt mellem mennesket og gadehunden. Den styrkede indsats for at sikre byens renlighed betød ganske enkelt, at der var mindre for de vilde hunde at leve af i byen, hvilket også gjorde dem mere afhængige af menneskenes velvilje. En renere by med mere disciplinerede mennesker fik ganske enkelt hunden til at virke overflødig og, om muligt, endnu mere utilpasset. For det andet smittede den lavere tolerance over for underklassens uciviliserede mennesker også af på

40

tolerancen over for dyr. I Holstebro betød det eksempelvis at geden forsvandt helt ud af bybilledet i slutningen af 1700-tallet, så de ved indgangen til 1800-tallet kun levede på de fattigste og mest isolerede gårde, hvor de kunne boltre sig uden at genere sine naboer. Gedens forsvinden falder også sammen med, at Holstebro så småt havde kommet sig efter den økonomiske lavkonjunktur i starten af århundredet. De forbedrede økonomiske kår betød, at man fik en lavere tolerance overfor de uregerlige dyr. Gedens forsvinden viser også, at liminale konflikter om dyrenes ret til at domesticere byen stadig primært blev udkæmpet lokalt, hvor problemerne opstod. Sådan fortsatte det århundredet ud, men billedet ændrer sig så småt, når vi træder ind i 1800-tallet.

8. Udryddelsen af den vilde hund

8.1 Som hund, så ejer

At bekvemmelighedspolitiet især var rettet mod almuens udskejelser, fik gadens hunde også at mærke. Det var nemlig ikke bekvemmelighedspolitiets mål at skabe en ensartet masse af velopdragne firbenede indbyggere, så langt rakte lovgivningen ikke, indsatsen var i stedet rettet direkte mod laveste fællesnævner; gadehunden. For lige så vel som elitens ubehag over almuens usædelighed voksede, ser vi også i stigende grad, at de udtrykker deres væmmelse over for almuens hunde. Konflikten var udbredt i det meste af Europa og var særligt udtalt i hovedstæderne. Dette var også tilfældet i København, hvor der herskede en udbredt kriminalisering af almuens hunde, og ikke mindst af de herreløse, i slutningen af 1700-tallet. Det sociale skel kom i endnu højere grad end tidligere til udtryk i to forskellige kulturer omkring hundeejerskab i byen. På den ene side var der den store masse af pøblens hunde, der oftest blot betegnedes ”køtere” og på den anden side bedsteborgernes stuehunde. Køterne var, som pøblen selv, en udefinerbar gruppe, som mest af alt blev karakteriseret ved en række dårlige karaktertræk end ved deres udseende.¹²⁵ Køterne var urene og uciviliserede dyr. Det var dem, som gøede om natten, de var ofte utøjsbefængte og ildelugtende, og det var også dem man kunne møde i færd med at grave i parkerne eller slås på gaden - eller selv risikere at blive ufrivilligt inddraget i tumulten. På den anden side, var de honnettes egne hunde som tjente som selskabsdyr: De var en modedille og et metonym for ejernes civiliserede og dydige væsen, som de yndede at udstillede, når de luftede den i snor.¹²⁶ Racehunde var endnu ikke udbredte i Danmark, som de var i andre lande i

¹²⁵ Henningsen & Langen (2010) s. 161-165

¹²⁶ Henningsen & Langen (2010) s. 160-162

starten af 1800-tallet, men dem der var, levede blandt aristokrater og i det bedre borgerskab.¹²⁷ De var primært puddel, mynde, forskellige racer af spaniels eller større jagthunde især af 'den danske race'.¹²⁸

I aristokraternes øjne var det ikke svært at se forskel; som hund, så ejer, men realiteten var selvfølgelig mere nuanceret. De to kulturer, som især var herskende i København omkring 1800, tjener ikke blot som tidsbillede for hundeejerskaber, det afspejlede et parallelt socialt hierarki mellem mennesker og hunde, hvor ejerens stand afgjorde hundens stand, men hvor ejerens status samtidig dikterede hvilken hund han nødvendigvis måtte eje.¹²⁹ En hund der hverken levede op til de borgerlige dyder, som var passende for en hund eller havde nogen umiddelbar positiv rolle for samfundet, blev betragtet som asocial og lige så uønsket som dens menneskelige modstykke i løsgænger og betleren.¹³⁰ Det sociale hierarki blandt byens mennesker blev således det, der definerede om hunden i social forstand var out of place. Hierarkiet er derfor vigtigt for at forstå den lovmæssige udvikling i 1800-tallet, som ændrede den danske hundeejerkultur og i sidste ende udslettede den vilde bestand af tamhunde i Danmark.

8.2 Sygdom og smitte

I 1769 blev der udstedt en plakat som forbød at holde løse hunde i København. Alle hunde skulle for fremtiden luftes i snor og politimesteren lavede en aftale med byens natmænd om at slå alle løse hunde ihjel. De drastiske tiltag imødekom de honnettes irritation og frygt for de vilde hunde, men det bærende argument var, at det var nødvendigt for at dæmme op for et udbrud af vandskræk, hvad vi i dag kender som hundegalskab eller rabies.¹³¹ Hundenes associationer til bestemte sygdomme som pest og hundegalskab, træder for alvor frem i denne periode. Men én ting var associationer og ubehag, faktum var også at de frie hunde vitterligt udgjorde en større sundhedsrisiko, både for menneskene, men også for stue- og lænehunde, der risikerede at blive smittet med parasitter og sygdomme.¹³²

Smitten spredes primært gennem bid, men har en lang inkubationstid. Den smittede bærer sygdommen i ca. 3 måneder før der kommer symptomer. Vandskræk er en neorologisk sygdom, og

¹²⁷ Henningsen & Langen (2010) s. 160

¹²⁸ Den danske race refererer typisk til racen Grand Danois; Madsen, Nancy (1903) *Race-Hunde*. Det Nordiske Forlag. s. 9; Henningsen & Langen (2010) s. 160-161, 163

¹²⁹ Gjerløff, Anne Katrine (2012) Offer, fjende, frænde føde: Dyrs roller I 1800-tallets slutning. *Historisk Tidsskrift*, 132(3), 392-422. s. 417; Henningsen & Langen (2010) s. 161

¹³⁰ Henningsen & Langen (2010) s. 165

¹³¹ Henningsen & Langen (2010) s. 163-167, 276

¹³² Thorsen (2009T) s. 46

nogle af de første symptomer er voldsom ængstelse og vrangforestillinger. Senere udvikles den meget karakteristiske angst for vand (hydrofobi) og i den sidste fase af sygdommen indtræffer psykotiske anfald af smerter, heftig libido og voldsomme kramper der til sidst medfører døden.¹³³

Man vidste meget lidt om sygdommens oprindelse. Frygten var især udbredt blandt det bedre borgerskab, for i modsætning til andre zoonotiske sygdomme som kopper eller pest, der primært smittede gennem kvæg, rotter og lopper, kunne den elskede stuehund, der blev betragtet som et familiemedlem, potentielt slå sine nærmeste ihjel. Sygdommen brød altså med borgerskabets forestillinger om civilisering, domesticering og den forestillede grænse mellem tam og vild. "culturally, the microbial "colonization of man's-best-friend" threatened a breakdown of social and cultural order both in the streets and in the family home, a reversion to animality that revealed the fragility of civil life itself."¹³⁴

Den største trussel mod den civiliserede hundekultur kom som sagt fra de herreløse og pøbels hunde. Plakaten i 1769 blev derfor startskuddet til årtiers systematisk forfølgelse og periodevis nedslagtninger af alle løsgående hunde. De jævne københavnere var imidlertid utilfredse med de nye love og ikke mindst natmændenes hårde metoder, for det var deres hunde, det gik ud over. Pøbelen holdt også hånden over de herreløse og gik sågar til modangreb på de køllesvingende natmænd, når blodsudgydelserne blev dem for meget. "Det minder i stort og småt om den måde, hvorpå pøblen også jagter fattigfogederne, når de går rundt i byen for at arrestere tiggere. Ingen skal røre tiggerne, og det samme gælder åbenbart hundene. For hvad er hundene andet end den dyriske repræsentation af de omstrejfende og 'herreløse' betlere?"¹³⁵

I første omgang førte utilfredsheden til en række lempelser. Blandt andet besluttede man, at natmændene kun måtte jage på de såkaldte hundedage - en astrologisk periode fra slutningen af juni til slutningen af august, hvor man også mente, at faren for at blive smittet med vandskræk var størst. Selvom natmændene i princippet skulle slå alle løsgående hunde ned uden hensyn til ejeren, blev det alligevel muligt for nogle få betroede, at få udleveret et hundetegn af politimesteren, så deres hunde kunne løbe frit igen, når hundedagene var forbi. De ikke-betroede kunne i stedet bestikke natmændene til ikke at slå deres hund ihjel, hvis de lod hunden bære et blåt bånd om halsen.¹³⁶

I begyndelsen af 1800-tallet ser vi de første præventive love og bekæmpelsen bliver samtidig langt mere systematiseret. I 1813 bliver natmændene taget af arbejdet med at slå hundene ned, nu

¹³³ Henningsen & Langen (2010) s. 167-176

¹³⁴ Howell, Philip. (2015) *At Home and Astray: The Domestic Dog in Victorian Britain*. University of Virginia Press. s. 154

¹³⁵ Henningsen & Langen (2010) s. 165

¹³⁶ Henningsen & Langen (2010) s. 189

skulle de i stedet indfanges og sendes ud til Veterinærskolen på Christianshavn. Her kunne ejeren melde sig og betale en bøde på 2 Rigsdaler. Var der ingen der meldte sig, blev hunden aflivet efter et stykke tid.¹³⁷ I 1815 blev den gamle markering af hvilke hunde der var civiliserede i form af hundetegn udbredt til at blive en pligt for alle hundeejere i København. Begge tiltag var inspireret af hvordan man gjorde andre steder i Europa.¹³⁸

Den nye strategi var en milepæl: Ikke nok med at man slap for de offentlige blodsgydelser, der reelt kun var en symptomatisk behandling af problemet og i sig selv en uciviliseret praksis, med hundeskatten kunne man også løse selve problemets kerne ved at begrænse hvem der havde råd til at eje en hund. ”Tiltagene havde samme indre logik som tiltag overfor fattige, fordi det var de fattiges hunde, der havde rabies.”¹³⁹ Indførelsen af hundetegn hævede således den laveste sociale fællesnævner blandt byens hundeejere. At

udvide lovkravet om hundetegn var på flere måder et logisk skridt, for det minder om måden man i århundreder har kontrolleret subsistensløse og rejsendes færden med tiggertegn og pastvang. Hundetegnet var også en indirekte styrkelse af retssikkerheden for dem, der blev overfaldet. Siden Danske Lov fra 1683 havde den mand som ejer en løs hund været forpligtet til at bøde for den skade, hans hund eventuelt måtte forvolde på andre mennesker eller dyr, men der var ingen garanti for at nogen ville vedkende sig ejerskabet.¹⁴⁰ Loven om hundetegn styrkede den forurettedes retssikkerhed, fordi det blev lettere at afgøre hvem hundens ejer var. Ville ingen vedkende sig

Vægttersers, som synges om Natten af Vægterne i Kjøbenhavn 1836-1842: Flere plakater med vægttersers portrætter og vægteren med en hund ved sin side. Bemærk det blå bånd om hundens hals. Det Kongelige Bibliotek.

¹³⁷ Henningsen & Langen (2010) s. 190-191

¹³⁸ Se bl.a.; Howell (2018) s. 148-149; Gündoğdu, Cihangir (2023) s. 555-556; ”Hundeskatten og Smaakaarsfolk”. Holstebro Folkeblad 10 februar 1888. s. 2.

¹³⁹ Gjerløff (2012) s. 399

¹⁴⁰ Danske Lov (1683). Capitel 10. Om Skade af den Mands Vaaben eller Fæ. §§ 2-5.

ejerskabet eller havde ejeren ikke råd til at betale skatten, havde han i princippet heller ikke råd til at betale for den skade, som hunden kunne forvolde. Og uden ejerskab havde hunden ikke længere ret til at indgå i det civiliserede bysamfund. Hundetegnet knyttede således hunden og dens ejer tættere sammen i juridisk forstand.

Bekæmpelsen af de løsgående og smittefarlige hunde i København dannede præcedens for den nationale udvikling og dermed også for, hvordan hundeejerskabet tog form i en købstad som Holstebro. I 1824 blev loven om hundetegn udvidet til også at gælde i alle danske købstæder. Prisen var fast uanset hundens størrelse og blev sat til 1 rigsdaler årligt. I 1870 blev beløbet hævet til det

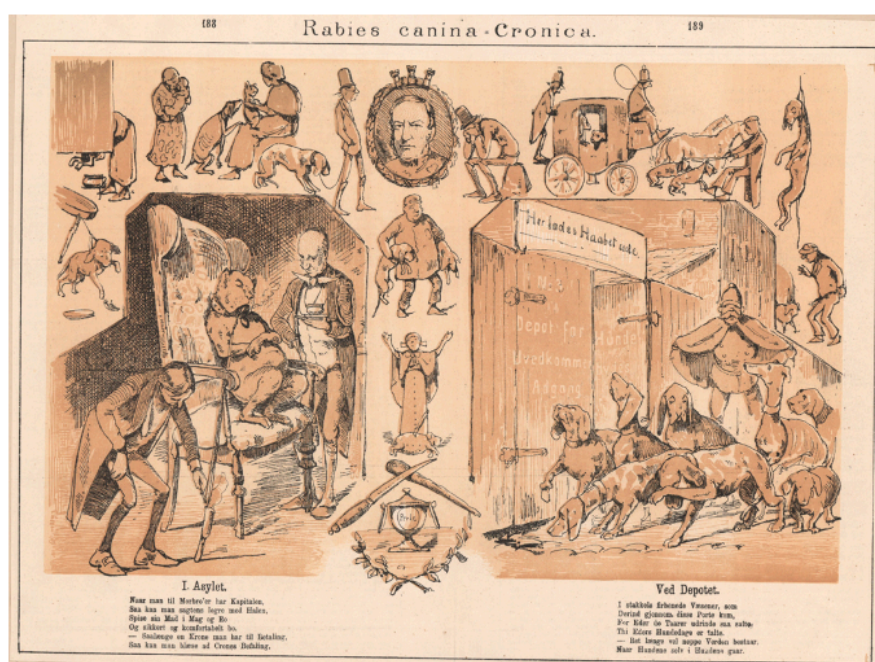
By	Hundeskat	Hundeskat omregnet til dansk valuta anno 1888
Amsterdam	3 Gylden	4,5 Kr.
Større byer i Bayern	15 Reichsmark	Op til 13,35 Kr.
Mindre byer i Bayern	3 Reichsmark	Op til 2,67 Kr.
Berlin	9 Reichsmark	8 Kr.
Dresden	9 Reichsmark	8 Kr.
Firenze	6 Lira	4,32 Kr.
Genève	12 Franc	8,64 Kr.
Hamborg	10 Reichsmark	8,90 Kr.
Kristiania (Oslo)	18 Kr.	18 Kr.
Køln	9 Reichsmark	8 Kr.
London	7 Shilling 6 Pence	6,75 Kr.
Napoli	Ingen hundeafgift	
Paris	10 Franc	7,20 Kr.
Riga	Luksushund: 2 Rubler Gård- eller vogterhund: 50 Kopek	5,5 Kr. 1,37 Kr.
St. Petersburg & øvrige Rusland	Ingen hundeafgift	
Slesvig	9 Reichsmark	8 Kr.
Stockholm	10 Kr.	10 Kr.
Württemberg	7 Reichsmark	6,23 Kr.

Tabel 1. Oversigt over hundeskattens størrelse i europæiske byer og områder. Tabellen er en afskrift fra artiklen "Hunde og Smaakaarsfolk", som er gengivet i Holstebro Folkeblad 10. februar 1888.

dobbelte.¹⁴¹ Hundeskatten i de danske købstæder ligger i den lave end, hvis vi sammenligner med andre europæiske byer, selv mindre byer i kongedømmet Bayern. *Tabel I* viser en oversigt over hundeskattens størrelse i forskellige byer og områder i Europa. At beløbet ikke var højere må betyde, at man ikke mente at problemet var lige så udbredt her som i hovedstæderne og de større byer. København var også fortsat det eneste sted, hvor det stadig var lovpligtigt at holde sin hund i snor.¹⁴² At det ikke altid blev efterlevet er en anden sag.

Den nationale indsats imod de smittefarlige løsgående hunde, blev igen taget op til revision, da der udbrød en landsdækkende rabiesepidemi i 1876. En karantæne for alle hunde, blev løbende udrullet i Danmark i takt med at smitten spredte sig og i København skete dette i begyndelsen af juni. Alle hundeejere skulle derfor holde deres hunde inden døre og lufte dem i snor, resten skulle slås ned. Mange valgte derfor frivilligt at skille sig af med deres hund og i aviserne kunne man læse hvordan københavnere havde valfartet til Magistratens depot for hunde, der skulle dræbes.

”Paabudet om, at alle Hunde skulle holdes bundne eller dræbes, traadte i Kraft en Dag tidligere for Kjøbenhavns Amts Vedkommende end for Kjøbenhavn. Dette havde til Følge, at de Hundeejere, som, den sidste Dag Hundene maatte gaa løse i Byen, vilde have deres Hunde dræbte, maatte befordre dem til Vogns ud til Veterinær- og Landbohøjskolen. For at lette Folk Befordringen ud af Verden af deres Hunde aabnede Magistraten paa en den tilhørende Plads et Depot til Slagtning af Hunde og det er blevet stærkt benyttet.”¹⁴³

I Anledning af Huundegalskaben i Sommeren 1876. 14. juli 1876. Det kongelige Bibliotek.

Det anslås, at der på de første 11 dage af karantænen blev indleveret omkring 1100 hunde til slagtning. København var både en forløber og et særtilfælde, men udviklingen i Holstebro og andre købstæder skal ses i lyset af eksperimenter som fandt sted i København og i det øvrige Europa. De

¹⁴¹ Rigsdagstidende 1869-1870, Tillæg A, sp. 1283-1384

¹⁴² Henningsen & Langen (2010) s. 179

¹⁴³ ”Foranstaltninger mod Hundegalskab”. Holstebro Folkeblad 13. juni 1876. s. 2

erfaringer man havde gjort sig i hovedstaden dannede nemlig afsæt for de første nationale love, som i juridisk forstand knyttede hund og ejer sammen og dermed afgjorde hvilke hunde der var accepterede i samfundet og hvilke der ikke var.

8.3. Foranstaltninger mod hunde i Holstebro

Hundegalskaben nåede aldrig helt til Holstebro i 1876, men et kig i byens aviser giver indtryk af, at frygten må have været lige så nærværende her som i resten af landet. Byens avislæsere kunne nemlig følge epidemiens udbredelse, fra det første tilfælde af sygdommen blev opdaget hos en ung mand fra Kollund i Nordslesvig, som ”døde under store lidelser” i juledagene 1875, til at smitten havde spredt sig til store dele af Jylland i løbet af foråret og nåede til øerne i løbet af maj.¹⁴⁴ Allerede i slutningen af februar var smitten så udbredt i Jylland, at følgende cirkulære blev bekendtgjort i Holstebro Folkeblad den 2. marts:

”Ifølge et Cirkulære fra Indenrigsministeriet af 21de d.M bliver det herved i Henhold til Lov af 29de December 1857 § 11 paabudt, at alle Hunde i Holstebro Kjøbstad og Hjerm-Ginding Herreder skulle holdes bundne eller dræbes, og skal det være Enhver tilladt at dræbe de Hunde, der findes løsgaaende i nævnte Herreders Landsogne. Dette Paabud staar ved Magt, indtil det ved lignende Bekjendtgørelse atter ophæves.”¹⁴⁵

Bestemmelserne i Indenrigsministeriets cirkulære blev indført gradvist i landet i takt med at smitten spredte sig og blev ligeledes gradvist ophævet. I Holstebro Folkeblad blev det bekendtgjort den 2. september, at ”Hundene have nu overalt i Landet atter faaet Lov til at tumle sig frit paa Gade og Vei”.¹⁴⁶ Vi ved ikke hvor mange hunde der måtte lade livet i Holstebro som følge af karantænen, men i betragtning af det store antal aflivninger i København, er det sandsynligt, at der også har været en del i Holstebro.

¹⁴⁴ Ang. Kollund-sagen se; ”Død af Vandskræk”. Holstebro Folkeblad 6. januar 1876. s. 2; ”Død af Vandskræk”. Holstebro Folkeblad 15. januar 1876; Om epidemiens videre forløb se bl.a.; ”Hundegalskaben i Jylland” Holstebro Avis Nyheds- og Avertissementstidende 22. januar 1876. s. 2; ”Hundegalskaben”. Holstebro Avis Nyheds- og Avertissementstidende 4 marts 1876. s. 2; ”Hundegalskaben paa Sjælland”. Holstebro Folkeblad 23. maj 1876; ”Foranstaltninger mod Hundegalskaben”. Holstebro Folkeblad 13. juni 1876. s. 2

¹⁴⁵ Holstebro Folkeblad 2. marts 1876. s. 4

¹⁴⁶ Holstebro Folkeblad 2. september 1876. s. 3

Karantænen i 1876 er også anledningen til at de første sager vedrørende hunde dukker op i Holstebro Købstads straffeprotokoller. Af de 77 sager fra Holstebro og Hjerm-Ginding Herreder er 67 af lovovertrædelserne sket i karantæneåret og handler alle om løsgående hunde. Kun to sager er fra året før karantænen. Den første karantænesag er allerede fra 1. marts, altså fra dagen før cirkulæret blev trykt i Holstebro Folketidende, og sagerne faldt jævnlige frem til slutningen af august.

*Hundepistol til at skyde eller skræmme hunde bort. Årstal ukendt.
Foto nr. 367-6966. Holstebro Kulturhistoriske Museers samling*

Politiprotokollen viser, at de lokale myndigheder tog karantænen alvorligt. I flere sager har hundene kun været løse i ganske få minutter. Sagfører Aggerholm måtte eksempelvis bøde 4 kr. til politikassen den 30 maj, ”fordi hans Hund et Øieblik havde været løs paa Gaden”.¹⁴⁷ Det samme måtte Bager Stenstrup (Stumpe), der ligeledes vedkendte ”at hans Hund har været nogle faa Minutter løs paa Gaden.”¹⁴⁸ Den største sag er fra 21. marts, hvor hele fem hundeejere, navnlig slagter Hillers, købmand Stockholm, købmand Rashau, restauratør Pedersen og sognefoged Peder Jensen, var blevet anklaget for at lade deres hunde gå ude om natten. Det er ukendt hvem anklageren er, og hændelsesforløbet er ikke nærmere beskrevet, men købmand Stockholm og restauratør Pedersen nægtede begge anklagen og ved 2. partsmøde faldt tiltalen imod dem, ”da det ikke er godtgjort at deres Hunde have rendt løse.”¹⁴⁹

Det er interessant, at både byfoged Becker og politifuldmægtige Falbe-Hansen også har måttet bøde for at lade deres hunde til at gå løse på gaden.¹⁵⁰ Især sidstnævnte er interessant, fordi han i mindst to sager har fungeret som anklager, mens han i mindst to andre sager selv har siddet på anklagebænken. I alt er fire ud af de 19 lovovertrædelser fra Holstebro det år begået af en Falbe-Hansen.¹⁵¹ At det især er lovens håndhævere og andre fra det bedre borgerskab, som optræder som hundeejere i

¹⁴⁷ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Løbenummer: B-078 – 5261, B-078 – 5261, B-078 – 5265, B-078 – 5266. Folio h 162/76.

¹⁴⁸ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Folio h 148/76

¹⁴⁹ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Folio 69/76

¹⁵⁰ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Folio h 149/76, 44/76, 54/76, 120/76, 193/76

¹⁵¹ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Folio 44/76, 54/76, 120/76 og 193/76

sagerne, indikerer at loven fra 1824 havde virket efter hensigten, så det at holde hund primært var forbeholdt borgerskabet. Et spørgsmål jeg senere skal vende tilbage til med hundeprotokollerne.

Ser vi på politisagerne efter karantænenens ophør i 1876, kan vi, ikke overraskende, konstatere, at løse hunde ikke længere er et problem i juridisk forstand. Lovhjemmelen forsvandt, med karantænenens ophør. Derimod dukker en ny type sager op i politiretten, nemlig sager om bidske hunde. Frem til 1896 var der syv sager om bidske hunde, hvoraf fem med sikkerhed omhandler hunde i Holstebro. I 1893 blev købmand Bøggilds hund kendt skyldig i at bide en mand ved navn Peder Christensen, så hans tøj blev revet i stykker. Bøggild måtte som hundens ejer betale Christensen 8 kr. i erstatning og 2 kr. til byens politikasse. Hunden blev desuden pålagt for fremtiden at bære mundkurv, som det står foreskrevet i hundelovens §8, når en hund har for vane at være bidsk eller forfølge folk på offentligt område.¹⁵² (Den fulde lovtekst kan læses i *bilag 3*) Men allerede et par måneder senere i foråret 1894, havde Bøggilds hund igen bidt ud efter en forbipasserende. Denne gang var det gået ud over vægter Knudsen. Bøggild erkendte at hunden ikke havde båret den påkrævede mundkurv, og han havde nu skilt sig af med hunden.¹⁵³ Ikke desto mindre måtte han betale 10 kr. til politikassen. Også murer M. Laursen måtte i 1894 bøde for sin bidske hund, som havde overfaldet en dreng. Laursen mente i øvrigt ikke at hans hund havde en bidsk natur, men at hunden kun havde bidt, fordi drengen tidligere havde drillet den.¹⁵⁴

¹⁵² Rigsdagstidende tillæg C. sp. 1029-1030

¹⁵³ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. "Politiprotokol (1812-1919)". Folio 118/94

¹⁵⁴ Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. "Politiprotokol (1812-1919)". Folio b219/94

Sagerne om bidske hunde fylder overordnet set ikke ret meget i politiprotokollerne, men de indikerer alligevel to interessante tendenser i købstadsborgernes relation til hunde. Sagerne er formentlig et vidnesbyrd om at tolerancen overfor hundene blev mindre efter karantænen, måske fordi man i et halvt år havde oplevet en ukendt ro og ikke skulle bekymre sig om at få forstyrret nattesøvnen af gøende hunde på gaden. Det kan også være et resultat af, at man begyndte at opfatte denne type sager som et offentligt anliggende. Under alle omstændigheder er der en klar korrelation mellem karantænen i 1876 og hundenes repræsentation i købstadens politiprotokoller. En anden forklaring finder vi i Cresswells ide om samfundets udvikling som en cyklus hvor "society produces and space reproduces society", kan vi formode, at menneskenes akutte behov for en strengere kontrol med hundenes antal og adfærd, fik den selvforstærkende virkning, at den udviklede deres forestilling om muligheden for mere kontrol, hvilket både medførte større forventninger til niveauet af orden i det offentlige rum, men formentlig også indskrænkede de forestillede grænser for byhundredes domæne.

Frihed kunne antage mange former for en købstadshund. Hunden til venstre ledsagede sin ejer ubundet, mens hunden til højre formentlig gik frit, og bidrog måske endda til byens orden ved at jage skadedyr. De to udlevede forskellige former for frihed, men også forskellige sider af hundens natur i kraft af racemæssige egenskaber og ejerens livsstil. T.v. Valdemar Meldgaard: Studekørsel. 1890-1910. Lokalthistorisk Arkiv Holstebro. T.h. Valdemar Meldgaard. Holstebros veje mod nord. 1890-1910. Lokalthistorisk Arkiv Holstebro.

Karantænen var et omfattende indgreb på den måde, man var vant til at holde hund, men på trods af de skærpede krav til hundenes opførsel, ændrede den umiddelbart ikke ved den lokale sædvane at holde løsgående hunde. I aviserne kan man i de følgende år læse, at de steder hvor sygdommen bryder ud, bliver hundene blot påbudt at bære mundkurv, hvilket betød, at de stadig havde lov til at gå frit. Praksissen stred ellers imod den lov, som blev vedtaget i forbindelse med epidemien i 1876, der gav indenrigsministeren flere beføjelser til at indføre karantæne ved pludselige smitteudbrud.¹⁵⁵ At de lokale myndigheder valgte at reagere med påbud om mundkurv og ikke karantæne, vidner om at der stadig herskede borgerligt regimente i provinsen, da det primære ansvar stadig lå på lokalt niveau. Det viser også, at de lokale myndigheder tog større hensyn til den herskende hundeejerkultur, som stadig var at lade hunde gå frit. Denne praksis synes karantænen ikke at have ændret ved - heller ikke i Holstebro. Ved et kig på byens store billedsamling fra anden halvdel af 1800-tallet bliver det ligeledes tydeligt, at karantæneperioden i 1876 virkelig var en undtagelsestilstand. Da karantænen ophørte, vendte man tilbage til den gamle orden, hvor hunde kunne gå frit uden at være bundet af snor eller ejer.

På flere billeder fornemmer vi tydeligt det nære ejerskabsforhold mellem hundene og deres mennesker. Nogle hunde bliver båret på armen, andre går tæt på sine mennesker. T.v. Sct. Jørgensgade set mod Nørregade omkring 1880. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro. T.h. Store Torvs sydside omkring 1895. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

¹⁵⁵ "Forholdsregler mod Indførelse af Hunde". Holstebro Dagblad onsdag 23. marts 1892.

9. Tiden efter Hundeloven 1889

9.1 Hundeloven af 1889

Det åbenlyse argument for yderligere tiltag mod hundegalskaben forsvandt, da den franske biolog Louis Pasteur opfandt en kur mod sygdommen i 1884.¹⁵⁶ Den positive nyhed betød, at de mange rædselsvækkende fortællinger i aviserne om gale hunde og mennesker, der døde af vandskræk, forsvandt til fordel for nyheder om de mange fremskridt med hensyn til den nye kur og ikke mindst nyhederne om de mange nye Pasteur-institutter, der blev oprettet overalt i Europa. Allerede i 1888, var hundegalskaben at betragte som udryddet i Danmark.¹⁵⁷

Smittefarer eller ej, så ændrede Pasteurs lægevidenskabelige landvinding imidlertid ikke på de personlige gener som almindelige mennesker kunne opleve, når de bevægede sig rundt i det offentlige rum. Og her synes karantænen i 1876 at være et vigtigt referencepunkt for udformningen af *Lov af 12te April 1889 om Hundeafgiften samt om Straf og Erstatning for Skade foraarsaget af Hunde*. Loven var udelukkende rettet mod kæledyrsholdet, da hverken lænkehunde eller førerhunde var omfattet af hundeskatten. I Landstingets betænkning fra 1888 anslog man at hovedstadens hundehold var fordoblet de sidste ti år og ikke nok med, at der var kommet dobbelt så mange, de var også større:

”(...) hvilken usigelig Plage det store Hundehold, navnlig i Kjøbenhavn, volder Befolkningen, især da man i de senere Aar har lagt særlig Vægt paa at have meget store Hunde. Disse er i Almindelighed af en mere glubsk Natur end de mindre, og der skildres deres Færd paa Gader og Stræder, hvor de (...) uden at tilsigte et Anfald paa Mennesker, er en Skræk og Fare (...). De tumler sig i de offentlige Anlæg og bærer sig overhovedet ad, som om de først og fremmest hørte til paa ethvert Sted.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ ”Middel mod Hundegalskab”. Holstebro Avis 23. maj 1884. s. 2

¹⁵⁷ Se bl.a.; ”Pasteur og hundegalskaben”. Holstebro Avis 6. april 1888. s. 2-3; Holstebro Avis 13. august 1884. s. 2; Holstebro Avis 16. august 1884. s. 1; Holstebro Avis 17. september 1884. s. 2; ”Nyt af Videnskab og Erfaring”. Holstebro Dagblad 23. juni 1901. s. 1

¹⁵⁸ ”Hundeskatten m. m.”. Holstebro Folkeblad 2. februar 1888. s. 1

Behovet for stramninger var endnu en gang afstedkommen af forholdene i hovedstaden, og igen synes det at være menigmands fritgående hunde, der er problemet. Kommissionens bekymring omkring de store hunde i København reflekteredes i den endelig lov, da man for fremtiden differentierede hundeskatten efter hundens stangmål, så hunde under 16 tommer kom til at koste 5 kr. årligt, mens hunde over 16 tommer kostede det dobbelte.¹⁵⁹

Hundetegn fra Holstebro, 1928.

Genstandsnummer: 18467. Holstebro

Kulturhistoriske Museers samling.

Hundeprotokollerne fra Holstebro er udfyldt i henhold til Hundeloven fra 1889. Jeg vil i det følgende forsøge at besvare to spørgsmål med udgangspunkt i den data, som er indsamlet fra de fire bevarede hundeprotokoller fra 1901, 1903, 1904 og 1907. Først og fremmest ønsker jeg at finde ud af, i hvor høj grad hundeloven skærpede den sociale profil blandt hundeejere i købstaden efter 1889. I den forbindelse vil jeg desuden undersøge i hvor høj grad der er en sammenhæng mellem ejernes sociale status og deres valg af hund. Svarene vil give en indikation af hundelovens effekt på købstadssamfundene i almindelighed, men vil i særdeleshed afsløre lokale tendenser i Holstebros hundeejerkultur. For at dette kan blive muligt er det nødvendigt først at lave en social klassificering af købstadens hundeejere.

9.2 Klassificeringen

Der eksisterer et ual af systemer til at klassificere historiske mennesker på baggrund erhverv. Et af de mest anerkendte systemer er HISCO-modellen. Systemet bygger på en database af stillingsbetegnelser fra historisk materiale fra otte vestlige lande. Hver stillingsbetegnelse har fået et unikt femcifret nummer, hvilket i princippet gør det muligt at sammenligne jobs på tværs af tid og sted i en universel model for hele den vestlige verden.¹⁶⁰ Anvendelsen af HISCO rejser dog nogle grundlæggende problemer, for en undersøgelse som denne. Den første udfordring er modellens enorme detaljegrad. De fem cifre henviser til forskellige underinddelinger, som i princippet kunne løse dette problem, men det var udfordrende at finde en passende dimension, som tog højde for egnens og tidens særpræg. HISCO-systemet blev i sin tid lavet til at løse universelle metodiske udfordringer for den globale

¹⁵⁹ Rigsdagstidende 1888-1889. Tillæg C. sp. 1025-1026 §2

¹⁶⁰ Van Leuwen, Marco H.D. et al. (2002) *HISCO – Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven University Press. s. 10-11

arbejderhistorie, hvorimod denne undersøgelse har en snæver geografisk og tidslig afgrænsning. Jeg vurderede derfor, at det var nødvendigt at finde en model, som var mere tro mod materialets ophavssituation. Da der ikke umiddelbart findes sådan et klassifikationssystem, besluttede jeg selv at skabe et.

Udgangspunktet for klassifikationssystemet er femte bind af *Dansk Socialhistorie – Det nye samfund på vej* af Vagn Dybdahl. I kapitlet 'De borgerlige lag' identificerer Dybdahl nogle særlige kendetegn for erhvervsstrukturen, som han mener var gældende for perioden 1871-1913. Han fremdrager således fem erhvervsgrupper, som opstod eller forandredes i perioden: Embedsstanden, officerskorpset, godsejerne, købmænd og forretningsmænd og den nye middelstand.¹⁶¹ Hans inddeling er både velargumenteret og meningsfuld, men skal som sagt kun ses som et udgangspunkt, for selvom hans klassesdeling tager udgangspunkt i tidens faktiske forhold, så er hans erklærede mål kun at karakterisere det danske arbejdsmarkeds *borgerlige* lag. Jeg ønsker derimod at lave en karakteristik af *hele* erhvervsstrukturen i Holstebro, som den er repræsenteret i hundeprotokollerne. I købstaden boede eksempelvis ingen godsejere, og kun en enkelt løjtnant repræsenterer officerskorpset, hvorfor disse kategorier er udeladt. Til gengæld har jeg tilføjet arbejderklassen (gruppe 6), som jeg har valgt at forene med den erhvervsgruppe Dybdahl kalder handelsproletariatets nøderhverv. Nøderhvervene var de små og mellemstore detailhandler, som ikke krævede faguddannelse såsom cigarhandlere. Denne erhvervsgruppe var kendetegnet ved ustabilitet og stor udskiftning.¹⁶² I hundeprotokollerne er desuden 25 kvinder og andre som ikke har fået angivet noget erhverv. De er alle noteret med et 0 i skemaet. Klassifikationssystemets seks socialgrupper og deres karakteristika kan aflæses af *tabel 2*.

¹⁶¹ Dybdahl, Vagn (1982) *Det nye samfund på vej 1871-1913*. Dansk Socialhistorie. (bd. 5). Gyldendal. s. 45-69

¹⁶² Dybdahl (1982) s. 65-69

Nummer	Gruppe	Erhverv	Kendetegn	Antal hundeejerskaber
0	Ukendt	Erhverv ukendt, kvinder	Ingen stillingsbetegnelse angivet.	25
1	Lokal embedsstand, akademisk uddannede og store forretningsdrivende	Amtsforvalter, bankdirektør, borgmester, distriktslæge, kancelliråd, proprietær, sagfører m.fl.	Typisk akademisk uddannet. Bestrider større offentligt embede eller en anden overordnet stilling. Tradition for politisk indflydelse.	68
2	Håndværksmestre og gårdmænd	Avlsbruger, slagtermester, rebslagemester, tømrermester, uldspindemester m.fl.	Erhvervskategori med stor økonomisk og social spændvidde fra mester til svend.	21
3	Bestillingsmænd og funktionærer	Bankassistent, bogholder, fuldmægtig, kontorist, postbud, toldforvalter, vejassistent m.fl.	Lavere offentlig stilling. Middel uddannelsesniveau. Stabile ansættelsesforhold.	44
4	Mellemstore forretningsdrivende	Gæstgiver, købmand, restauratør, hotelforpagter, pensionatsejer, værtshusholder m.fl.	Middel til lavt uddannelsesniveau. Ofte overordnet stilling. Overlap med mellemstore detailhandlere i Gruppe 6.	91
5	Svende og andre faglærte	Bager, drejer, former, rebslager, slagter, snedkersvend, tømrer, urmager m.fl.	Faglært arbejde, som udgangspunkt i underordnet stilling, men også selvstændige.	75
6	Fabriksarbejdere, detailhandlere og arbejdsmænd	Arbejdsmand, brolægger, cigarhandler, husflid, kusk, pudser, sandgraver m.fl.	Rummer både typiske nøderhverv, ufaglært arbejde og faglært fabriksarbejde	57
				Total: 381

Tabel 2. Social fordeling af hundeejerskaber i Holstebro.

Resultatet af inddelingen er 383 kategoriserede hundeejerskaber. Årsagen til at der er 11 flere kategoriserede end der er unikke hundeejerskaber, er at der er få tilfælde, hvor en ejer skifter gruppe, fordi han får andet arbejde i løbet af perioden. Det gælder eksempelvis ejeren til hunden Vikka (nr. 29 i *bilag 2*), Niels Bentzon på Sønderland, der skifter arbejde mindst tre gange i perioden. I 1901 angiver han at være fyrbøder, hvilket placerer ham i gruppe 6, i 1903 er han farversvend, hvilket placerer ham i gruppe 5, i 1904 kender vi ikke hans beskæftigelse, hvilket placerer ham i gruppe 0, men i 1907 kommer han tilbage i gruppe 6, da han angiver at være arbejdsmand. Ud over at Niels Bentzon viser en af faldgruberne ved denne form for kategorisering på baggrund af erhverv, så illustrerer eksemplet også, at man ikke skal forstå inddelingen i sociale grupper som et stift hierarkisk system. Der er både økonomiske og sociale overlap grupperne imellem, men også internt. Inddelingen skal ses som et forsøg på at samle sociale og økonomiske karakteristika, som potentielt kan have indflydelse på hundeejerskaber i en købstad i begyndelsen af 1900-årene.

Andre gange kan ejerens navn være ændret som med nr. 76, den engelske hund Polly, som i 1901 var ejet af distriktslæge William Hugo Faber. Efter hans død overtog hans enke ejerskabet. At Polly formelt set har skiftet ejer i perioden, ændrer dog ikke på kategoriseringen, enkefru Faber bevarer i dette tilfælde sin afdøde mands status og forbliver i gruppe 1.

Jeg har desuden valgt at afvige en smule fra Dybdahls inddeling med hensyn til købmændene. Dybdahl identificerer nemlig flere underkategorier af købmænd (De store købmænd, den moderne forretningsmand og ingeniøren). Da jeg ikke har andet at gå ud fra end købmandstitlen, har jeg samlet dem og gæstgiverne i en gruppe med andre mellemstore erhvervsdrivende. Årsagen er dels ufuldstændig viden om deres individuelle økonomiske formåen, dels det rent praktiske forhold, at både købmanden og gæstgiveren havde mulighed for at have hunden hos sig mens de arbejdede, hvilket eksempelvis var sværere for en bankassistent eller en tømrermester.

Med hensyn til den store gruppe af håndværkere, meldte sig den udfordring at det sjældent er specificeret om disse hundeejere var svend eller en mester. Med hensyn til mestrene pointerer Dybdahl, at de udgjorde en meget heterogen gruppe både økonomisk og socialt. Langt de fleste var småborgere, der ikke tjente meget mere end detailhandlerne, men der fandtes også et aristokrati af økonomisk velstillede mestre.¹⁶³ Iagttagelsen minder os endnu en gang om at vi må fare med lempe, når vi forsøger at generalisere lokale forhold på baggrund af nationale tendenser. I en undersøgelse af Viborgs håndværksmestre i antologien *Den klassiske købstad* konkluderer Svend Korup også at

¹⁶³ Dybdahl (1982) s. 61-62

der er væsentlige lokale forskelle på den økonomiske og sociale sammensætning af købstadsmestre i de forskellige købstæder, hvilket især var bestemt af antallet af mestre indenfor det pågældende fag.¹⁶⁴ På baggrund af en undersøgelse af håndværksmestrenes indkomst i Viborg, mener Korup at man kan inddele håndværksmestrene i to klasser: En overklasse for håndværkere med en årlig indkomst på 2.000 kr. eller derover og en underklasse af håndværksmestre med en indkomst på 1.000 eller derunder.¹⁶⁵ Opdeling er baseret på enkeltindivider og ikke hele professionen og da jeg ikke kender de økonomiske forhold for mestrene i min undersøgelse af Holstebro, må jeg nøjes med at bruge undersøgelsen vejledende. Jeg har derfor samlet mestrene i én gruppe og svendene og håndværkere med ukendt status i en anden. Adskillelsen af mestre og de øvrige håndværkere er foretaget i erkendelsen af, at der eksisterede vigtige sociale og økonomiske forskelle i håndværkerstanden, men at det ikke har været muligt at identificere dem nærmere end, at de få mestre der var, i sagens natur må have haft en overordnet stilling, mens de øvrige håndværkere, enten må have været selvstændige eller i en underordnet stilling. I tilfælde med mindre niche-erhverv, hvor den sociale placering heller ikke er entydig, er der ligeledes foretaget en subjektiv vurdering.

9.3 Social profil af købstadens hundeejere

Med den sociale kategorisering på plads er det blevet tid til at anvende den på hundeprotokollernes database. I *tabel 3* fremgår den procentvise fordeling af hundeejere. Det første der springer i øjnene, er den antalsmæssige fordeling af hundeejere i de seks grupper. Det er bemærkelsesværdigt hvor stor en del af hundeejerne, der tilhørte gruppe 1 i betragtning af at den lokale embedsstand kun udgjorde en lille del af byens indbyggere. Tallet viser tydeligt, at traditionen for at holde hund blandt aristokratiet også eksisterede i Holstebro. Den forholdsvis høje andel er også interessant, fordi repræsentationen ikke umiddelbart afspejler sig i det billedmateriale vi har fra byen. I betragtning af hundelovens motiv med at mindske underklassens hundehold, er det ligeledes interessant, at 15% af Holstebros hundeejere tilhørte lavindkomstgruppen, gruppe 6, bestående af fabriksarbejdere, detailhandlere og arbejdsmænd. Til gengæld synes den mere målrettede diskrimination af hundeejere uden egen husstand at have haft stor effekt, da kun fem ud af samtlige hundeejere levede i en andens husstand.

¹⁶⁴ Christensen et.al. (2005) s. 294-295

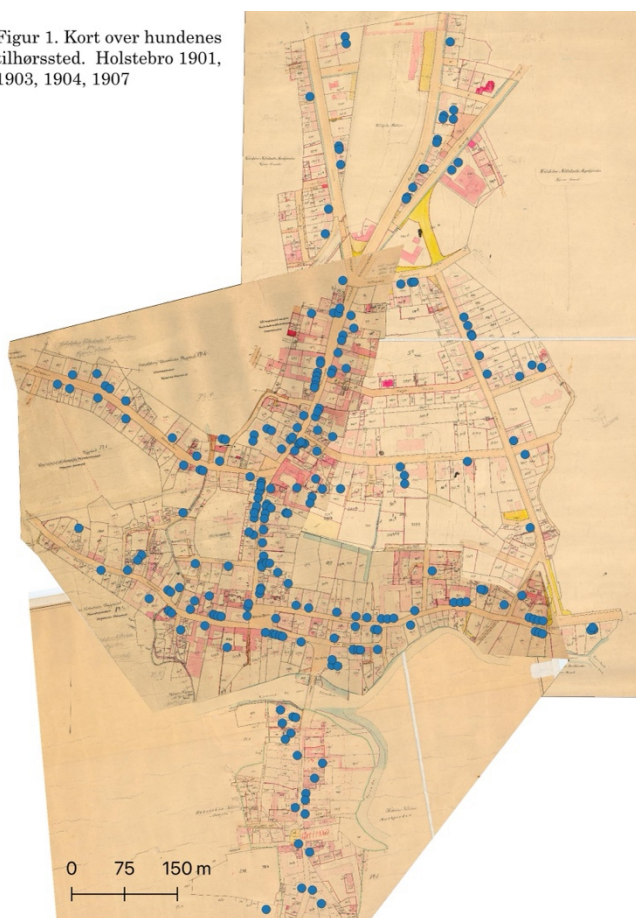
¹⁶⁵ Christensen et.al. (2005) s. 295-297

Nummer	Gruppe	Antal hundeejerskaber	Andel af hundeejerskaber
0	Ukendt	25	6,5 %
1	Lokal embedsstand, akademisk uddannelse og store forretningsdrivende	68	17,8 %
2	Håndværkere og gårdmænd	21	5,5 %
3	Bestillingsmænd og funktionærer	44	11,5 %
4	Mellemstore forretningsdrivende	91	24 %
5	Svende og andre faglærte	75	19,7 %
6	Fabriksarbejdere, detailhandlere og arbejdsmænd	57	15 %

Tabel 3. Procentvis fordeling af hundeejerskaber i Holstebro.

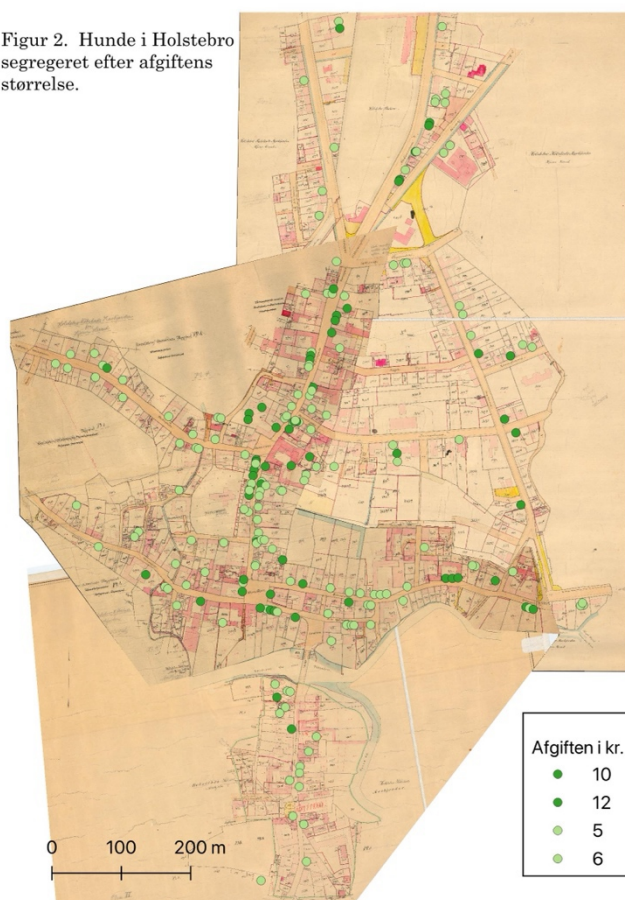
Den forholdsvis jævne sociale repræsentation af hundeejere i byen vi ser i *tabel 3*, afspejles også i gadebilledet, når vi ser på den geografiske fordeling af hunde i byen. *Figur 1* viser hundeejernes registrerede bopæl. Det skal bemærkes, at samtlige hundeejerskaber fra de fire år er samlet i modellen, hvorfor de markerede hunde ikke nødvendigvis har levet samtidig. Det skal desuden bemærkes igen, at de adresser, som det ikke har været muligt at markere på kortet fortrinsvis har været i byens vestlige og østlige udkant, hvor der er færrest markeringer på kortet. Det overordnede billede er derfor en ganske jævn geografisk fordeling. Holstebro var segregeret sådan at lavindkomstfamilier primært boede på Sønderland syd for åen og kvarterene i byens vestlige del omkring Skolegade, der er den øverste af de to vestgående gader på hovedkortet. *Figur 1* leder derfor umiddelbart til den konklusion, at Hundeloven ikke havde nogen særlig effekt på den sociale profil af købstadens hundeejere, men segregerer man efter den afgift, som hundeejerne har betalt, ser billedet pludselig anderledes ud.

Figur 1. Kort over hundenes tilhørssted. Holstebro 1901, 1903, 1904, 1907

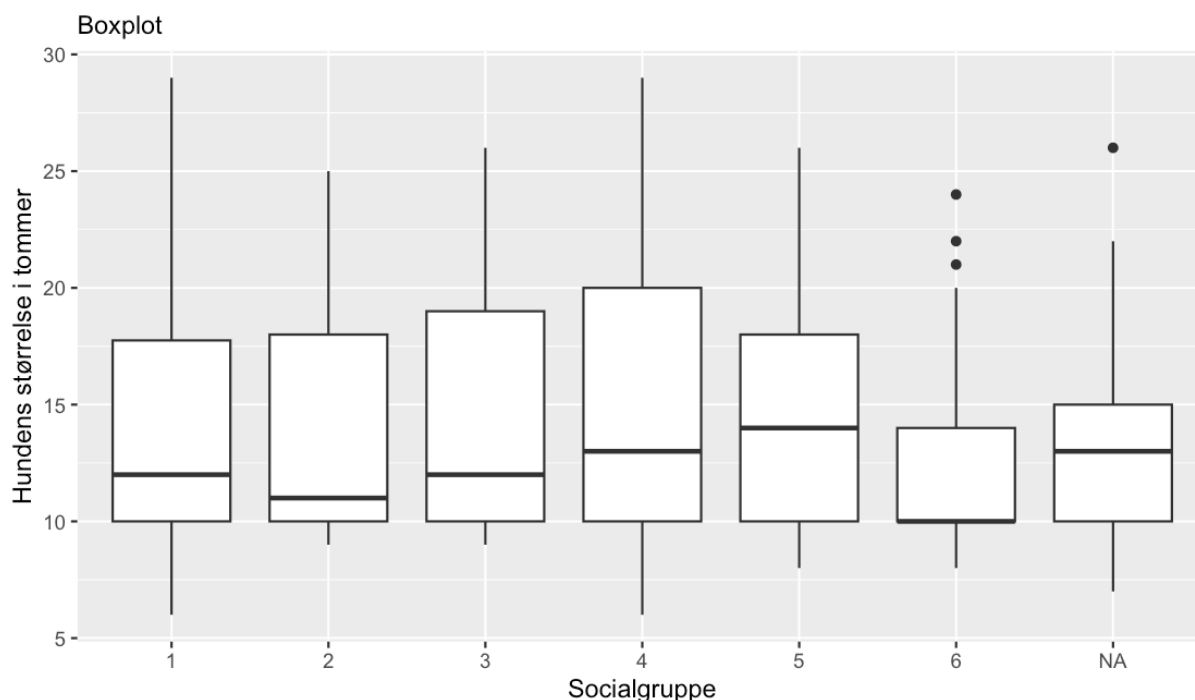
68,5% af Holstebros hunde var ifølge protokollerne under 16 tommer. På *Figur 2* er hundeejernes placering farvekodet efter hundeafgiftens størrelse. Figuren viser den klare overrepræsentation af små hunde i byen, men den viser også, at de små hunde som krævede en lille afgift, primært boede i de fattige kvarterer og i lejlighederne på byens centrale gade Nørregade og de små parceller på Østergade. Til trods for at hundeloven ikke umiddelbart indskrænkede den sociale profil blandt Holstebros hundeejere, må den differentierede afgift alligevel have haft en vis betydning, når vi kan se, at folk i de fattige kvarterer typisk havde en lille hund. Figuren indikerer altså, at hundeloven alligevel havde en effekt, i hvert fald på hvilken hund, man havde råd til at eje.

Figur 2. Hunde i Holstebro
segregeret efter afgiftens
størrelse.

Denne forskel kan specificeres yderligere, i et boksplot over hundenes størrelse i de respektive socialgrupper. Se *Figur 3*. Boksplottet viser, at hundenes størrelser i alle socialgrupper har en median under 16 tommer. Det fortæller, at lovens distinktion mellem høj og lav hund, må have haft en betydning, men at den ikke nødvendigvis binder i økonomiske overvejelser. Vi skal også have de rent praktiske forhold in mente, at ikke alle har haft plads til at have en stor hund boende i en lille lejlighed eller byhus. Gruppe 6 er igen den mest iøjefaldende, da øvre kvartil ligger på 13 tommer, hvilket betyder, at 75% af hundene i denne gruppe var 13 tommer eller derunder og altså væsentligt under grænsen for den store afgift ved 16 tommer. For denne gruppe må vi formode, at hundeskatten har været en væsentlig faktor. Der var dog også andre økonomiske hensyn, såsom at små hundes daglige leveomkostninger var langt mindre end for større racer. Selskabsværdien og trygheden i at have en vagthund var til gengæld den samme. Sammen med gruppe 2 og 3, er det den gruppe som viser den mindste variationsbredde i hundenes størrelse. Prikkerne over boksen i gruppe 6 er såkaldte

outliers, der illustrerer at værdierne ligger mere end 1,5 kvartilbredder over øvre kvartil. Med andre ord tre hunde, der ligger betydeligt over det generelle billede af hundenes højde i denne gruppe.

Figur 3: Boksplot over hundenes størrelse i socialgrupperne

Boksplottet viser, at der ikke var nogen bestemte grupper, hvor det at holde stor hund var meget udbredt. Det er i gruppe 1 og gruppe 4 at vi finder de højeste hunde, men det er samtidig de grupper, hvor vi ser den største spredning fra højest til lavest. En konklusion ville være, at der er en lidt større tendens til at holde store hunde i gruppe 4, hvor øvre kvartil er højest og i gruppe 5, der har den højeste median. Vi skal senere se nærmere på, hvilke racer, som driver denne tendens, da det også siger noget om kulturen i de forskellige grupper. Det faktum, at de mellemstore forretningsdrivende i gruppe 4 er dem der må formodes at have flest store hunde, kan betyde, at mange af disse hunde har fungeret som vagthunde, der både kunne afskrække sarte sjæle fra tyveri i åbningstiden, men også har holdt vagt i butikken efter lukketid.¹⁶⁶ Tillægger vi samme forklaring på gruppe 5, indikerer det, at mange af de håndværkere, som ikke har angivet en mestertitel, også må have været selvstændige og haft råd til at prioritere en større vagthund. De store hunde var ofte en bedre sikkerhedsforanstaltning, når den private ejendomsret skulle hævdes end de små. Selvom de små, ifølge Almeroth-Williams, var gode signalhunde, så ved vi, at det i Holstebro, såvel som andre steder,

¹⁶⁶ Almeroth-Williams (2019) s. 190

alligevel har gjort indtryk, at man havde en stor hund til at holde vagt.¹⁶⁷ Det måtte doktor C. A. Dethlefsen (gruppe 1) i hvert fald sande, da han havde ubudne gæster to nætter i træk i sit hus i Østergade i februar 1903:

”(...) henad Kl. 2 vaagnede Dr. Dethlefsen, der har Sovekammer ovenpaa, ved at høre nogle mærkelige Lyde nede fra Stueetagen (...) samtidig viste den store Hund, der laa udenfor Sovekammerdøren, Tegn paa Uro. Dr. Dethlefsen stod derfor op og gik med Lys gennem alle Værelserne men uden at finde noget mistænkeligt. Atter Natten mellem Fredag og Lørdag men denne Gang omtrent Kl. 3 ½ vaagnede Doktoren ved at høre samme Lyd (...) Samtidig gøede Hunden som rasende. Noget tid efter faldt imidlertid alt til Ro. Men da Doktoren næste Morgen saa efter nede i Stueetagen, fandt han et Vindue til Trappegangen opbrudt (...) men Tyven maa (...) være bleven forskrækket ved den rasende Gøen af Hunden inde fra Trappegangen og have taget Flugten.”¹⁶⁸

Den store gøende hund var formentlig Dethlefsens sorte danske hund, Karo. Dommerfuldmægtig Emanuel Falbe-Hansen (gruppe 1) erindrer ligeledes den præventive effekt en stor og glubsk udseende hund kunne have. I en erindring gengivet i Hardsyssels Aarbog fra 1910 skriver Falbe-Hansen at en flok røveriske rakkere, under et forhør havde erkendt at ville bryde ind på Holstebros Herredskontor ”men det blev opgivet, af Frygt for Fuldmægtigens glubske Hund, og det var min ’Freeman’, (...) der sigtedes til; men i øvrigt boede jeg ikke ved Kontoret.”¹⁶⁹

Begge beretninger omhandler ganske vist hundeejere fra gruppe 1, men forretningsdrivende var særligt sårbare, fordi de i sagens natur havde mange besøgende i løbet af dagen og lå inde med mange værdier.¹⁷⁰ Det er derfor ikke svært at forestille sig, hvilken præventiv virkning det må have haft, når en forretningsdrivende havde en stor hund, som både kunne advare sine ejere, men også havde lettere ved at forsvare ”territoriet” end en hund af mindre race.

9.4 Hundelovens effekt på racernes udbredelse

I forordet til bogen *Race-Hunde* (1903), der er et af de tidligste danske værker om hunde på dansk, konstaterer forfatteren Nancy Madsen, at interessen for at holde hund, var steget bemærkelsesværdigt i Danmark de sidste 10 år.¹⁷¹ I blandt andet England og Tyskland startede interessen tidligere, og

¹⁶⁷ Almeroth-Williams (2019) s. 201, 209-210

¹⁶⁸ ”Forsøgt Indbrud”. Holstebro Avis 16 marts 1903. s. 2

¹⁶⁹ Falbe-Hansen, Emanuel (1910) Erindringer fra Vestjylland, II. I: *Hardsyssels Aarbog* (Bd. 4, s. 157-210). Historisk Samfund For Ringkøbing Amt. s. 169

¹⁷⁰ Almeroth-Williams (2019) s. 201

¹⁷¹ Madsen (1903) s. 5

havde spredt sig så langt som til Osmannerriget nogenlunde samtidig med Danmark.¹⁷² En af årsagerne var, at i takt med at man udryddede de vilde hunde, ændredes diskursen omkring hunden, og man begyndte at få øjnene op for dyrets positive egenskaber. Avl og forædlingen af fine racehunde blev desuden et stærkt symbol på et lands civilisationsgrad.¹⁷³ Det skal jeg senere vende tilbage til i den afsluttende diskussion. I første omgang vil jeg undersøge hvorvidt Madsens observation også gjaldt i Holstebro. I tillæg hertil vil jeg undersøge i hvor høj grad, vi kan formode at valget af race skyldes hundeloven, og hvilke andre årsager der kan have spillet ind.

Starter vi med udviklingen i det forholdsmæssige antal mellem mennesker og hunde var der ret stor forskel på købstaden Holstebro og hovedstaden København. Ifølge en opgørelse fra 1888 var der i København 5.750 skattepligtige hunde, svarende til én hund pr. 52 indbyggere. – tallet havde i øvrigt været stabilt de sidste fem år.¹⁷⁴ 13 år senere, i 1901, levede der 150 skattepligtige hunde i Holstebro og sammenholdt med et indbyggertal på 5037 hedder forholdet 1:34. Fordeler man dem i stedet blandt de 481 huse i byen boede der i gennemsnit én hund i næsten hvert tredje hus i Holstebro. Der var altså halvdelen gange så mange hunde pr. indbygger i Holstebro som i København. Og her er hverken länkehunde eller de hunde der ikke var omfattet af skatten ikke medregnet. Antallet er rimelig stabilt i Holstebro mellem 1901 og 1907. I 1903 blev der udleveret 138 hundetegn, i 1904 udleverede man 148 og i 1907 170 styk. Det ser derimod ud til at være steget en smule siden 1894. I et regnskab fra Holstebro Byråd fra 1894, kan vi se at købstadens hundeskatt det år beløb sig til 506,60 kr., antager vi at fordelingen af store og små hunde er uændret svarer det til ca. 70-80 hunde.¹⁷⁵ Ved blot at se på udviklingen i antallet hunde, ser Holstebro ud til at bekræfte Madsens observation om at der har været en stigende interesse blandt danskerne for at holde hund siden begyndelsen af 1990'erne, og det på trods af at hundeloven af 1889 hævede hundeskatten ganske betydeligt.

Figur 4 viser en oversigt over den procentvise fordeling af samtlige hundekategorier i hver af de seks grupper. Den meget informationsmættede samling af pindediagrammer viser en overraskende høj spredning af racer blandt alle grupper, på trods af at det i foregående afsnit kunne konkluderes, at der var visse sammenhænge med hensyn til hundenes størrelse. Racer eller typer, der tidligere var klassemarkører såsom jagthunden, pudlen og køteren findes i stort set alle grupper. Mest

¹⁷² Madsen (1903) s. 5; Gündoğdu (2018) s. 190

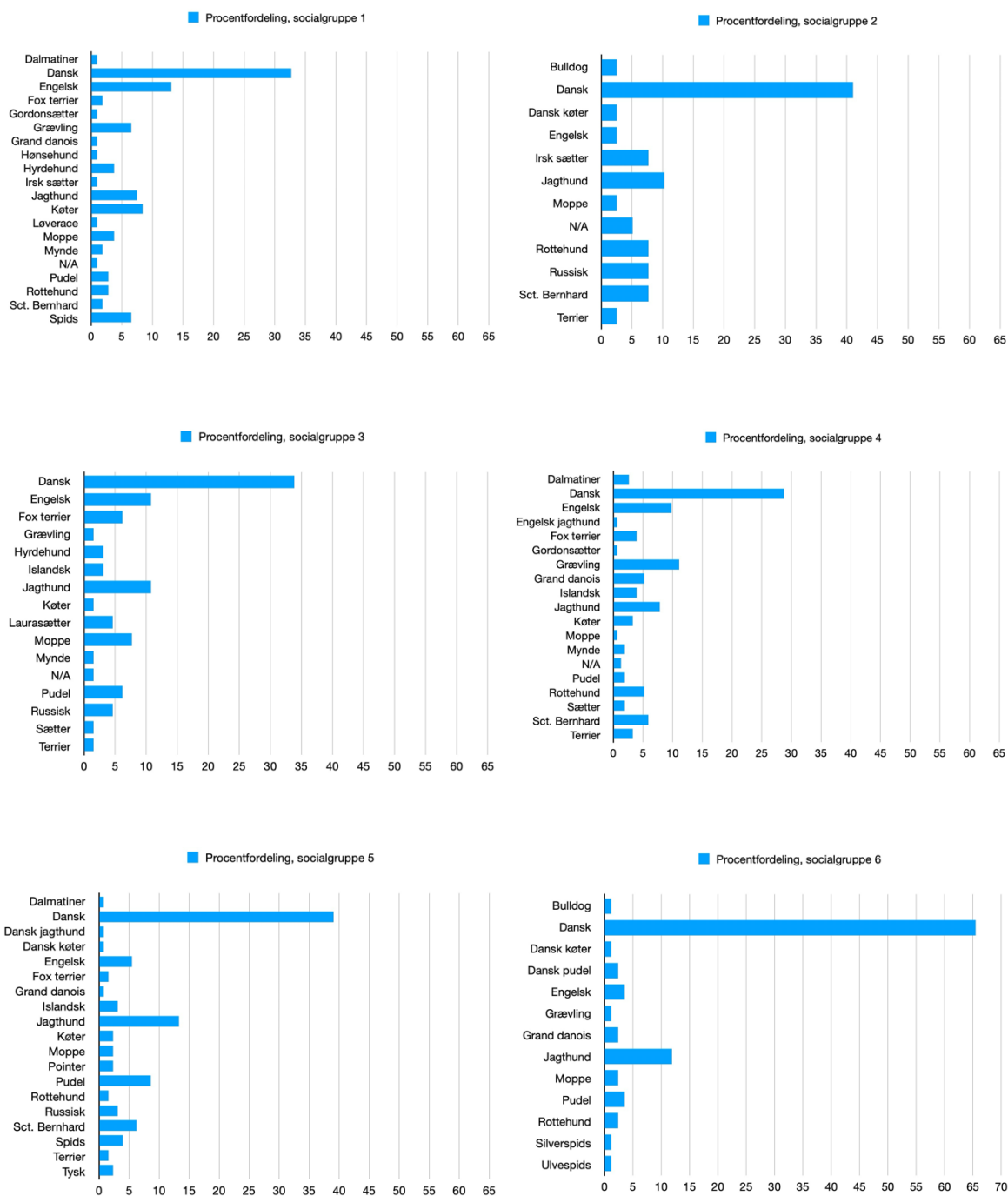
¹⁷³ Gündoğdu (2018) s. 555

¹⁷⁴ "Hundeholdet i Kjøbenhavn". Holstebro Folkeblad 10. februar 1888. s. 2-3

¹⁷⁵ Beløbet svarer til ca. 1,5% af kommunens samlede indtægter det år; Rigsarkivet. Regnskabet 1894. Holstebro Kommune Gade- og Vejudvalget 1880-1908 Sager, 604-1.; Bundgaard, Louise (2023) Hundenes By, Holstebro: Et Studie af Hundenes Byhistorie 1769-1907. Upubliceret

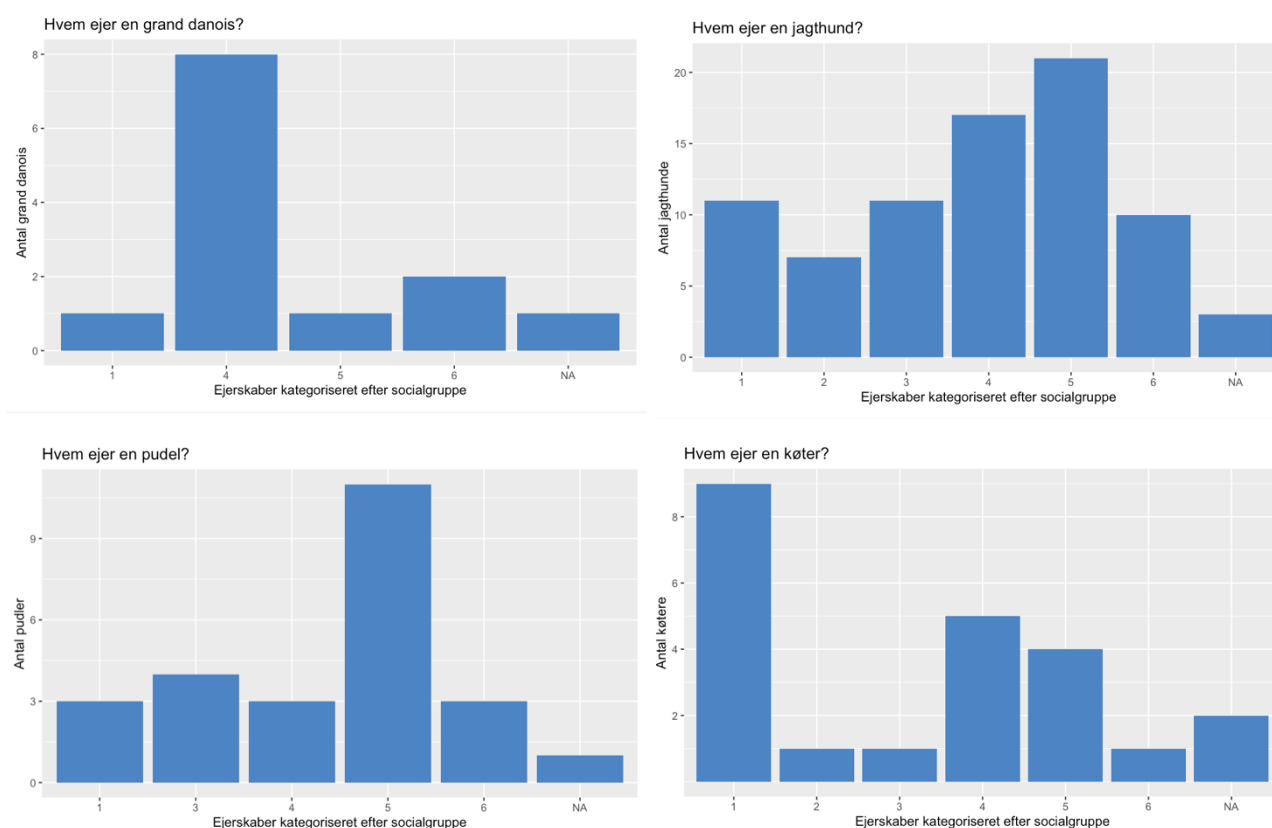
iøjefaldende er den store repræsentation af kategorien dansk. Når jeg i denne sammenhæng kalder det en kategori og ikke en race, skyldes det at man ved et nærmere kig på højdefordelingskurven over alle ”danske” hunde, kan se at hundenes højde centrerer sig omkring to områder. Den ujævne og brede højdefordeling viser, at der må være tale om mindst to forskellige racer i denne kategori. Lignende udfordringer ser vi også hos eks. Sankt Bernhard og islandsk. Problemstillingen kan granskes nærmere i *bilag 4*, hvor visualiseringen *Højdefordelingen for kategorien dansk* viser den omtalte højdefordeling for kategorien dansk. I Samme bilag forefindes desuden en oversigt over variationsbredden for samtlige hunderacers størrelse i visualiseringen med titlen *Variationsbredden for hundenes størrelse*.

Figur 4 har givet os et overordnet indtryk af racefordelingen blandt de seks socialgrupper, men for at få en bedre fornemmelse af den kulturelle udvikling i Holstebro, har jeg udvalgt fire typer af hunde, som kulturelt set har været forbundet med bestemte samfundsgrupper i Danmark.

Figur 4: Procentvis fordeling af hunderacer i hver socialgruppe

Den første er racen *grand danois*, som er et af de tidligste eksempler, hvis ikke det tidligste eksempel, på en intens forædling af en dansk race.¹⁷⁶ Forædlingsarbejdet med racen havde længe stået stille i Danmark, mens det fortsat skred fremad i Tyskland, hvilket førte til en del stridigheder om hævdelser af racens oprindelige nationalitet. Som navnet antyder, vandt Danmark denne strid.¹⁷⁷ Racen er interessant at nævne, når vi undersøger dens udbredelse blandt sociale klasser, fordi avlsarbejde oprindeligt var en aristokratisk disciplin, hvorfor racen oprindeligt må have haft størst udbredelse her. I Holstebro er dette billede imidlertid vendt på hovedet, hvor især de forretningsdrivende i gruppe 4 holder *grand danois*. Årsagen er formentlig den ovenfor omtalte nytte i hævdelser af den private ejendomsret. Der er dog den fejlkilde med hensyn til *grand danois*, at den i enkelte tilfælde også er blevet noteret som ”dansk” i kolonnen ”Hundens Art”. Disse tilfælde er ikke medregnet her. (Se bilag 2)

Figur 5: Social udbredelse af udvalgte hundetyper. Totale tal

¹⁷⁶ Opdrættet menes at være startet på Frederiksborg Slot i 1500-tallet; Harding, Merete: *grand danois* i *Den Store Danske* på lex.dk.

¹⁷⁷ Madsen (1903) s. 9

En lignende udjævning af den sociale distinktion er sket for *pudlen*, der kom til Danmark fra Frankrig i 1600-tallet. Oplysningerne om denne races historiske udbredelse i Danmark er sparsom, men den har været benyttet som selskabshund siden 1600-tallet og har især været udbredt i Københavns overklasse i 1700-tallet.¹⁷⁸ Pudlen er et af mange eksempler i Holstebros hundeprotokoller på, at selskabshunderacerne havde vundet udbredelse blandt alle sociale grupper i byen. Da vi kun har protokoller fra begyndelsen af 1900-tallet, er det dog svært at give noget præcist estimat på, hvornår denne udbredelse er sket, men det er sandsynligvis både en reaktion på de stramninger der skete allerede i 1824 og et udtryk for en stigende velstand i århundredet. Et konkret eksempel på denne udvikling ser vi eksempelvis hos slagterne. Vi ved fra Anette Leider, at slagterhundene i 1700- og 1800-tallet generelt var af større racer avlet til at bistå slagteren i sit arbejde, og at disse var en vigtig del af hans offentlige fremtræden. Men blandt slagterne i Holstebro, ser vi at også mindre hunde, som pudlen, den lille danske og engelsk havde vundet indpas. (Se *bilag 5*)

Jagthunden er historisk set endnu en kategori, der associeres med adel og aristokrati, fordi jagtprivilegier var forbeholdt herregårde og godser.¹⁷⁹ Siden grundlovens indførelse havde den danske adelskultur imidlertid været under gradvis afvikling og jagten langsomt begyndt at blive udlejet til velhavende byfolk i begyndelsen af 1900-tallet.¹⁸⁰ Jeg tolker derfor ikke jagthundens udbredelse som et udtryk for, at alle jagthunde har været brugt til jagt i Holstebro, men på samme måde som adelsvældet begyndte at vige for almenvellet, kan den brede sociale repræsentation af klassiske adelige jagtracer, tolkes som en stigende kulturel og økonomisk velstand blandt almuen i 1800-tallet. I statistikken er medregnet 8 betegnelser for de større jagthunde. (Se *bilag 5*)

Den sidste kategori som er interessant at fremhæve er *køteren*. I 1700-tallets København var køteren et skældsord og det firbenede symbol på den uregerlige og uciviliserede pøbel og repræsentant for artens dårligste egenskaber. Men i hundeprotokollerne ser vi, meget overraskende, en overrepræsentation af køtere blandt den lokale embedsstand. Det tyder altså på, at begrebet køter på godt 100 år har skiftet semantisk betydning, så begrebet køter er gået fra at være et socialt begreb til at være en biologisk kategori der betegnede hundens racerenhed. Beviset ser vi i det, at protokollen beskriver to slags køtere; den almindelige *køter* og *dansk køter*. Sidstnævnte viser os, at der er tale om en biologisk kategori. Det er derimod sværere at forklare overrepræsentationen af køtere i gruppe 1, men tendensen indikerer at udligningen af de sociale og kulturelle tilhørsforhold for bestemte

¹⁷⁸ Harding, Merete: *pudde* i *Den Store Danske* på lex.dk; <https://www.koebhund.dk/kb/pudelstor>; Henningsen & Langen (2010) s. 160-161

¹⁷⁹ Laursen, Jesper (2009) Kongelig og adelig jagt indtil 1800 (s. 15-29). *Herregårdsjagt i Danmark*. Gads Forlag.

¹⁸⁰ Laursen (2009) s. 387-389

kategorier og racer ikke kun er sket ved en større udbredelse af racehundene oppefra, men også ved en bevægelse fra nedan.

9.5 Delkonklusion

Overordnet kan jeg konstatere, at Holstebros hundeejere havde en bred social profil. Ligeledes tyder ejernes geografiske spredning i byen, at hundenes domesticering fortsat har fundet sted i hele byen og ikke blot i bestemte kvarterer, selvom tætheden er en smule større i den centrale del af byen. Den folkelige udbredelse af de små selskabsracer kan både ses som et udtryk for hundelovens distinktion mellem store og små hunde, men er formentlig også en reaktion på at hundeskatten allerede havde knyttede hund og ejer tættere sammen i både juridisk, rumlig og emotionel forstand. Angående spørgsmålet om hundelovens effekt på at mindske byhundenes højde, kan jeg konkret se, at den mindst bemidlede gruppe 6 havde væsentligt lavere hunde, mens gruppe 1 og gruppe 4 ser ud til at have været mindst påvirket. Der er altså en vis sammenhæng mellem ejerens sociale status og hundens højde, men om hundeloven lykkedes generelt med at minimere antallet af store hunde for Holstebros vedkommende, er derimod sværere at afgøre, når vi ikke har mulighed for at sammenligne med forholdene før hundelovens indførelse. Men det faktum at næsten 70% var under 16 tommer vidner om en vis kausalitet.

Nancy Madsens observation om en stigende interesse for hundehold i årtierne omkring år 1900, ser også ud til at have fundet sted i Holstebro. Det personlige valg af hunderace har formentlig været truffet på baggrund af sammensurium af kulturelle og praktiske hensyn, men også en vis grad af tilfældighed, der kan være svære at skille fra hinanden. Til gengæld kan jeg konkludere, at der forekommer en jævn spredning af racer/arter på tværs af sociale skel, hvilket vidner om at der i løbet af 1800-tallet er foregået en udviskning af hundearternes tilhørsforhold til bestemte klasser. Det mest markante resultat af den udvikling er, at betegnelsen *køter* er gået fra at være et negativt socialt begreb om urenlighed og uciviliseret adfærd til at blive en simpel biologisk markør for dyrets racerenhed.

10. Den moderne købstad

Da vi overførte Tim Cresswells ide om en cyklisk udviklingsmodel på disciplineringsfundet i afsnit 8.3, så vi, hvordan opfyldelsen af ønsket om kontrol blev selvforstærkende, fordi det udviklede indbyggernes forestilling om muligheden for yderligere kontrol. Samme udviklingsmodel får også forklaringskraft, når vi forsøger at finde roden til den vestlige verdens meget distinktive adskillelse af den vilde natur og byen som ikke-natur. For selvom samlivsrytmerne stadig var bestemmende for dagens og årets gang mange steder omkring år 1900, havde et dualistisk natursyn vundet frem i byerne, hvor dyrene repræsenterede *det vilde*. Dette natursyn er tæt forbundet til bekvemmelighedspoliets ordensideal. Den civiliserede by er kendetegnet ved selvbeherskede indbyggere, og denne kontrol og selvbeherskelse måtte nødvendigvis også afspejle sig i byens offentlige rum. Her var de vilde og løse hunde blevet et forstyrrende element, en slags *urbane anomalier*, som passede dårligt ind i byens kultiverede landskab.¹⁸¹ Det er netop denne del af den civilisatoriske udvikling, den herskende ide om byen som ikke-natursted, som Troels Troels-Lund indirekte kritiserede sin egen samtid for i slutningen af 1800-tallet, da han i maleriske vendinger beskrev de nordiske købstadsmiljøer i renæssancen som ”et gunstigere Opholdssted for Dyr og Planter end for Mennesker”.¹⁸² Denne dualisme mellem land og by, kultur og natur ikke blot et udviklingstræk, men selve endemålet for civiliseringsprocessen.

Hvorvidt nåede man så dette mål i Holstebro? I løbet af 1800-tallet skete en række radikale ændringer af købstadens rum i både fysisk og ontologisk forstand, der på flere måder synes at markere et vendepunkt for forbedringen af byens renlighed og orden og i sidste ende ændrede præmissen for dyrenes tilstedeværelse i byen. Omkring 1840 flyttede Holstebros to centralt beliggende markeder ud af byen. Kvægmarkedet, der havde ligget ved Nørreport, blev flyttet ud til Sysseltoft vest for Blødensbæk og hestemarkedet, der siden 1600-tallet havde ligget i byens nordlige ende blev ligeledes flyttet ud af byen.¹⁸³ Vi kender ikke begrundelsen, men det kan være et tidligt eksempel på ønsket om en skarpere opdeling af byens rum efter funktionelle hensyn, som vi ved blev et generelt træk for de danske købstæder under den tidlige industrialisering.¹⁸⁴ En anden radikal ændring, der var med til at markere byen som et kultiveret rum distinkt fra naturen, skete da byrådet i 1874 besluttede at byens

¹⁸¹ For uddybning af naturbegrebet se bl.a.; Fink, Hans (2003) Et mangfoldigt naturbegreb. I: Peder. Agger (Red.), *Naturens værdi: vinkler på danskernes forhold til naturen*. Gads Forlag, Danmarks Miljøundersøgelser; Gündoğdu (2018) s. 563

¹⁸² Troels-Lund (1914) bd. II. s. 123-124

¹⁸³ Bjerregaard (1999) s. 97

¹⁸⁴ Christensen et. al. (2005) s. 37

gader skulle forsynes med petroleumslamper og syv år senere med moderne gaslamper, hvilket i både mental og praktisk forstand kom til at manifestere byens ydre grænse til det mørke opland.¹⁸⁵ Med hensyn til renligheden, skete der også store forbedringer i anden halvdel af 1800-tallet. I 1873 skærpede den lokale sundhedskommission kravene til byens renlighed, så gadefejning blev en integreret del af dagens, ugens og årets gang for byens husejere. Hver morgen skulle alle rendestene i gårde og gader gennemskyldes på forsvarlig vis, og hver tirsdag, torsdag og lørdag var gadefejning påbudt i tidsrummet 19.00-21.00.¹⁸⁶ Det var også århundredet, hvor byens blev kloakeret.¹⁸⁷ Tiltag som gadefejning og kloakering var en del af en lang række forbedringer af det offentlige rum, der markerer, at købstadsboerne ønskede at bryde den gamle samfundspagt med de dyr som tidligere havde bidraget til byens renholdelse.

Både svinet og geden har tidligere været nævnt som nogle af byhundredenes mange følgesvende i den udskillellesproces, som fulgte med bekvemmelighedspolitiets forsøg på at skabe bedre renlighed og orden. En kombination af positiv økonomisk udvikling og en renere by med mere disciplinerede mennesker betød at tolerancen overfor de utilpassede elementer var blevet mindre. I Holstebro betød det at geden forsvandt helt ud af bybilledet i slutningen af 1700-tallet. Det er ikke dokumenteret hvornår svinene stoppede med at gå løse i Holstebro, men de tidlige ansatser til industrialiseret slagteindustri i byen og de radikale tiltag for at forbedre bymiljøet i Holstebro fra midten af 1800-tallet, må betragtes som en øvre tidsmæssige grænse for den generelle accept af denne praksis. Svinet blev presset af funktionelle behov til byrummet, manglende tilpasningsevne og så af den helt grundlæggende præmis, at svinet er et produktionsdyr og en ressource, som den mere specialiserede industri krævede bedre kontrol med.¹⁸⁸ At hundens og svinets veje skiltes i dette århundrede, kan vi læse i en erindring i Hardsyssels Aarbog fra 1914:

”I en større Bondegård her paa Egnen blev der daglig strøet Affaldskorn ud til Svinene; det mærkede alle byens Svin snart, og de kom for at dele Forraadet med Gaardens Svin. Svinene aad i Ro og Mag det udstrøede Korn; men naar en af Gaardens Folk raabte ’Prøjs!’ (Navnet paa Gaardens Hund) løb de fremmede Svin ud af Gaarden gennem en Dør i Brandmuren. Prøjs saa da sit Snit til at bide Halen af det sidste, og paa den Maade blev næsten alle Byens Svin til sidst haleløse.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Falbe-Hansen (1910) s. 162; Bjerregaard (1999) s. 117; Duedahl & Langen (2015) s. 295

¹⁸⁶ Bjerregaard (1999) s. 86

¹⁸⁷ I 1896 blev Vestergade kloakeret som en af de sidste i byen; Bjerregaard (1999) s. 128

¹⁸⁸ I 1868 udvidede købmand Niels Holst sit flæskesalteri i Østergade med et slagteri, der senere skulle udvikle sig til Holstebro Svineslagteri; Bjerregaard (1999) s. 113

¹⁸⁹ Ukendt (1914) *Hardsyssels Aarbog* (bd. 8). Historisk Samfund For Ringkøbing Amt. Lehmann og Stage. s. 35

Erindringen om det der i 1914, har virket som en eksotisk fortid, er et symbol på, at den samfundspagt som tidligere herskede mellem almindelige løsgående hunde – herreløse eller ej – endegyldigt var blevet brudt. Erindringen skal mest af alt læses for sin symbolske værdi. Det er nemlig ikke nærmere specificeret hvilken by i Hardsyssel, der er tale om, og territoriale konflikter mellem gårdhunde og løsgående svin var ikke noget særligt kendetegn for 1800-tallet. Erindringen er alligevel interessant at nævne, fordi den illustrerer et af hundens vigtigste træk, når vi snakker om tilpasningsdygtighed, nemlig dens evne til at adaptere menneskers fysiske eller forestillede ideer om territorie – selvom de fleste af os ved, at ikke alle hunde har lige let ved at blive indenfor hegnet. Erindringen minder os også om de raffinerede sociale og kommunikative egenskaber, som hunden har tillært i modsætning til andre af byens domesticerede dyr. Hunden har en usammenlignelig evne til at opbygge relationer og et loyalitetsforhold til de mennesker, som kræver det af den. En evne som rækker langt ud over det loyalitets- eller vaneforhold, der eksisterer i kraft af at mennesker fodrer den, og som blandt andet indbefatter en raffineret evne og vilje til at kommunikere med mennesker.¹⁹⁰ Man kan derfor argumentere for, at det var et helt naturligt udviklingstræk, at hunden fik lov at blive i menneskets domæne i byen. På den ene side havde mennesket skærpet præmissen for deres tilstedeværelse, men de havde samtidig fremtvunget en hundeejerkultur, hvor mennesket fik større juridisk ansvar og forpligtede sig til at beskytte hunden mod sin egen natur, for at den fortsat kunne passe ind i byens civiliserede rammer.¹⁹¹

Menneskets tvungne tilpasning af hunden til de moderne idealer for den civiliserede by var et internationalt fænomen. Ifølge den tyrkiske historiker Cihangir Gündoğdu har udryddelsen af den vilde byhund i civiliseringens navn fundet sted nogenlunde simultant i Europa i 1800-tallet og givet inspiration til en lignende proces i Osmannerrigets hovedstad Istanbul. Herreløse gadehunde havde i århundreder været et varemærke for Istanbul, men som så mange andre steder blev de i stigende grad opfattet som et problem som følge af nye ideer om folkelig sundhed og orden. Staten viste tre strategier i sit forsøg på at udrydde den vilde gadehund. For det første havde man et stort arbejde med at fremstille hunden som smittebærer og som et urent element, der ikke passede ind i den moderne storby, man forsøgte at skabe efter vestligt forbillede. Sideløbende foretog man større udryddelseskampagner, blandt andet lagde man forgiftede pølser på gaden og i 1903 deporterede man omkring 80.000 hunde til en øde ø, hvor de kunne dø uden at det blev til gene for byens indbyggere. Den tredje

¹⁹⁰ Det sociale samliv mellem menneske og hund er så grundfæstet, at den har ændret artens kognitive egenskaber fundamentalt, så det er blevet lettere for hunden at afkode menneskers kropssprog, men også ændret hundens fysiologi, så mennesker har lettere ved at afkode hundens signaler. Raab (2022) s. 121-127

¹⁹¹ Thorsen (2009T) s.48

strategi bestod af en række love og regler, der skulle begrænse hundenes mobilitet og sikre lovmæssig hjemmel til at slå hårdt ned i tilfælde af epidemier.¹⁹² Udryddelsen var en del af en langsigtet strategi i det Gündoğdu kalder *det osmanniske moderniseringsprogram*, der skulle vise de europæiske stater, at Det Osmanniske Rige var ligeværdig i kulturel og civilisatorisk forstand.

"The order and cleanliness of open spaces such as public squares and streets was seen as indispensable to the modernization project." [...] " Within this context, free-wandering dogs were viewed not only as symbols of underdevelopment and ugliness that disturbed the gaze of the modernizing elite, but also a constant reminder of the failure of the Ottoman administration to maintain order and accomplish such institutional progress as the formation of a modern municipality – a failure made more pressing by the increasing challenge from European powers."¹⁹³

Gündoğdu viser, at udryddelsen af vilde hunde i Europa handlede om mere end bekæmpelsen af hundegalskab og lokalt bekvemmelighedspoliti. Billedet går igen i det meste af den vestlige verden i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet, og truslen blev bekæmpet ud fra samme logik overalt i Europa.¹⁹⁴ Udryddelsen skete ikke blot simultant den var også en vigtig del af et internationalt civiliseringskapløb i Europa, hvor lokale slag blev udkæmpet, men hvor nationale interesser også nogle gange stred mod lokale interesser og sædvaner. I tillæg hertil har jeg vist, at fremdriften både kunne være drevet af socialdisciplinerende interesser fra staten, men at udviklingen i andre tilfælde blev udløst af lokale problemer, som førte til nye nationale love. Det socialdisciplinerende element så vi eksempelvis, da hundeholdet i København udfordrede indbyggernes bekvemmelighed i en

T.h. Barber Julius Rømer og dalmatineren Jean (ID 503) med personale foran salonen i Nørregade omkring 1907. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro. T.h. Nørregade 10 foran Martin Schmidt og søns Cigarfabrik omkring 1910. Under armen på fabrikkens ejer, Martin Schmidt hænger Thomas, der trods sit maskuline navn var en tæve. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro

¹⁹² Gündoğdu (2018) s. 555, 558, 560, 565

¹⁹³ Gündoğdu (2018) s. 559

¹⁹⁴ Gündoğdu (2018) s. 555

sådan grad at hundeloven blev vedtaget i 1889, mens de lokale udbrud af hundegalskab i 1876 blandt andet førte til en national karantæne. De strategier som osmannerne anvendte i moderniseringsprogrammet ser vi alle blev brugt i Danmark og begge steder blev frygten for de vilde erstattet med en blomstrende passion for racehunden og for hundehold i det hele taget. I Danmark kom passionen blandt andet til udtryk i oprettelsen af Dansk Kennelklub i 1897.¹⁹⁵ Den skærpede kontrol styrkede i mange tilfælde det affektive forhold mellem hund og ejer, men knyttede dem også mere sammen i juridisk og rumlig forstand.

De nationale love, der blev indført for at begrænse hundeholdet i Danmark i 1800-tallet sikrede en vis ensartethed, en laveste fællesnævner, men de var også udformet på en måde, der tog hensyn til lokale sædvaner i købstæderne og i landsognene, hvor de liminale grænser for hvor og hvordan hundene måtte være, var mindre strikse end i hovedstaden. Hensynet betød at man i Holstebro kunne bevare traditionen med at lade hunden gå frit og uden snor. Det ses på billeder fra byens gader, men kan også læses ud af kønsfordelingen mellem hundene, da der var næsten 7% flere hanhunde end tæver, hvilket vidner om, at traditionen stadig må have hersket, da det har færre konsekvenser at lade en hanhund gå frit end en tæve, der af og til gik i løbetid. Jeg har også kunnet konstatere, at på trods af at tolerancen overfor hundenes opførsel blev mindre efter karantænen i 1876, var der ingen klager over hunde der gik frit, når bare de forholdte sig fredeligt. På trods af regionale forskelle er der dog ingen tvivl om, at kulturen blandt hundeejere også havde ændret sig radikalt i Holstebro. Ejere var blevet så tæt knyttede til deres hunde, at andagtsforstyrrelserne ikke længere kom fra hundekampe på kirkegårdene, men fra hunde *inde* i kirkerne. I et læserbrev i Holstebro Dagblad, klagede en læser i 1899 over, at den danske hundeejerkultur ville have stor gavn af lidt mere medborgerlig hensyntagen. Alt for mange tog nemlig deres hunde med til foredragsmøder og kirkegang - så mange at næsten lige så mange hunde som familier dukkede op til højmesse om søndagen:

”De fleste kan i Grunden godt se, at Naboens Hund slet ikke egner sig til at komme til Møde eller Kirke således som den valser op og ned ad Gulvet, gjør og laver andre Vederstyggelige Streger; men ’vor Hund er saa skikkelig, den skal nok blive under Bænken hos os’, og saa skele de efter Degnen, naar han en enkelt Gang gjør Jagt efter disse Andagtsforstyrre”¹⁹⁶

En anden erklærede om samme emne i spøg ”at Hundene endnu ikke havde nået det Udviklingstrin her i Landet, at de vilde føle det som et Savn, om det blev dem forment at overvære

¹⁹⁵ DKK blev medlem af den internationale sammenslutning af kennelklubber FCI i 1934 og regnes i dag for at være landets største medlemsforening; Dansk Kennel Klub. (s.d.). *Om Foreningen*. Dansk Kennel Klub. <https://www.dkk.dk/om-dkk/om-foreningen>

¹⁹⁶ J. J. B. ”Tobak og Hunde”. Holstebro Dagblad. 14. september 1899. s. 2

Menighedens Gudstjeneste.”¹⁹⁷ Nej, hunden var ikke blevet mere civiliseret, men det iboende potentiale der fulgte med at være menneskets ældste ven, gjorde hundearten mere tilpasningsdygtig end byens andre firbenede og havde bragt den tættere på den almindelige købstadsborger, mens andre dyr gradvist forsvandt ud i periferien af byboernes bevidsthed.

¹⁹⁷ J. J. B. “Tobak og Hunde”. Holstebro Dagblad. 14. september 1899. s. 2

11. Konklusion

Den gamle samfundspagt havde uden tvivl undergået radikale ændringer fra den form den havde i 1600- og 1700-tallet. Den vilde hund var dengang en selvstændig aktør i egen ret, hvis sociale funktion som firbenet renovationsarbejder var til det almenes bedste og derfor alment accepteret. Accepten skal dog forstås i ordets mest bogstavelige forstand, for menneskets forhold til gadehunden var langt fra uproblematisk. Samfundspagten havde det iboende kompleks, at den vilde hund selv var en del af det problem, som den bidrog til at løse i kraft af sin funktion. Perioden er desuden karakteriseret ved oprettelsen af et nationalt politiembede og et politibegreb som gradvist ændrede ideologisk grundlag, så indsatsen blev rettet imod den uciviliserede underklasse. Samfundets mindre tolerance overfor urene og forstyrrende elementer i bybilledet kom til udtryk ved bekvemmelighedspolitiet, der var første skridt på vejen til en mere systematisk bekæmpelse af den vilde hund. Reguleringen af hunde og andre dyr skete fortrinsvis på lokalt plan, når det blev efterspurgt af lokalsamfundet, men oprettelsen af politiembedet i 1682 og udviklingen mod det mere socialdisciplinerende bekvemmelighedspoliti er begge elementer, der førte til at reguleringen i stigende grad blev et nationalt anliggende. Det er i lyset af denne udvikling, vi skal se den styrkede indsats imod den vilde hund i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

En moderne stat fordrer større kontrol med byens rum. Netop kontrol med smitte og orden i gaderne var indikator på en stats civilisationsgrad. At fjerne de vilde hunde var et tiltag på lige fod med forbedring af sanitære forhold og affaldshåndtering. Frygten for smitte med den farlige hundegalskab og berøringsangsten med det urene var både en drivkraft og et redskab, der sikrede juridisk hjemmel til at staten kunne slå hårdt ned på løsgående og herreløse hunde. Nedslagtingen og den øgede kontrol i form af hundetegn skete ud fra samme logik, som man forsøgte at få kontrol over den uciviliserede underklasse og de subsistensløse betlere med.

Selvom karantænen i 1876 var et omfattende indgreb i den lokale hundeejerkultur i Holstebro, tyder det ikke på, at den lokale sædvane at holde løsgående hunde forsvandt efter karantænenes ophør. Til gengæld vidner hundenes tilsynekomst i de offentlige politisager under og efter karantænen både om en mindre tolerance end hidtil, men også om en ændret praksis overfor utålelig hundeadfærd. Politisagerne er således de tidligste vidnesbyrd fra Holstebro om effekten af loven om hundetegn, der juridisk knyttede hund og ejer sammen.

Den sidste fase af undersøgelsen handlede om hvorvidt hundeloven af 1889 formåede at ændre den lokale hundebestand i Holstebro. Helt konkret undersøgte jeg hvorvidt den differentierede

hundeskat indfrie de to socialdisciplinerende mål om yderligere at skærpe den sociale profil blandt hundeejerne og hvorvidt det lykkedes at minimere antallet af store hunde, som man i Landstinget mente udgjorde den største risiko for den civiliserede orden i de danske byer. Her konkluderede jeg at Holstebros hundeejere overordnet havde en bred social profil. Med hensyn til spørgsmålet om hundelovens effekt på at mindske byhundenes højde, påviste jeg at der blandt nogle grupper var en kausal sammenhæng mellem ejerens sociale status og hundens højde, som bunder i forskellige økonomisk formåen, men også at kulturelle særegenheder i de forskellige socialgrupper havde betydning for deres valg af hundetype.

Udryddelsen af den vilde hundebestand var et internationalt fænomen, der ikke begrænsede sig til en dansk eller nordisk kontekst. Den fandt sted nogenlunde simultant i det meste af Europa. Udryddelsen handlede om mere end bekæmpelsen af hundegalskab og lokalt bekvemmelighedspoliti. Billedet går igen i det meste af den vestlige verden i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet, og truslen blev bekæmpet ud fra samme logik overalt i Europa. Udvikling fratog i sidste ende den vildtlevende byhund sin selvstændige plads i byens sociale hierarki, men gav den til gengæld større sikkerhed og omsorg i kraft af det lovpligtige ejerskabsforhold. Hunden adskilte sig fra andre dyr i den gradvise udskillellesproces, der langsomt men sikkert fjernede de domesticerede dyr fra de europæiske byer, fordi den besad en unik evne til at tilpasse sig menneskets domæne. På trods af menneskets gradvise skærpelse af hundens muligheder for at udfolde sin naturlige adfærd i byen, formåede den at tilpasse sig strammere juridiske, emotionelle og fysiske bånd til mennesket.

Litteraturliste

Aldal, J. (1939) *Holstebros historie gennem tiderne: 1274-1939*. Hilmer Thomsens Boghandel.

Almeroth-Williams, Thomas (2019) Watchdogs. I: *City of Beasts: How animals shaped Georgian London* (s. 187-211). Manchester University Press.

Baratay, Èric (2015) Building an Animal History. I: Louisa. Mackenzie & Stephanie. Posthumus (Red.), *French thinking about animals* (s. 3-14). Michigan State University Press. ISBN: 9781609174378

Baratay, Èric (2017) Constructing an Animal History. I: Aurélie. Choné, Isabelle. Hajek & Philippe. Hamman (Red.), *Rethinking Nature: Challenging Disciplinary Boundaries* (s. 232-242). Routledge. <https://doi-org.zorac.aub.aau.dk/10.4324/9781315444765>

Bjerregård, Kristian (1999) *Holstebro – hvornår skete det?: En vestjysk købstad år for år*. Holstebro Museum. ISBN: 87-8752-249-7

Bundgaard, Louise (2023) *Hundenes By, Holstebro: Et Studie af Hundenes Byhistorie 1769-1907*. Upubliceret

Christensen, Søren Bitsch et al. (2005) *Den klassiske købstad: Danske Bystudier 2*. Aarhus Universitetsforlag & Dansk Center for Byhistorie. ISBN: 87-7934-150-0

Christiansen, Palle Ove (2000) *Kulturhistorie som opposition: Træk af forskellige fagtraditioner*. Samleren. ISBN: 87-568-1556-5

Cresswell, Tim (1996) *In Place/Out of Place: Geography, Ideology and Transgression*. University of Minnesota Press. ISBN: 9780816685677 <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aalborguniv-ebooks/detail.action?pq-origsite=primo&docID=310353>

Danmarks Kirker (1999) Holstebro Kirke. Danmarks Kirker XVIII. Hefte 3-4. 161-316. Nationalmuseet. <http://danmarkskirker.natmus.dk/ringkoebing/holstebro-kirke/>

Darnton, Robert (1984) "Workers Revolt". *The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History*, Penguin Books.

De Kulturhistoriske Museer i Holstebro, Aalborg Universitet & Københavns Universitet (2022) *Velkommen til det mangeartede museum: En by og et museum ved et vadested: Ansøgning til Velux Fondens museumsprogram 2022*. De Kulturhistoriske Museer i Holstebro.

Duedahl, Poul. Langen, Ulrik (Red.) (2015) *Nattens gerninger*. Gads Forlag. ISBN: 978-87-12048-96-1

Dybdahl, Vagn (1982) *Det nye samfund på vej 1871-1913*. Dansk Socialhistorie. (bd. 5). Gyldendal. ISBN: 87-01-82372-8

Ejstrud, Bo (2023) *Det ældste Holstebro*. Holstebro Museums Forlag. ISBN: 978-87-87522-37-3

Falbe Hansen, Emanuel (1910) Erindringer fra Vestjylland, II. I: *Hardsyssels Aarbog* (Bd. 4, s. 157-210). Historisk Samfund For Ringkøbing Amt. Lehmann og Stage.

Fink, Hans (2003) Et mangfoldigt naturbegreb. I: Peder. Agger (Red.), *Naturens værdi: vinkler på danskernes forhold til naturen*. Gad, Danmarks Miljøundersøgelser. ISBN:87-12-03969-1

Fudge, Erica (2002) A left-Handed Blow: Writing the History of Animals. I: Nigel. Rothfels (Red.), *Representing Animals* (s. 3-18). Indiana University Press.

Gjerløff, Anne Katrine (2009) Dine fjenders fjende: Skadedyr, landbrug og naturens kredsløb i 1800-tallets Danmark [ISSN: 0106-4797]. *Fortid og Nutid*, (3), s. 189-209. <https://tidsskrift.dk/fortidognutid/article/view/75450>

Gjerløff, Anne Katrine (2009) Historien – nu med dyr!. *Den jyske historiker*. 123.

Gjerløff, Anne Katrine (2012) Offer, fjende, frænde føde: Dyrers roller I 1800-tallets slutning. *Historisk Tidsskrift*, 132(3), 392-422. <https://www.academia.edu/>

Graugaard, Esben (2006) *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet: Studie i netværk omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914*. Syddansk Universitetsforlag. ISBN: 11-87-7674-125-7

Gregersen, Hans (1977) Købstadsliv i det gamle Sæby. Henrik Bygholm, Vagn Clemmensen, Hans Gregersen og Peter Haagen. ISBN: 87-98-0310-15

Gündoğdu, Cihangir (2018) The state and the stray dogs in late Ottoman Istanbul: from unruly subjects to servile friends, *Middle Eastern Studies*, 54:4, 555-574. DOI: 10.1080/00263206.2018.1432482

Gündoğdu, Cihangir (2023) Dogs Feared and Dogs Loved: Human-Dog Relations in the Late Ottoman Empire, *Society & Animals*, 31, 25-46. DOI:10.1163/15685306-bja10008

Henningsen, Peter. Langen, Ulrik (2010) *Hundemordet i Vimmelskafet: og andre fortællinger fra 1700-tallets København*. Jyllands-Postens Forlag.

Holm, Bent, Torben (1961) *Det gamle Holstebro fortalt i Billeder*. Hilmer Thomsens Boghandel.

Howell, Philip (2015) *At Home and Astray: The Domestic Dog in Victorian Britain*. University of Virginia Press. ISBN:978-0-8139-3686-4

Howell, Philip (2018) Between Wild and Domestic, Animal and Human, Life and Death: The Problem of the Stray in the Victorian City. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steinbrecher & Philip.

Jørgensen, Dolly (2018) Backyard Birds and Human-Made Bat Houses: Domiciles of the Wild in Nineteenth- and Twentieth-Century Cities. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steinbrecher & Philip. Howell (Red.), *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality* (s. 221-238). Bloomsbury Academic. DOI: 10.5040/9781350054066

Kierckebye, J. (1873) Noget om vor Fortids jyske Geder og om Hedefaar. *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1872/73 (4), 249-253.

Klitgaard, C. (1928) *Skagen Bys Historie: indtil ca. 1870*. Skagen Bogtrykkeri.

Lassen, Aksel (1958) Skæbneåret 1659: *Hungersnød og pest over Sydvestdanmark*. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. V. Universitetsforlaget i Aarhus.

Laursen, Jesper (2009) *Herregårdsjagt i Danmark*. Gads Forlag. ISBN: 978-87-12-04502-1

Leider, Annette (2018) The Elimination of the German Butcher Dog and the Rise of the Modern Slaughterhouse. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steinbrecher & Philip. Howell (Red.), *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality* (s. 105-126). Bloomsbury Academic. DOI: 10.5040/9781350054066.0012

Lillelund, Rigmor (1976) Liv og Levned. I: *Joachim Weller: Guldsmed i Holstebro 1754-92* (s. 11-69). Holstebro Museum. <https://slaegtsbibliotek.dk/924591.pdf>

Madsen, Nancy (1903) *Race-Hunde*. Det Nordiske Forlag.

Mührmann-Lund, Jørgen (2019) *Borgerligt regimente: Politiforvaltningen i købstæderne og på landet under den danske enevælde*. Museum Tusulanums Forlag. ISBN: 978-87-635-4567-9

Pontoppidan, Erik (1763) *Den Danske Atlas*. Det Kongelige Universitets Bogtrykker. Bind II.

Raab, Thomas Thaulov (2022) *Menneskedyret: Hvordan vi tæmmede os selv og blev jordens mest utrolige dyreart* (1. e-bogsudgave. udg.). Lindhardt og Ringhof. ISBN: 9788727019352. www.ere-olen.dk.

Ritvo, Harriet. (2007). On the animal turn. *Daedalus*, 136 (4), 118-122.
<https://www.jstor.org/stable/20028156>

Roscher, Mieke, Krebber, André & Mizelle, Brett (2021) Writing History after the Animal Turn? An Introduction to Historical Animal Studies. I: Mieke. Roscher, André. Krebber & Brett. Mizelle (Red.), *Handbook of Historical Animal Studies* (s. 1-18). De Gruyter Oldenbourg. <https://doi-org.zorac.aub.aau.dk/10.1515/9783110536553>

Stevnsborg, Henrik (1996) Politiet i 1800-tallet: Forsøg på en syntese. Politihistorisk Selskabs årsskrift. Politihistorisk Forening. <https://www.politihistoriskforening.dk/artikler/politiet-i-1800-tallet>

Stevnsborg, Henrik (2010) *Politi 1682-2007*. Samfundslitteratur. ProQuest Ebook Central. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aalborguniv-ebooks/detail.action?docID=4186593>. ISBN: 978-87-593-2231-4

Stoumann, Ingrid., et.al. (1996) *Esbjergs Historie* (Bd. 1-3). Rosendahl Bogtrykkeri. ISBN:87-87036-99-1

Taylor, Charles (2007) *The Rise of the Disciplinary Society*. I: Charles. Taylor (Red.), *A Secular Age* (s. 90-145). Harvard University Press, Belknap Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxpz54.6>

Thorsen, Liv Emma (2001) *Hund!: fornuft og følelser*. Pax Forlag. ISBN: 82-530-2324-3

Thorsen, Liv Emma (2006) Kampen om territoriet - Å skrive dyrene inn i kulturhistorien. Tidsskrift for kulturforskning. ISSN: 1502-7473. 5(1), p. 23–38.

Thorsen, Liv Emma (2009) En tumleplass for (skam)løse hunder - ranglebikkjer og andre dyr i byen. *Byminner*. ISSN: 0007-7631. p. 38–49.

Thorsen, Liv Emma (2009) "...disse tamme Ulves Tuden" - toleranse overfor dyr. *Den jyske historiker*, (123). ISSN: 0109-9280. p. 35–49.

Troels-Lund, Troels. (1914). *Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Aarhundrede: Om Kulturhistorie – Land og Folk*, (4. udg., Bd. I). Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag.

Troels-Lund, Troels. (1914). *Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Aarhundrede: Bønder og Købstadsboliger*, (4. udg., Bd. II). Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag.

Ukendt. (1914) *Hardsyssels Aarbog* (bd. 8). Historisk Samfund For Ringkøbing Amt. Lehmann og Stage.

Van Leuwen, Marco H.D. et al. (2002). *Hisco – Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven University Press.

Wischermann, Clemens. & Howell, Philip. (2019). Liminality: A Governing Category in Animate History. I: Clemens. Wischermann, Aline. Steinbrecher & Philip. Howell (Red.), *Animal History in the Modern City: Exploring Liminality* (s. 1-24). Bloomsbury Academic. DOI: 10.5040/9781350054066.0012

Internetartikler

Dansk Kennel Klub. (s.d.). *Om Foreningen*. Dansk Kennel Klub. Hentet 27. maj fra <https://www.dkk.dk/om-dkk/om-foreningen>

Harding, Merete. *Grand danois. Den Store Danske* på lex.dk. Hentet 27. maj 2024 fra https://denstoredanske.lex.dk/grand_danois

Harding, Merete. *Puddel. Den Store Danske* på lex.dk. Hentet 27. maj 2024 fra <https://denstoredanske.lex.dk/puddel>

Kort

Geodatastyrelsen. "Historiske kort på nettet". <https://hkpn.gst.dk/>. Benyttede kort:

- Holstebro Bygrunde (2007151). Original ø-kort:
 - o Plan 1: 1901-1952. ID: matrikelkort/36276
 - o Plan 2: ID: matrikelkort/36278
 - o Plan 3: ID: matrikelkort/36279
- Holstebro Markjorder fra Hjerm (2007152). Original 1. ø-kort: 1872-1900: ID: matrikelkort/36292
- Holstebro Markjorder fra Hjerm (kortbladnummer 2007152). Original Ø-kort: 1872-1900.

ID: matrikelkort/36292

Lovskrifter

Danske Lov (1683). Capitel 10. Om Skade af den Mands Vaaben eller Fæ. §§ 2-5. <https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000>

Rigsdagstidende 1869-1870, Tillæg A, sp. 1283-1384

Rigsdagstidende 1888-1889, Tillæg B, sp. 1129-1134.

Rigsdagstidende 1888-1889Tillæg C, sp. 1025-1030

Upubliceret kildemateriale

Rigsarkivet. Folketællingen for Holstebro 1901, Ringkøbing Holstebro. sa.dk/arkivalieronline/

Rigsarkivet. Folketællingen for Holstebro 1906, Ringkøbing Holstebro. sa.dk/arkivalieronline/

Rigsarkivet. Holstebro Kommune – Skattevæsenet. "Hundeprotokol (1901-1907)". 370/1-4

Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Politiprotokol (1812-1919)”. Løbenummer: B-078 – 5261, B-078 – 5261, B-078 – 5265, B-078 – 5266

Rigsarkivet. ”Regnskabet 1894”. Holstebro Kommune Gade- og Vejudvalget 1880-1908 Sager, 604-1

Rigsarkivet. Holstebro Byfoged. ”Strafferegister for politisager, bøder (1790-1896)”. Løbenummer: B-078 – 7078, B078 – 7079, B078 – 7080 og B078 – 7081

Avismateriale

Holstebro Avis; 1876, 1884, 1888, 1903

Holstebro Dagblad; 1892, 1899, 1901

Holstebro Folkeblad; 1876, 1888

Bilagsliste

Bilag 1: *Krydstabel over hunde i politisager*. Excel-fil.

Bilag 2: *Hundeprotokoller Holstebro Kommune (1901-1907)*. Excel-fil.

Bilag 3: *Hundeafgiften samt om Straf og Erstatning for Skade foraarsaget af Hunde*. Pdf.-fil

Bilag 4: *Højdefordeling og variationsbredde for arternes højde*. Pdf.-fil

Bilag 5: *Statistisk materiale til social profil af Holstebros hundeejere*. HTML-fil. file:///Users/louisebundgaard/Desktop/10.%20semester/R-statistik%20på%20forbryderhunde/Hundeprotokoller/Hundeprotokoller_2024/Statistisk%20materiale%20til%20social%20profil%20af%20Holstebros%20hundeejere.nb.html